

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन

ओत पुस्तिका

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन

स्रोत पुस्तिका

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल

नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, कृषि विकास मन्त्रालय तथा संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रम, जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन, ओत पुस्तिका (पहिलो संस्करण सन् २००९ जुन/दोस्रो संस्करण सन् २०१६ अप्रिल)

प्रकाशक : नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, कृषि विकास मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रम ।

सर्वाधिकार ० : सर्वाधिकार सुरक्षित गरिएको छ । यस पुस्तिकामा प्रकाशित सामग्रीहरू साभार गरी कुनै भाग वा पूर्णरूपमा गैर व्यापारिक तथा शैक्षिक प्रयोजनको लागि ओत उल्लेख गरी प्रयोग गर्ने प्रकाशक संस्थाहरूले स्वीकृति प्रदान गरेको छ । तर व्यापारिक प्रयोजन वा मुनाफाको लागि प्रकाशकको स्वीकृति विना यस पुस्तिकाको कुनै पनि भाग कुनै पनि रूपमा पुनःप्रकाशन वा प्रयोग गर्ने पाइने छैन ।

सुभाव तथा थप जानकारीका लागि :

- ईश्वर रिजाल iprijal61@gmail.com
- लेखनाथ आचार्य lekhnacharya@yahoo.com
- दिनेश भट्टराई bhattarai_007@yahoo.com
- महेश खरेल mkharel@npc.gov.np
- ज्योत्सना श्रेष्ठ jyotsnastha@yahoo.com
- कर्ट बुर्जा kurt.burja@wfp.org
- पुष्प श्रेष्ठ pushpa.shrestha@wfp.org
- चन्द्र वहादुर थापा chandra.thapa@wfp.org
- दामोदर कणेल damodar.kanel@wfp.org
- सुनिता राउत sunita.raut@wfp.org

आवरण तस्विर : जेम्स ज्याम्बोनी र बसन्त आचार्य

डिजाइन तथा मुद्रण : **wps**, tel: +977-1-5550289, email: wpsnepal@gmail.com

यो पुस्तिकाको पहिलो संस्करण जर्मन गुणस्तर सुधार सहयोग कार्यक्रमको आर्थिक सहयोग र हालको दोस्रो परिमार्जित संस्करण युरोपियन युनियन, संयुक्त अधिराज्य वेलायत सहयोग नियोग (UK aid) तथा संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रमको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा प्रकाशित गरिएको हो । यस पुस्तिकामा समावेश गरिएका विधि तथा औजारहरू पाँचधर, ताप्लेजुङ र संखुवासभा जिल्लाहरूमा सम्पन्नित जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरू, जिल्ला विकास समितिका कार्यालयहरू र जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरूको सक्रिय सहयोग र सहभागितामा स्थलगत परिक्षण गरिएका हुन् । तत्पश्चात् विगत छ वर्षको अनुभव र सन् २०१२/१३ को NeKSAP पुनावलोकन पाठि दोस्रो संस्करण प्रकाशन गरिएको हो । यस पुस्तिकालाई प्रकाशन योग्य बनाउने कार्यमा चन्द्र वहादुर थापा, पुष्प श्रेष्ठ, डा. कृष्ण पहारी, माथव कार्की र कि-फडन्युयनको उल्लेखनिय भूमिका रहेको थियो । हाल दोस्रो परिमार्जित संस्करण तयार गर्ने कार्यमा चन्द्र वहादुर थापा, हेम राज रेग्मी र पुष्प श्रेष्ठको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । पुस्तिकाको प्रकाशन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्ण संवर्सन्था र व्यक्तिहरूमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं ।

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय योजना आयोग

सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल

राजनीतिक सुरक्षा समिति
सचिवालय

पत्र संख्या:-

कार्यालय: ४३१०८५३
विवास: २०७३३३२
लैपट बाल नं.: १८८५
टेलिफोन: "योजना"
फोनस: १५०-१-४२३०१११
ईमेल: rikayastha@npscnepal.gov.np

मिति: २०८६/२/२९

मन्त्रिय

गरिबी निवारण र खाद्य असुरक्षाको सम्बोधन नेपाल सरकारको उच्च-प्राथमिकताको विषय रहेको छ । अन्तर्रिम सीविधानमा सम्पूर्ण नेपाली नागरिकको खाद्यवस्तु-मार्थिको अधिकार समावेश गरिएको छ र नेपालको योजना निर्माणको इतिहासमा पहिलो पटक तीन वर्षीय अन्तर्रिम योजना (२०८४/६५-२०८६/६७) मा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी एक अध्याय समावेश गरिएको छ ।

खाद्य असुरक्षाको सम्बोधनका लागि विभिन्न मन्त्रालय र नेपाल सरकारको विभिन्न विभागहरूका साथसाथै राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूको समन्वयात्मक प्रयास अत्यावश्यक छ । यी प्रयासहरूलाई संयोजन गर्ने जिम्मेवार मुख्य सरकारी संस्था राष्ट्रिय योजना आयोगको हो ।

कृषि उत्पादन प्रवर्द्धन जुन खाद्य सुरक्षाका लागि अति-महत्वपूर्ण छ त्यसका लागि कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय प्रमुख रूपमा उत्तरदायी छ । जनताका विभिन्न आवश्यकताहरू सम्बोधन गर्ने प्रयासहरूमा नेपाल सरकारलाई संयुक्त राष्ट्र संघ लगायत विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूद्वारा समर्थन र सहयोग प्राप्त छ । यसै सन्दर्भमा विश्व खाद्य कार्यक्रमले नेपालको गरिब र नाजुक जनताहरूका लागि ४० वर्ष भन्दा पाहिलेदेखि सहयोग पुऱ्याउँदै आईरहेको छ ।

खाद्य असुरक्षा सम्बोधनका लागि को, कसरी, कहाँ, कहिले र किन मानिसहरू खाद्य असुरक्षित छन् भन्ने जान्नु आवश्यक छ । तसर्थे यी आधारभूत प्रश्नहरूको उत्तरका लागि व्यवस्थित, सामर्थिक र भरपर्दो सूचना प्रणाली आवश्यक छ । राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली स्थापनाका लागि स्थानीय स्तरमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन र विश्लेषण गर्न कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रमको संयुक्त प्रयासमा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको स्थापना हुनु महत्वपूर्ण कदम हो ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमनका लागि यो पुस्तिका र यसको सम्पूरक प्रशिक्षक निर्दीशकाले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाललाई स्थानीय खाद्य सुरक्षा स्थितिको प्रभावकारी अनुगमनका लागि सहयोग गर्ने छ र साथै भरपर्दो राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा सूचना प्रणालीमा योगदान गर्नेछ भन्ने आशा राखेको छु ।

यो महत्वपूर्ण प्रकाशनका साथै नेपालको खाद्य असुरक्षा सम्बोधनमा वहाँहरूको विभिन्न संयुक्त प्रयासका लागि म कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रमलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

रिकायस्था
राष्ट्रिय योजना आयोग

भूमिका

यो जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमन पुस्तिका प्रकाशन गर्ने पाउँदा हामी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रम हार्पित छौं । विशेषतः यस पुस्तिकाले जिल्ला स्थित सरकारी कर्मचारी र खाद्य असुरक्षा सम्बोधनमा संलग्न व्यक्तिहरू का लागि जिल्ला स्तरमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन कसरी सञ्चालन गर्ने भन्ने आधारभूत ज्ञान प्रदान गर्नेछ भन्ने हाम्रो विश्वास छ ।

यस पुस्तिकाको सम्पूरकको रूपमा, जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमनको लागि प्रशिक्षकको निर्देशिका-समेत प्रकाशित गरिएको छ । प्रशिक्षकको निर्देशिकाले तालिम सहजकर्तालाई जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमन तालिमको योजना बनाउन र सञ्चालन कसरी गर्ने भन्ने बारे मार्ग निर्देश प्रदान गर्दछ ।

यी प्रकाशनहरू कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रमको दुई वर्ष-भन्दा बढीको संयुक्त प्रयास पश्चात् प्रकाशनमा आएको हो । कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रमको प्रयासमा श्रृंखलाबद्ध एवं संयुक्त रूपमा बाली तथा खाद्य सुरक्षा अध्ययन गर्ने कार्य र राष्ट्रिय स्तरमा संयुक्त बजार अवलोकन प्रणाली स्थापना गर्ने कार्य समेत भएको छ । साथै जिल्ला स्तरमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन तथा विश्लेषणका लागि जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको स्थापना गर्ने कार्य आरम्भ भएको छ । यी जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरू वास्तविक रूपमा राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा सूचना प्रणाली स्थापना गर्ने पहिलो कदम हो ।

यो अनुगमन पुस्तिका र प्रशिक्षकको निर्देशिकाले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने छ साथै प्रभावकारी र भरपर्दो राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीमा योगदान गर्नेछ भन्ने हामीले आशा गरेका छौं ।

थन्यवाद !

शङ्कर प्रसाद पाण्डे

सचिव

कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय

२
रिचार्ड रेगन

राष्ट्रिय प्रतिनिधि

विश्व खाद्य कार्यक्रम

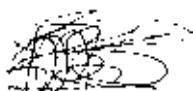

दोस्रो संस्करणको भूमिका

खाद्य सुरक्षा एक बहुआयामिक र चलायमान विषय हो तसर्थ खाद्य सुरक्षाको अवस्था विभिन्न समयमा परिवर्तन भई नै रहन्छ र यसको अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन विभिन्न कारक तत्वहरूले प्रभाव पारिरहेका हुन्छन् । देशको समग्र खाद्य सुरक्षाको अवस्था कस्तो छ भन्ने कुराको जानकारीले खाद्य सुरक्षाको अवस्थामा सुधार ल्याउन के कस्ता नीति तथा कार्यक्रमहरूको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्नु पर्ना भन्ने जस्ता गहनतम पक्षमा निर्णय गर्न सवाउ पुऱ्याउँदछ । यस परिप्रेक्षमा खाद्य सुरक्षा नेपाल सरकारको प्राथमिकता समेत भएकाले खाद्य सुरक्षाको अवस्थावारे अध्यावधिक जानकारी तथा तथ्यपरक सूचना उपलब्ध हुनु अझ बढी महत्वपूर्ण विषय भएको छ ।

यस महत्वलाई आत्मसात गर्दै कृषि विकास मन्त्रालय र विश्व खाद्य कार्यक्रमले राष्ट्रिय योजना आयोगको नीतिगत निर्देशनमा नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली मार्फत खाद्य सुरक्षा अनुगमनको कार्य गर्दै आएको छ । नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली अन्तर्गत बहुस्रोकारवालाको संलग्नतामा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालले चौमासिक रूपमा तत्काल उपलब्ध जानकारीहरूको विश्लेषण गरी खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्दछ । यस प्रणालीबाट प्राप्त खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको अवस्था वारेका तथ्य तथा सूचनाहरूमा आधारित भई जिल्लाको सहभागिमूलक वार्षिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा खाद्य सुरक्षाका कार्यक्रमहरू समायोजन गर्दै कार्यान्वयन गर्ने परिपाटीको समेत थालनी भएको छ ।

खाद्य सुरक्षा अनुगमन एक जटिल तथा प्राविधिक प्रक्रिया भएकाले यस वारे सान्दर्भिक सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि तथा अनुगमन प्रक्रियालाई नेपाल सरकारको नियमित कार्यक्रममा संस्थागत गर्ने पहल निरन्तर रूपमा अविवादित रहेको छ । यसै प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्न सन् २००९ मा यो जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन श्रोत पुस्तिका तयार गरिएको थियो । विगतमा सञ्चालित क्षमता सबलीकरणका प्रयास र सरोकारवालाहरूको सुभावलाई मध्यनजर गरी सन् २०१२/१३ मा विगतको सिकाई र सरोकारवालाको सुभावको संयोजन गर्ने उद्देश्यले अनुगमनका सूचक तथा प्रक्रियाको पुनरावलोकन गरियो । यसका लागि बहुस्रोकारवालाको प्रत्यक्ष सहभागितामा १६ जिल्लामा समुदायस्तर, जिल्लास्तर तथा पाँचै विकास क्षेत्रमा क्षेत्रीयस्तरको सुभाव लिनुका साथै केन्द्रीयस्तरको परामर्शबाट खाद्य सुरक्षा अनुगमनका सूचकहरू १२ बाट १७ वटासम्म यकिन गरी अनुगमन प्रक्रिया समेत परिष्कृत गरियो र प्रतिवेदन अविधिलाई नेपाल सरकारको आवधिक प्रतिवेदन प्रणालीमा समायोजन गर्दै त्रैमासिकबाट चौमासिक प्रतिवेदन अवधि कायम गरियो । यो परिमार्जित संस्करण यीनै पुनरावलोकनबाट आएका सुभावहरूमा आधारित छ । यो संसोधित दोश्रो संस्करणले खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रिया अझ बढी तथ्यपरक र अनुगमन प्रणाली दरिलो बनाउन तथा संस्थागत गर्न मद्दत गर्ने छ भन्ने आशा लिएका छौं । यो परिमार्जित संस्करण तयार गरी प्रकाशन गर्न मद्दत गर्ने सम्बन्धित सरोकारवाला संस्थाहरूका कर्मचारी र सहयोगी संस्था युरोपियन युनियन तथा संयुक्त अधिराज्य बेलायत सहयोग नियोग (UK aid) थन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

उत्तम कुमार भट्टराई
सचिव
कृषि विकास मन्त्रालय

फिलिप ब्राडफोर्ड
राष्ट्रिय प्रतिनिधि
विश्व खाद्य कार्यक्रम

विषयसूची

मन्त्रव्य	घ
भूमिका	ङ
दोस्रो संस्करणको भूमिका	छ
केही मुख्य शब्दावली र तिनको अड्योजी रूपान्तरण	ट
पुस्तिकाको परिचय	ड
भाग १ : जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमनबाटे सैद्धान्तिक जानकारी	१
१.१ खाद्य सुरक्षा अनुगमनको एक परिचय	१
क. खाद्य सुरक्षा भनेको के हो ?	२
ख. नेपालमा खाद्य असुरक्षा	७
ग. राष्ट्रिय पहल : खाद्य सुरक्षा नीति र कानूनी प्रावधानहरू	१०
घ. खाद्य सुरक्षा अनुगमन किन ?	१५
१.२ नेपालमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन	१६
क. नेपालमा खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको भूमिका के हो ?	१८
१.३ जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रियामा प्रयोग गरिने विश्लेषणात्मक औजारहरूको संक्षिप्त विवरण	१९
क. खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका	१९
ख. खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका	२४
ग. जिल्ला खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका	३५
घ. खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा	३५
१.४ जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रिया (एक समीक्षा)	३८
१.५ पुनरावलोकन अभ्यास :आपूर्लाइ जाँच गर्नुहोस्	४०

भाग २ : जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन व्यवहारिक ज्ञान तथा सीप

४३

२.१	खाद्य सुरक्षा अनुगमनको लागि तथ्याङ्क सङ्कलन, आदान प्रदान तथा रजु	४४
क.	जिल्लामा सामुहिक तथ्याङ्क सङ्कलन	४४
ख.	जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजनाको तयारी	४४
ग.	कार्य समूहका सदस्यहरूसंग एकल तथ्याङ्क सङ्कलनको प्रयासको नितिजा आदान-प्रदान	५२
घ.	सूचना/तथ्याङ्क रुजु गर्ने प्रक्रिया	५२
२.२	विश्लेषणात्मक औजारहरू प्रयोग गरी तथ्यमा आधारित खाद्य सुरक्षा विश्लेषण	७९
क.	विश्लेषण गर्ने पद्धति : कार्य समूहमा आधारित	५९
ख.	खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा प्रमाण र तथ्य सम्पादन गर्ने विश्लेषणात्मक औजारहरूको प्रयोग	६३
ग.	खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिकालाई निर्देशिकाको रूपमा प्रयोग गर्ने	६३
घ.	खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिकाको प्रयोग	७७
ड.	जिल्ला खाद्य सुरक्षा अवस्थाको जानकारी संश्लेषण गर्न खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिकाको प्रयोग	१०१
च.	खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा	१०३
२.३	सहभागितात्मक पुनरावलोकन सञ्चालन	१०५
२.४	विश्लेषणको नितिजाहरूको सञ्चार	१०६
२.५	खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीबाट प्राप्त नितिजाहरूको प्रयोग	१०८
२.६	बारम्बार सोधिने प्रश्नहरू	१०९
सन्दर्भ सामाग्रीहरू		१११

केही मुख्य शब्दावली र तिनको अङ्ग्रेजी रूपान्तरण

नेपाली

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल
व्यवहारिक तालिम
फिल्ड मनिटर
परामर्श गोष्ठी
नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली
खाद्य असुरक्षाको सामयिक आयामहरू
विश्लेषणात्मक औजारहरू
एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण
खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका
खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका
खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका
खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकृत नक्सा
खाद्य सुरक्षाका आयामहरू
परिमाणात्मक सीमा
खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फाराम
द्वितीय स्रोतको उपयोग
जानिफकार व्यक्तिसँग अन्तरवार्ता
लक्षित समूह छलफल
प्रत्यक्ष अवलोकन
घरधुरी चर्चेण
सूचना । तथ्याङ्को रूपु
खाद्य सुरक्षा अनुगमन सहकार्यको ढांचा
पूर्वनुमान अवधि
बारम्बार सोधिने प्रश्नहरू
खाद्य उपलब्धता
खाद्यमा पहुँच
खाद्यको उपयोग
प्रिथिता
विपोषण
कुपोषण
पुङ्कोपन
सुकैनास (ख्याउटेपन) शीघ्र कुपोषण
कम तौल

अङ्ग्रेजी (English)

District Food Security Network
Hands-on Training
Field Monitor
Consultation Workshop
Nepal Food Security Monitoring System
Temporal Dimensions of Food Insecurity
Analytical Tools
Integrated Food Security Phase Classification
Food Security Reference Table
Food Security Analysis Template
Food Security Synthesis Template
Food Security Phase Classification Maps
Dimensions of Food Security
Threshold level
Food Security Information Sharing Form
Use of Secondary Sources
Key Informant's Interview
Focus Group Discussion
Direct Observation
Household Survey
Verification of Information
Food Security Monitoring Collaborative Flow
Outlook Period
Frequently Asked Questions
Food Availability
Food Accessibility
Food Utilization
Stability
Under-nutrition
Malnutrition
Stunting
Wasting
Underweight

नेपाली	अङ्ग्रेजी (English)
जोखिमता	Vulnerability
दीर्घकालीन खाद्य असुरक्षा	Chronic Food Insecurity
अस्थायी खाद्य असुरक्षा	Transitory Food Insecurity
विपोषित	Undernourished
कोष्ठक	Box
न्युनतम खाद्य असुरक्षित	Minimally Food Insecure
मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (अभावको अवस्था)	Moderately Food Insecure (or stressed)
उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	Highly Food Insecure (or crisis)
गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपत्कालीन अवस्था)	Severely Food Insecure (or emergency)
मानवीय आपत्कालीन (वा अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)	Humanitarian Emergency / Famine (or declared famine)
खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य समूह)	Food Consumption (Food and dietary diversity, food groups)
जीविकोपार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)	Livelihood Change (and Coping strategies)
शीघ्र (तीव्र) बाल कुपोषण (६-५९ महिनाका बाल बच्चामा) (wasting)	Acute child malnutrition (6-59m), wasting
बाली उत्पादन अवस्था	Crop production situation
घरधुरीमा खाद्यवस्तुको सञ्चिति	Food stock at household level
प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बजारमा खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता)	Stock of main staples in key markets (food availability in the market)
जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा रोजगारीका अवसरहरू	Employment opportunities within and neighbouring districts
आम्दानी: गैह काष्ठ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट	Income through sales: NTFP, cash/high value crops, and small enterprises
पशुजन्य उत्पादनबाट आम्दानी: मासु, दुध, अण्डा, माछा	Income from livestock: meat, milk, egg, fish
चामल, गहुँको पिठो र अन्य मुख्य खाद्यवस्तुहरूको बजार मुल्य	Market price of main staple like rice, wheat flour, and others.
विप्रेषण	Remittances
रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू	Human disease incidence, and epidemics
खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसामुक्त)	Water supply for drinking, sanitation
बाह्य बसाइ-सराइ (अभावबाट प्रेरित)	Out-migration (stress induced)
नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिसा र बन्द/अवरोध)	Civil security (social violence, and bandh/blockade)
जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू: बाढी, पहिरो, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीबतास	Climatic hazards: floods, landslides, dry spell, snowfall, hailstorm , and strong wind
विपद्जन्य घटनाहरू: भूकम्प, आगजनी	Disaster: Earthquake, fire
अनियमित दैव	Random
उल्लेख्य रोगव्याधि	Significant cases of diseases
सङ्क्रमण फैलिएको	Epidemic outbreak
माहामारी फैलिएको	Pandemic outbreak
विशिष्ट कोष्ठक	Call-out boxes
पूर्वानुमान जानकारी प्रणाली	Early warning system

पुस्तिकाको परिचय

यो जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन पुस्तिका जिल्लास्तरका सरोकार वालाहरूका लागि जिल्लाको खाद्य सुरक्षा अनुगमनबारे आधारभूत ज्ञान प्रदान गर्न तयार पारिएको हो । यसले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाललाई जिल्लाको खाद्य सुरक्षा स्थितिको आंकलन र विश्लेषण गर्न निश्चित विधि, औजार र प्रक्रिया उपलब्ध गराउँछ ।

यो पुस्तिका प्रथमतः जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरू जस्तै स्थानीय सरकारी पदाधिकारीहरू, गैर सरकारी संस्थाका फिल्डका कर्मचारीहरू, समुदायमा काम गर्ने संस्थाका कर्मचारीहरूका लागि लक्षित गरिएको छ ।

यो पुस्तिका 'जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रशिक्षकको निर्देशिका' सँग सँगै तयार गरिएको छ । जुन प्रशिक्षकहरूलाई तालिमको योजना र सञ्चालन कसरी गर्ने भन्नेबारे मार्गदर्शन उपलब्ध गराउन केन्द्रित छ । यस पुस्तिकालाई प्रशिक्षार्थीहरूका लागि सन्दर्भ पुस्तिकाको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

यो पुस्तिका दुई भागमा विभाजित छ : पहिलो सैद्धान्तिक र दोस्रो व्यवहारिक । पहिलो भागले खाद्य सुरक्षा अनुगमनका औजारहरूको प्रयोग गर्न दक्षता प्राप्त गर्नु अविखायक सम्बन्धी आवश्यक सैद्धान्तिक अवधारणाबारे जानकारी प्रदान गर्दछ । दोस्रो भागले प्रशिक्षार्थीलाई विभिन्न विधि एवं विश्लेषणात्मक औजारहरूको प्रयोग र जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रियामा अपनाउनु पर्ने कार्यहरूको चरणवद्ध रूपमा प्रस्तुत गरी व्यवहारिक ज्ञान उपलब्ध गराउँछ ।

यो पुस्तिकाले खाद्य सुरक्षा अनुगमनबारे जानकारी हासिल गर्न, जिल्लाहरूमा खाद्य सुरक्षा सञ्जाल निर्माण गर्न र अनुगमनको कार्य सञ्चालन गरी राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा अनुगमनलाई सबल बनाउन प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्नेछ भन्ने विश्वास लिइएको छ ।

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमनबारे सैद्धान्तिक जानकारी

सिकाइका उद्देश्यहरू

यो भागको अध्ययन पश्चात् अध्ययन तथा प्रयोगकर्ता निम्न कुरामा सक्षम हुनेछन् :

- ① खाद्य सुरक्षाको परिभाषा तथा खाद्य सुरक्षाका चार आयामबारे बताउन सक्नेछन्।
- ② खाद्य असुरक्षाको प्रकृतिबारे प्रष्ट हुन सक्नेछन्।
- ③ नेपालको खाद्य असुरक्षाको सन्दर्भमा जिल्लाको खाद्य सुरक्षाको स्थिति विवेचना गर्न सक्नेछन्।
- ④ खाद्य सुरक्षाको सन्दर्भमा नेपाल सरकारको राष्ट्रिय नीति तथा हालसम्म भए गरेका वा हाल सञ्चालित पहलहरूबारे बताउन सक्नेछन्।
- ⑤ खाद्य सुरक्षा अनुगमनको महत्व बताउन सक्नेछन्।
- ⑥ खाद्य सुरक्षा अनुगमनको राष्ट्रियस्तरको संरचनागत व्यवस्थाबारे प्रष्ट हुनेछन्।
- ⑦ खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा प्रयोग हुने विश्लेषणात्मक औजारहरूबारे बताउन सक्नेछन्।
- ⑧ समग्र खाद्य सुरक्षा अनुगमनको कार्यान्वयन प्रक्रियाबारे बताउन सक्नेछन्।

१.१

खाद्य सुरक्षा अनुगमनको एक परिचय

क. खाद्य सुरक्षा भनेको के हो ?

खाद्य सुरक्षा तीन दशक यता निरन्तर रूपमा विकास हुँदै आएको एक अत्यावश्यकीय अवधारणा हो । जब यो सत्रीओं दशकको मध्यातिर यसको शुरू वात हुँदा यो धेरै जसो आपूर्तिको क्षेत्रतर्फ र राष्ट्रिय स्तरमा कृषि उत्पादन-तर्फामा केन्द्रित रहयो । प्रथ्यात नोबेल पुरस्कार विजेता अर्थशास्त्री अमर्त्य सेनको अधिकारिक अनुसन्धान कार्य परिषिखाको पहुँचमा अधिकार र हाल आएर उपयूक्त उपयोगमा समेत जोड दिन थालिएको छ ।

खाद्य सुरक्षाको परिभाषा

'प्रत्येक व्यक्तिको सधै पर्याप्त, स्वच्छ तथा पोषणयुक्त र आफ्नो आवश्यकता र चाहना अनुरूपको खाना माथि भौतिक र आर्थिक पहुँच भएमा मात्र खाद्य सुरक्षा भएको मान्न सिकिन्छ ।'

- विश्व खाद्य शिखर सम्मेलन अक्टोबर १९९६

यो परिभाषाबाट खाद्य सुरक्षाको मुख्य निम्न चार आयामहरू पहिचान गर्न सकिन्छ :

१. खाद्यवस्तुको भौतिक उपलब्धता
२. खाद्यवस्तुको भौतिक र आर्थिक पहुँच
३. पर्याप्त खाद्यवस्तुको उपयोग
४. माथिका तीन आयामहरूमा स्थिरता

खाद्य सुरक्षाका लागि माथिका चारैवटा आयामहरू एकैसाथ परिपूर्ति हुनु पर्दछ ।

खाद्य सुरक्षाका चार आयामहरू

- **खाद्य उपलब्धता :** आन्तरिक रूपमा उत्पादित वा आयातित (खाद्य सहयोग समेत) पर्याप्ति गुणस्तरीय खाद्य पदार्थको पर्याप्तता एवं उपलब्धतालाई बुझाउँछ ।
- **खाद्यमा पहुँच :** कुनै पनि व्यक्तिको पोषणयुक्त खानाको लागि उचित खाद्य प्राप्ति गर्ने पर्याप्ति स्रोत माथि पहुँच (दावेदारी) हो । पहुँच भन्नाले कुनै पनि व्यक्तिको आफ्नो देशले, समुदायले व्यवस्था गरे अनुसार कानुनी, राजनैतिक, आर्थिक र सामाजिक तवरले स्रोत सम्पति माथिको अधिकार भन्ने वुभन्छ ।
- **उपयोग :** शारीरिक आवश्यकताको परिपूर्ति गर्ने पर्याप्ति खाना, सफा पानी, स्वास्थ्य सेवाको उपयोग र सरसफाईको आवश्यकता पूर्ति भएको हुनपर्दछ । यस पक्षले खाद्य सुरक्षामा गैर खाद्य पदार्थको महत्व दर्शाउँछ । साथै खाद्यवस्तुको उपयोग अन्तर्गत व्यक्तिको शारीरिक क्षमताले पोषणयुक्त खाना ग्रहण गर्न सक्ने वा पचाउन सक्ने कुरालाई समेत समेट्दछ । जस्तै : पोषणयुक्त खाना उपलब्ध भए पनि कुनै व्यक्तिले खाना ग्रहण गर्न (पचाउन) सकेन भन्ने उक्त व्यक्ति खाद्य असुरक्षित हुन सक्दछ ।
- **स्थिरता :** खाद्य सुरक्षाका लागि कुनै समुदाय, घर वा व्यक्तिकोमध्यै पर्याप्त खाद्य पदार्थमाथि पहुँच आवश्यक छ । कुनै पनि आपत् विपत् वा घटनाहरूले गर्दा कुनै व्यक्ति वा घरको खाद्य पदार्थको पहुँच र उपलब्धतामा नकारात्मक अवस्था आउनु हुँदैन । स्थिरताको अवधारणाले खाद्य सुरक्षाका लागि उपलब्धता, पहुँच र उपयोग यी चारै आयामलाई मध्यनजर गर्दछ ।

अभ्यास ९

के उनीहरू खाद्य सुरक्षित छन् ?

दिइएका हरेक घरधुरी, खाद्य सुरक्षित छन् वा छैनन् निश्चित गरेर तपाईंले तपाईंको खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी अवधारणाको बुझाइबारे जाँच गर्न सक्नुहुन्छ । उनीहरू खाद्य सुरक्षित हुन चार आयामहरूमध्ये कुनै एक आयामको कमी छ भन्ने तथ्य निम्न मामलाहरूमा पता लगाउनुहोस् ।

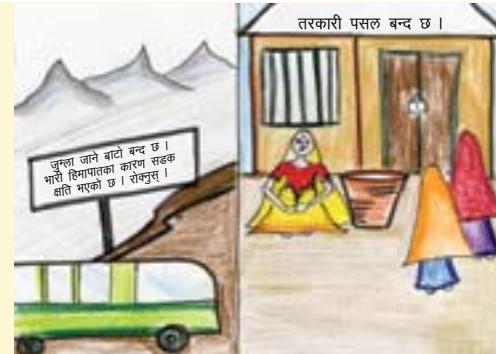
मामला ९

मीना कुमारी काठमाडौं निवासी एक गृहिणी हुन् । उनी आफ्नो परिवारसँग कालिमाटी बजार नजिकै बसोबास गर्छिन् । उनी विभिन्न स्वास्थ्य तालिममा सहभागी हुने अवसर पाएकीले पोषणयुक्त खाद्य परिकार पकाउन निपुण छिन् । विगत केही महिनादेखि उनका श्रीमान् बेरोजगार छन् । यसैताका खाद्यवस्तुको बजार भाउ आकाशिएको छ । फलस्वरूप उनले विगत एक महिनादेखि नियमित खानपिनको परिमाणमा कटौती गर्न बाध्य भएकी छिन् ।

મામલા ૧

રામબહાડુર જુમલા નિવાસી એક પરિશ્રમી માન્છે હુન् । વિગત છ મહિના ભારતમા કટિન મેહનત ગરી ઉની હાલ ગાઉં ફર્કેકા હુન् । યસ અવધિમા ઉનલે આસ્દાનીકો હિસાબમા રાંત્રે કમાઇ ગર્ન સકે । અબ ઉનલે કેહી સમય પરિવારસંગે બસને બિચાર ગરેકા છન् । વિગત ૧૫ દિનદેખિ અત્યધિક હિમપાતકો કારણ અન્ય જિલ્લાબાટ આઉને ખાદ્ય સામાગ્રી દુવાની અવરોધ ભર્ઝ બજારકો ખાદ્ય સંચિતિમા ગમ્ભીર કમી આઈ જિલ્લામા ખાદ્ય સંભળ દેખિએકો છ, જસલે ગર્દા રામબહાડુરકો પરિવારલે મન નપર્ને અન્ય ખાદ્યવસ્તુમા ભર પર્નુ પરેકો છ । છિટૈ ખાદ્ય સામાગ્રીકો દુવાની નિયમિત ભાન ભને ગમ્ભીર સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાહર નિસ્તને ડરલે ઉનલાઈ પિરોળેકો છ ।

તરકારી પસલ બન્દ છ ।

મામલા ૨

નરબહાડુર ભોજપુર જિલ્લા નિવાસી એક અર્ધબૈસે પરિશ્રમી કિસાન હુન् । ઉનકો પરિવારમા દુર્ઓ છોરા, એક છોરી ર શ્રીમતી છન् । ઉનકો જગ્ગા ધાન ઉત્પાદન હુને ખેત નભાય પનિ કોડો, મકૈ ર ગહું હુને મલિલો બારી પ્રશસ્ત છ । ઉની આફનો બારીમા ઉત્પાદિત કોડોકો ધેરે ભાગ રક્સી બનાઈ આફે ખાને ર બેચ્ને ગર્દછન् । રક્સી બેચેર આએકો પેસાલે તયારી ચાઉચાઉ તથા બજારમા પ્રાપ્ત હુને અન્ય તયારી ખાદ્ય પદાર્થ ખાને ગર્દછન् । બજારમા ઉપલબ્ધ હુનુકા સાથે ઉની કિન્ન સકને ભાન પનિ ઉનકો ભાન્સામા બિરલૈ હરિયો સાગસબી વા માસુ પાકને ગર્દછ । ઉનકા બચ્ચાહર સંધે જસો બિરામી ભર્ઝ રહન્છન् ।

મામલા ૩

બર્દિયામા યો વર્ષ ધાનકો ઉત્પાદન રાસ્તો ભયો । શેરબહાડુર પરિવારસહિત ગાઉંમા બસોબાસ ગર્દછન् । ઉની અધિયાંમા કામ ગર્છન્ । હાલ બજારકો ખાદ્ય સંચિતિકો અવસ્થા પનિ રાસ્તો છ ર ઉનકો કમાઈ પનિ રાસ્તો છ । ઉનકો પરિવારમા પોણિલો ખાના કસરી બનાઉને ભન્ને બારે રાસ્તો જ્ઞાન છ । તર ઉનલાઈ થાહા છ વિગત વર્ષહર્સ્યમા જસ્તૈ યસ વર્ષ પનિ ચૈત વૈશાખમા કામ નપાએ ખાદ્યવસ્તુ કિન્ન સાહુકો ચર્કો બ્યાંજ તિરેર ઋણ કાઢનુ પર્નેછ ।

ઉત્તર : ઉનીહર્સ સબૈજના ખાદ્ય અસુરક્ષિત છન् । પહીલો મામલામા, મીનાકો પરિવારસંગ ખાદ્યમા આર્થિક પરુંચ છૈન જબકિ કાળિમાટી બજારમા ખાદ્યકો ઉપલબ્ધતા યત્રત્ર છ । દોસ્તો નસૂનામા જિલ્લામા ખાદ્ય ઉપલબ્ધતા છૈન । તેદો નસૂનામા પ્રસ્તુત પરિવાર સંગ પર્યાપ્ત આસ્દાની ર જિલ્લામા ખાદ્ય ઉપલબ્ધ ભારેકો હુનાલે પોણિલો ખાનાકો પરુંચ હુનસક્ષયો તર ઉનીહર્સકો આહાર ઉપયોગમા સમસ્યા છ । ચૌથો મામલામા કે થાહા હુન્છ ભને ખાદ્ય સુરક્ષાકા ચારઆયામહર્સમધ્યે ઉત્ત સમયમા (ચૈત્ર-ਬૈશાખમા) ખાદ્યવસ્તુકો ઉપલબ્ધતા ર પરુંચકો સ્થિતિ સ્થિર નભાયેકો કારણ પ્રસ્તુત પરિવાર ખાદ્ય સુરક્ષિત છૈન । વર્ષમિરિના ચૈત્ર-બૈશાખકો સમયમા યસ પરિવારલાઈ ખાદ્ય સુરક્ષામા સમસ્યા હુન્છ ।

खाद्य सुरक्षासँग सम्बन्धित उपयोगी धारणाहरू

पोषणको स्थितिले मानिसहरूको शारीरिक अवस्थामा फरक पार्दछ, जो विशेषगरी खाद्य पदार्थको उपयोगिता, स्वास्थ्य र सरसफाईको अवस्थामा आधारित हुन्छ ।

- ◆ **विपोषण (Undernutrition) :** विपोषण भन्नाले मानिसहरूले उपयोग गर्ने खानामा न्यूनतम् शारीरिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्नको लागि पर्याप्त क्यालोरी समावेश नभएको रिति बुझाउँदछ । यसले व्यक्तिको खाद्यमा पहुँचमाथिको क्षमतालाई मापन गर्दछ र सामान्यतया यो संयुक्त राष्ट्र संघ खाद्य तथा कृषि सङ्घठन (FAO) द्वारा तयार पारिएको खाद्य सन्तुलन तालिकाबाट लिइन्छ ।
- ◆ **कृपोषण (Malnutrition) :** कृपोषण भन्नाले त्यो अवस्थालाई बुझाउँदछ जुन अवस्थामा मानिसहरूको शारीरिक विकासको प्रक्रियामा छास आई शारीरिक विकास, गर्भाधान, स्तनपान, लेखपढ, शारीरिक काम गर्ने क्षमता र रोगबाट बच्ने तथा निको हुने जस्ता प्राकृतिक शारीरिक क्षमता कायम राख्न सक्दैनन् । यस अन्तर्गत भिटामीन वा खनिजको कमीले डरलाई दुल्लोपन (कम तौल) वा उमेर अनुरूप कम उचाइ (पुङ्कोपन) देखि अति मोटा (मोटोपन) सम्म पर्दछन् ।
- ◆ **पुङ्कोपन (Stunting) :** पैंच वर्ष मुनिका बच्चाहरूमा उमेर अनुरूप उचाइ कम हुनु दीर्घ कृपोषणको सूचक हो र यसलाई सुपोषित र स्वस्थ बालकहरूको सन्दर्भ लिई उमेर अनुसार उँचाइ तुलना गरी यसको हिसाब गरिन्छ ।
- ◆ **दुल्लोपन/खाउउटेपन (Wasting) :** थोरै समयावधिभित्र उल्लेख्य रूपमा तौल गुमाउने गम्भीर प्रक्रिया हो जुन सामान्यतया भोक्तमी वा रोगावधिसँग सम्बन्धित हुन्छ र सुपोषित एवं स्वस्थ बालकहरूको समूहको सन्दर्भ लिई यसलाई हिसाब गरिन्छ । प्रायः आपतकालीन गम्भीरताको स्थिति आँकलन गर्न यसलाई प्रयोग गरिन्छ किनभने यो मृत्युदररसेँग गहिरो रूपमा सम्बन्धित छ ।
- ◆ **कम तौल (Underweight) :** सुपोषित एवं स्वस्थ बालकहरूको समूहको सन्दर्भ लिई उमेर अनुसारको तौल तुलना गरी नापिन्छ । कम तौल भन्नाले पाँच वर्ष मुनिका बच्चाहरूमा उमेर अनुसारको तौल नहुनु हो ।
- ◆ **जोखिमता (Vulnerability) :** जोखिमता भन्नाले ती तत्वहरूको समूहलाई जनाउँदछ जसले मानिसहरूलाई खाद्य असुरक्षाको खतरामा पुऱ्याउँछ । यसका साथै मानिसको उक्त परिस्थितिसँग सामना गर्ने क्षमतालाई छास गराउँछ ।

खाद्य सुरक्षाको गम्भीरता र सामयिक आयामहरू

- **दीर्घकालीन खाद्य असुरक्षा** भन्नाले लामो अवधिसम्म निरन्तर रूपमा न्यूनतम खाद्य उपभोगको आवश्यकतालाई पुरा गर्न असक्षम हुनु हो । सामान्यतया, वर्षमा कम्तमा ६ महिनासम्म खाद्य असुरक्षा कायम रहेमा त्यसलाई दीर्घकालीन खाद्य असुरक्षा मान्न सकिन्छ ।
- **अस्थायी खाद्य असुरक्षा** भन्नाले छोटो अवधिसम्ममात्र वा अस्थायी रूपमा न्यूनतम खाद्य उपभोगको आवश्यकतालाई पुरा गर्न असक्षम हुनु हो, जसमा सुधार हुन सक्ने क्षमता रहन्छन् । सामान्यतया, यदाकदा आउने सङ्कटहरूका कारणले छोटो अवधिका लागि हुने खाद्य असुरक्षालाई अस्थायी खाद्य असुरक्षा भन्न सकिन्छ ।

खाद्य असुरक्षाको विश्लेषण गर्दा मानिसहरूले भोगेका समस्याहरूको अवधि मात्र जान्नु पर्याप्त हुँदैन तर समग्र खाद्य र पोषणको स्थितिमा पहिचान गरिएको समस्याको प्रभाव किन्तको तीव्र वा गम्भीर छ भन्ने कुरा पनि जान्नु आवश्यक छ । यस ज्ञानले प्रभावित जनसमुदायलाई आवश्यक सहयोगको प्रकृति, सीमा र आवश्यकता पहिचान गर्न मद्दत गर्दछ ।

खाद्य सुरक्षा विश्लेषकहरूले विभिन्न सूचकहरू र परिमाणात्मक सीमाहरू (Threshold) को प्रयोग गरेर खाद्य सुरक्षालाई वर्गीकरण गर्न विभिन्न मापहरू वा चरणहरू विकास गरेका छन् । हाम्रो सन्दर्भमा एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणलाई छनौट गरिएको छ जुन नेपालको विशेष परिवेश अनुसूच अनुकूल बनाइएको छ । (पाठकहरूले विस्तृत जानकारीको लागि पाठ २ मा हेर्नुहोला)

दीर्घकालीन र अस्थायी खाद्य असुरक्षा समाधानका उपायहरू छुटाउनु खालको हुने हुनाले दीर्घकालीन र अस्थायी खाद्य असुरक्षा बीच भिन्नता छुट्ट्याउन महत्वपूर्ण छ । विशेषत, दीर्घकालीन खाद्य असुरक्षा समाधान गर्न त्यस्तो कार्यक्रमको आवश्यकता पर्दछ जसले खाद्य असुरक्षाका मूल तथा आधारभूत कारणहरूलाई सम्बोधन गरोस् र लामो समयसम्मको प्रयास आवश्यक पर्दछ । अस्थायी खाद्य असुरक्षालाई भने छोटो अवधिको कार्यक्रमको आवश्यकता पर्न सक्दछ जसले प्रत्यक्ष र मूल कारणहरूलाई सम्बोधन गर्दछ । तर दोहोरी रहने खाद्य असुरक्षा, जसले भविष्यमा दीर्घकालीन खाद्य असुरक्षासम्म पुऱ्याउन सक्दछ, त्यसबाट बच्न खाद्य असुरक्षाको आधारभूत कारणहरूको पनि समाधान गर्ने खालको कार्यक्रमहरूको पनि सञ्चालनको आवश्यकता पर्दछ ।

सुझाव ९

दीर्घकालीन र अस्थायी खालको खाद्य असुरक्षा बीच फरक

दीर्घकालीन र अस्थायी खाद्य असुरक्षाको बीचमा फरक छुट्ट्याउँदा निम्न प्रश्नहरूको जवाफ दिनु आवश्यक पर्दछ :

- ◆ के हालको सङ्कट भन्दा पहिले खाद्य असुरक्षा वा कुपोषण थियो ?
- ◆ यदि थियो भने, खाद्य असुरक्षा र/वा कुपोषणको प्रकृति, हद र गम्भीरता कस्तो थियो ? हालको अवस्था भन्दा त्यो कसरी भिन्न थियो ?
- ◆ त्यस समयमा कुन समूह प्रभावित भएको थियो र तिनीहरू अहिलेको प्रभावित समूहको जीविकोपार्जनको जोखिमको सन्दर्भमा के फरक छ ?

दीर्घ वा अस्थायी खाद्य असुरक्षा कसरी पहिचान गर्ने ?

तपाईंले खाद्य सुरक्षाको सामयिक आयाम बुझ्न तल दिइएको अवस्थाहरू दीर्घ वा छोटो अबधिका (अस्थायी) हुन निर्धारण गर्न प्रयास गर्नुहोस् ।

- क) तराई क्षेत्रमा बाढीले ७०% बाली नष्ट गर्न्यो ।
दीर्घ अस्थायी
- ख) काठमाडौँको शहरी गरिब परिवारका बच्चाहरूमा पुड्कोपनको उच्च दर छ ।
दीर्घ अस्थायी
- ग) नेपालको पहाडी भेगमा विगत ३ वर्ष यताको वर्षा औसत भन्दा कम भयो । यी हरेक वर्षमा बाली उत्पादन सामान्य भन्दा १०% कम भयो ।
दीर्घ अस्थायी

उत्तरहरू : **क) अस्थायी** – यो एक नरांग्रे घटना हो जसले धनी—गरिब दुवैलाई विविध रूपमा प्रभाव पार्दछ र विशेषगरी गरिब वर्ग जसको धेरै खाद्य सञ्चय हुँदैन उनलाई धेरै प्रभाव पार्दछ । **ख) दीर्घ** – पुड्कोपन लामो समयको कुपोषणको नतिजा हो । **ग) मिश्रित** – क्रमिक रूपमा आइरहने सङ्कटहरूले नै अस्थायी खाद्य सुरक्षाका अवस्थाबाट दीर्घ खाद्य असुरक्षाको अवस्थामा परिणत हुन्छन्, खासगरी जब मानिसहरू एउटा सङ्कटबाट उम्कन नपाउँदै थप सङ्कटहरू थपिन्छन् ।

ख. नेपालमा खाद्य असुरक्षा

नेपाल खाद्य असुरक्षाबाट ज्यादै पीडित छ । निम्न तथ्यपरक सूचनाहरूले समस्याको परिमाण प्रस्तुत गर्नेछ ।

तथ्यपरक सूचनाहरू

- ◆ नेपालमा पाँच वर्ष-मुनिका २१ प्रतिशत बच्चाहरू विपोषित (undernourished) छन् ।^१
- ◆ नेपालको ४१ प्रतिशत बालबच्चाहरू पुडका छन् ।
- ◆ २० प्रतिशत अति-गरिब जनताले उनीहरूको जम्मा खर्चको करिब ७२ प्रतिशत रकम खाद्यान्नमा खर्च गर्दछन् ।^२
- ◆ नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालय, विश्व खाद्य कार्यक्रम र खाद्य तथा कृषि सङ्गठनले गरेको अध्ययनले २०७९/७२ मा नेपालका ३२ जिल्लाहरूमा स्थानीय खाद्यान्न उत्पादन जनसंख्याको आवश्यकता पुरा गर्न अपर्याप्त भएको देखाएको छ ।^३
- ◆ नेपालको जम्मा जनसंख्याको करिब २३८ प्रतिशत मानिसहरू गरिबीको रेखामुनि छन् (प्रतिदिन १ अमेरीकी डलर भन्दा कम खर्चमा बाँचिरहेका छन्) ।

■ नेपालमा खाद्य उपलब्धता

नेपालको सीमित खाद्य उत्पादनको स्थितिलाई परिपूर्ति गर्न वैदेशिक खाद्यान्न आपूर्तिले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । वैदेशिक आयातको ठूलो हिस्सा भारतबाट हुने गरेको छ । नेपाल भारत खुल्ला सिमाना भएकोले औपचारिक तथा अनौपचारिक रूपमा चामलको आयात भै रहन्छ । यसको परिमाण यकीन गर्न गाहो छ । यो वर्षे पिच्छे फरक हुने गरेको छ ।^४ नेपाल खाद्य संस्थानमार्फत राष्ट्रिय कार्यक्रम तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग खाद्य आपूर्तिका महत्वपूर्ण ग्रोत रहेकाछन् ।

यस अवस्थाको मुख्य कारकहरू

- खेतबारीको सानो क्षेत्रफल : नेपाल जीवनस्तर मापन सर्वेक्षण २०६७/६८ (सन् २०१०/११) को तथ्याङ्क अनुसार औसत घरधुरीको ०.७० हेक्टर जमिनमा स्वामित्व छ, तर बहुसंख्यकको (५२.७%) को ०.५ हेक्टरभन्दा कम मात्र छ । नेपालमा जमिनको विखण्डन प्रक्रिया बढिरहेको छ र त्यसले गर्दा उत्पादन कम भई खाद्य असुरक्षाको अवस्था सिर्जना भइरहेको छ ।
- सिंचाइको कमी : नेपालको जम्मा ५४.४ प्रतिशत कृषि गरिएको जमिनमामात्र सिंचाइ सुविधा उपलब्ध छ ।^५ जसको फलस्वरूप कृषि आकाशे वर्षामा भरपर्ने हुनाले बाली उत्पादन वर्षे पिच्छे फरक फरक हुने गर्दछ ।
- कृषि सामग्रीको कमी : मुख्य थानबालीको लागि तीनमध्ये दुई कृषकले मात्रै र गहुँमा दुईमध्ये एकले मात्र रासायनिक मल प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । साथै बहुसंख्यक कृषकहरूले स्थानीय कृषि औजारहरू प्रयोग गरेको पाइयो ।
- कृषिमा यान्त्रिकीकरण एकदमै कम छ ।

^१ Nepal 2011 Demographic and Health Survey, Key findings

^२ Nepal Living Standard Survey 2010/11

^३ Crop Situation Update, A Joint Assessment of 2014/15 Winter Crops

^४ विश्व खाद्य कार्यक्रम बजार अवलोकन २, मे २००७, सं.रा.सं. विश्व खाद्य कार्यक्रम सुरक्षा अनुगमन तथा विश्लेषण प्रणाली, ललितपुर ।

^५ Nepal Living Standard Survey 2010/11

■ नेपालमा खाद्य पहुँचको अवस्था

नेपालमा एकातिर खाद्यवस्तुहरूको मुल्य बढिए भइरहेको छ भने अर्कोतर्फ अतिनाजुक अवस्थाका जनसमूहको आम्दानी भने जस्ताको त्वस्तै रहेको छ । नेपाल जीवनस्तर मापन सर्वेक्षण २०६७/६८ (सन् २०१०/११) का अनुसार घरधुरीको वार्षिक औसत आम्दानी रु. २०२,३४७ रहेको छ । उनीहरूको सानो खेतबारीको अतिरिक्त उनीहरूसंग आम्दानीका अन्य स्रोतहरू जस्तै पशुपालन, निर्माणकार्य, वसाइ-सराइ, भाँडा बनाउने काम वा ज्यालादारी काम पनि छन् । कुल आम्दानीमा २७.७% खेतीबाट, ३७.२% खेतीबाहेको आम्दानीबाट, वैदेशिक रोजगार (विप्रेषण) बाट १७.२%, आफ्नो घरभागबाट १५.५% र अन्य स्रोतहरूबाट २.४% योगदान हुने गरेको छ । विश्व खाद्य कार्यक्रमको २००८ को बजार अध्ययनले के पत्ता लगाएको छ भने उही कामको लागि पनि महिलाहरूको ज्यालादर पुरुषहरूको भन्दा कम छ ।

खाद्य सुरक्षालाई प्रभावित गर्ने ग्रामीण गरिबी एक मुख्य कारक हो । मध्य र सुदूर पश्चिम क्षेत्रको गरिबी अवस्था क्रमशः ४५.६१% र ३१.६८% छ । हिमाली र पहाडी क्षेत्रका केही क्षेत्रहरूमा गरिबीको रेखामुनिका जनताको संख्या क्रमशः ४२.३% र २४.३% भन्दा माथि छ ।^६ कृषकहरूको पर्याप्त अन्न उत्पादन वा कृषिजन्य आम्दानीको सीमित क्षमता भएको कारणले उनीहरू अन्य जीविकोपार्जनका क्रियाकलाप जस्तै ज्यालादारी काम गर्न बाध्य छन् । तापनि ती कामहरू कम ज्यालादरको र भौममी हुनुका कारणले गर्दा यी क्रियाकलापले सर्जिलैसंग खाँचो टार्न सक्दैनन् । घरधुरीहरू माझ ज्यालादारीका लागि वसाइ-सराइ एक प्राथमिक जीविकोपार्जनको रणनीति हो । हरेक वर्ष, फागुनदेखि चैत्र र श्रावणदेखि भाद्रको समयावधि (उच्च भागमा बमोवास गर्ने समुदायहरूमा यो अवधि अम लामो हुन्छ ।) धेरै गरिब घरधुरीका लागि गम्भीर अप्ल्यारोको समय हो र यसले विशेषत महिला बालबालिका, आदिवासी जनजाति, दलित, कमैया, हल्ती, हरूवा, अपाङ्ग र दीर्घ रोगीहरूलाई प्रभावित गर्दछ ।

■ नेपालमा खाद्य उपयोगिता

नेपालमा पछिको समयमा खाद्य उपयोगिताको अवस्थामा सुधार आएको छ । घरधुरीहरूको खाद्य उपयोगमा तरकारीको खपत २००३/०४ को तुलनामा २०१०/११ सम्म आइपुग्दा भण्डै तिन गुणले (प्रति घरधुरी पति महिना ४७० ग्रामबाट १३०९ ग्राम) भएको छ । यसैगरी मात्रामासुको उपयोग भण्डै दोब्बर (प्रति घरधुरी प्रति महिना ४०२ ग्रामबाट ८४७ ग्राम) बढेको छ । यद्यपि अझै पनि घरधुरीहरूको धेरै भन्दा धेरै खानाको आवश्यक उपयोग अन्नबालीजन्य खाद्यवस्तुमा नै निर्भर रहेको छ । यो स्थिति शहरी क्षेत्रमन्दा दुर्गम क्षेत्रमा पेरचिलो छ ।^७

६ Nepal Living Standard Survey 2010/11, CBS

७ Nepal Thematic Report on Food Security and Nutrition, 2013, CBS/WFP/WB/AusAID/Unicef

Nepal 2011 Demographic and Health Survey को प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा पाँच वर्ष मुनिका २९ प्रतिशत बच्चाहरू विपोषित् (undernutrition) छन् । यसैगरी ४१ प्रतिशत पुढ़का छन् र ११ प्रतिशत ख्याउटे छन् ।

पछिल्लो अध्ययनले जनाए अनुसार नेपालमा ९३ प्रतिशत घरथुरीहरूको सुधारिएको खानेपानीमा पहुँच भएको छ । यो उल्लेख्य सुधारको अवस्था हो, यद्यपि सरसफाईको अवस्था भने अझै पनि राम्रो हुन सकेको छैन । करिव ६० प्रतिशत घरथुरीहरूको मात्र सुधारिएको शौचालयमा पहुँच छ ।^५

ग. राष्ट्रिय पहल : खाद्य सुरक्षा नीति र कानुनी प्रावधानहरू

अन्तर्राष्ट्रिय कानुन अन्तर्गत हरेक मानिसको भोकबाट मुक्त हुने र सुरक्षित एवं पोषणयुक्त खानाको पहुँच पाउने अधिकार छ । मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा-पत्र, आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञा-पत्र, बाल अधिकारसम्बन्धी महासम्मी र अन्य अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूमा यो अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । १९९६ विश्व खाद्य सुरक्षाको रोम घोषणा-पत्र अन्तर्गत राज्यको प्रमुखले हरेक व्यक्तिको सुरक्षित र पोषणयुक्त खानाको पहुँचको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्दछ र यो सम्पूर्ण व्यक्तिले पर्याप्त खाना पाउने र भोकबाट मुक्त भई बाँच्ने नैसर्गिक अधिकारको अनुस्तुप छ ।

यो अधिकार सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी एवं दायित्व राज्य र सरकारको हो जो यी दस्तावेजहरूका पक्षधरहरू हुन् (जस्तै: नेपाल सरकार) तसर्थ सरकार राष्ट्रिय पहलको लागि प्राथमिक रूपमा जिम्मेवार हुन्छ । यी विभिन्न बुँदाहरू समावेश गरिएको नीति तथा कानुनी प्रावधानद्वारा निर्देशित हुन्छन् ।

■ नेपालको संविधान २०७२ मा खाद्य सुरक्षा

नेपालको संविधानको भाग ३, धारा ३६ ले प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य सम्बन्धि हक, खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थावाट बच्ने हकका साथै प्रत्येक नागरिकलाई कानुन बमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हक हुनेवारे व्यवस्था गरेको छ । यस तथ्यले खाद्य सुरक्षाको सुनिश्चितताका लागि हुने प्रयासको महत्ववारे दिइने प्राथमिकतावारे बोध गराउँछ ।

धारा ३३. रोजगारीको हक:

- (१) प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुनेछ । रोजगारीको शर्त, अवस्था र वेरोजगार सहायता संघीय कानून बमोजिम हुनेछ ।
- (२) प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको छनौट गर्न पाउने हक हुनेछ ।

सुभाव २

छलफलको सञ्चालन

- ◆ तपाईंको जिल्लाको परिप्रेक्ष्यमा पनि खाद्य सुरक्षाको वा खाद्य असुरक्षाको प्रकृतिको विषयमा छलफल आयोजना गर्नु उपयोगी साबित हुन सक्छ ।
- ◆ तपाईंको आफै जिल्लामा कस्तो स्थिति छ ? यसले राष्ट्रियस्तरमा कस्तो सम्बन्ध राख्दछ ?

^५ नेपाल बहुसूचक सर्वेक्षण २०७०/७१, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, यूनिसेफ

धारा २६. खाद्य सम्बन्धी हकः

- (१) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य सम्बन्धी हक हुनेछ ।
- (२) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थावाट सुरक्षित हुने हक हुनेछ ।
- (३) प्रत्येक नागरिकलाई कानून वर्मोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हक हुनेछ ।

धारा ४४. उपभोक्ताको हकः

- (१) प्रत्येक उपभोक्तालाई गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।
- (२) गुणस्तरहीन वस्तु वा सेवावाट क्षति पुगेको व्यक्तिलाई कानून वर्मोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।

धारा ५१. राज्यका नीतिहरू

- ... (ज) नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धी नीति :
- ... (१२) कृषि क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्दै खाद्य सम्प्रभुताको मान्यता अनुरूप जलवायु र माटो अनुकूलको खाद्यान्न उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरी खाद्यान्नको दिगो उत्पादन, आपूर्ति, सञ्चय, सुरक्षा र सुलभ तथा प्रभावकारी वितरणको व्यवस्था गर्ने,
- ... (१३) आधारभूत वस्तु तथा सेवामा सबै नागरिकहरूको समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै दुर्गम र पछाडि पारिएको क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकता दिई योजनाबद्ध आपूर्तिको व्यवस्था गर्ने, ...

■ तेह्नौं योजना (२०७०/७९ देखि २०७२/०७३) मा खाद्य सुरक्षा

तेह्नौं योजनामा खाद्य सुरक्षा र पोषणमा जोड दिइएको छ । कृषि, सिंचाइ, भूमिसुधार तथा वन क्षेत्रगत नीति अन्तरगत खाद्य सुरक्षा तथा पोषणबारे उद्देश्य, रणनीति र नीतिहरूको विस्तृत उल्लेख गरिएकोछ । खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको उच्च वचनबद्धतामा जोड दिनका लागि खाद्य सम्प्रभुता ऐन र राष्ट्रिय खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कार्ययोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने कार्यनीति रहेको छ । विभिन्न क्षेत्रगत नीतिहरूमा खाद्य सुरक्षाबारे गरिएको प्रतिवद्धताका बुँदाहरू सन्दर्भका लागि तल उल्लेख गरिएकोछ ।

४.१.१ कृषि

दीर्घकालीन सोच

खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको सुनिश्चिताको लागि निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई व्यावसायिक एवं प्रतिस्पर्धी कृषि प्रणालीमा रूपान्तरण गरी दिगो कृषि विकासको माध्यमवाट जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने ।

कार्यनीति:

.... खाद्यान्न उत्पादन न्यून हुने तथा खाद्य पोषण असुरक्षित क्षेत्रमा स्थानीय स्तरमै स्थानीय, स्रोत, साधन, श्रम र प्रविधिको प्रयोग भई उत्पादन गर्न सकिने कृषि र पशुपंक्तीजन्य उत्पादन प्रवर्द्धन तथा उपयोगमा जोड दिई सुरक्षित खानपिन र पौष्टिक तत्व तथा उपयोगबारे विशेष चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । (१) ....

४.१.४ खाद्य सुरक्षा तथा पोषण

दीर्घकालीन सोच:

खाद्य तथा पोषण सुरक्षाका सबै पक्षहरूलाई सबल पार्दै नागरिकको खाद्य सम्प्रभुता अधिकार सुनिश्चित गर्ने ।

उद्देश्यः

- खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको सुनिश्चितता कायम गर्ने कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन वृद्धि गरी आधारभूत खाद्यवस्तुहरूको आपूर्ति बढाई खाद्य तथा पोषण उपभोग स्थितिमा सुधार ल्याउने ।
- खाद्य असुरक्षाको जोखिममा रहेका क्षेत्र र समूहहरूको पहिचान गरी गुणस्तरयुक्त खाद्यवस्तुमा पहुँच बढाउँदै खाद्य सुरक्षाको सुनिश्चिता प्रदान गर्ने ।

रणनीति:

- राष्ट्रिय खाद्य तथा पोषण सुरक्षा नीति तर्जुमा गरी खाद्यवस्तुको उपलब्धता बढाउन कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा सुधार ल्याई खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको सुनिश्चितता कायम गर्ने ।
- खाद्य असुरक्षाको दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण ठानिएका क्षेत्रहरूमा स्थानीय सम्भाव्यता भएका उच्चमुल्यका वस्तुहरू उत्पादन गरी आयस्तर बढाउन र खाद्यवस्तु तथा पोषणको महत्त्व, ज्ञान, सिपर र जनचेतना बढाउन लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- कृषि जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन र सदुपयोग, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रविधिहरूको विकास र विस्तार गरी खाद्य वस्तुको उपलब्धता, उपयोगमा स्थिरता र निरन्तरता कायम गरी खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने ।
- खाद्यवस्तुको स्वच्छता तथा स्वस्थता सुनिश्चित गर्न नियमन कार्य प्रभावकारी बनाउने ।

कार्यनीति:

- खाद्य सम्पूर्भूता ऐन र राष्ट्रिय खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कार्ययोजना तर्जुमाका साथै खाद्य कानूनलाई अद्यावधिक गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिनेछ । (१)
- पशुजन्य उत्पादनको वृद्धि गर्न विशेष सुविधा उपलब्ध गराई पोसिलो खाद्यवस्तुमा पहुँच बढाइनेछ । (१)
- नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गरी प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । (१)
- प्रत्येक जिल्लामा IPC को आधारमा खाद्य तथा पोषण सुरक्षा योजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि खाद्य तथा पोषण सुरक्षा जिल्ला समन्वय समिति एवं जिल्ला स्तरीय खाद्य सुरक्षा सञ्जाललाई परिचालन गरिनेछ । (१)
- अन्तर-मन्त्रालय समन्वय तथा केन्द्र, क्षेत्र र जिल्लाविच समन्वय संरचना निर्माण गरी आवश्यकता अनुसार खाद्यान्न स्टक राख्ने व्यवस्था गरिनेछ । (१)
- खाद्य संकट व्यवस्थापनको दिगोपन र प्रभावकारिताको लागि “खाद्य सुरक्षाका लागि उत्पादन वृद्धि” नीति अस्तित्वार गरी लागू गरिनेछ । (१)
- खाद्य तथा पोषण असुरक्षित क्षेत्रहरूमा स्थानीय स्तरमा सम्भाव्य कृषि वस्तुहरूको उत्पादन र उपयोगमा जोड दिई खाद्य असुरक्षाको जोखिममा रहेका घरपरिवारमा सुधारिएको गोठेमल, कम्पोष्ट मल, गहुँत व्यवस्थापन जस्ता कार्यमा विशेष सहुलियत उपलब्ध गराउने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । (१)
- खाद्य असुरक्षित क्षेत्रमा सम्भाव्यताका आधारमा स्थानीयस्तरमा उत्पादन हुनसक्ने उच्च मुल्यका कृषि उपज उत्पादन गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरी आयस्तर बढाउन प्राथमिकता दिइनेछ । (१)
- खाद्यान्न असुरक्षित क्षेत्रमा कृषि तथा फलफूल खेती, पशुपालन आदि जस्ता कार्यहरू व्यावसायिक रूपमा सञ्चालन गरी यस्ता उत्पादनलाई प्रशोधन र मुल्य अभिवृद्धि गर्न खोलिने कृषि जन्य उद्योगहरूलाई विशेष सुविधा प्रदान गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । (१)
- खाद्य असुरक्षित क्षेत्रमा उत्पादन हुने स्थानीय बालीनालीका प्रजातिहरूको संरक्षण तथा संवर्द्धन गरी उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । (२)

११. खाद्य असुरक्षित क्षेत्रको हावापानी सुहाउंदो कृषि प्रविधिको विकास र विस्तारको साथै सिंचाइको समुचित व्यवस्था गरिनेछ । (२)
१२. खाद्य असुरक्षित क्षेत्रको मौसम अनुकूल हुने किसिमका बालीनालीको विकास र विस्तार गरिनेछ । (२)
१३. ग्रामीण क्षेत्रमा कृषि मैत्री भौतिक पूर्वाधारको विकास र शहरी क्षेत्र र शहर नजिकका ग्रामीण क्षेत्रमा पौष्टिक तत्त्वयुक्त तरकारी एवं उच्चमुल्यका कृषि वस्तु उत्पादन गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ । (२)
१४. स्थानीय स्तरमा उत्पादन हुने बाली तथा खाद्यवस्तुका विभिन्न परिकारको विकास तथा प्रवर्द्धन गरिनेछ । (२)
१५. प्रत्येक जिल्लामा कृषि तथा खाद्य सुरक्षा समन्वय समिति र जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल मार्फत खाद्य तथा पोषण स्थितिको अनुगमन गरिनेछ । (२)
१६. खाद्यवस्तुको गुणस्तरको परीक्षण, प्रमाणीकरण तथा नियमन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन प्रयोगशाला सेवालाई सुदृढ गरिनेछ । (२)

४.२.३ आपूर्ति

रणनीति

... ४. खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति बढाउन संस्थागत सुधार, खाद्य भण्डारण तथा उत्पादन वृद्धिसम्बन्धी कार्यलाई विशेष रूपमा अघि बढाउने ।...

कार्यनीति

- ... १. दैनिक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा नियमित र सहजरूपमा आपूर्ति हुने व्यवस्था सुनिश्चत गर्न आपूर्ति नीति, २०६९ को कार्ययोजना तर्जमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । साथै, आन्तरिक व्यापार नीतिको तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । (१)
- ... २. संयुक्त बजार अनुगमन तथा निरीक्षण कार्यलाई सघनतासाथ सञ्चालन गरिनेछ । (१)
- ... ५. अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तुको मुल्यमा हुने अस्वाभाविक मुल्यवृद्धि नियन्त्रण गर्न बजार सिद्धान्त प्रतिकूल नहुने गरी विशेष परिस्थितिमा आधारमुल्य तोक्ने तर्फ आवश्यक कदम चालिनेछ । (१)
- ...८. चामल, दाल, गहुँ, पिठो, तेल, नूनलगायत अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तुको सहज र नियमित आपूर्ति सुनिश्चत गर्न विशेष जोड दिइनेछ । (२)
- ...१०. विगतमा दुर्गम क्षेत्र भनी वर्गीकृत जिल्ला तथा क्षेत्रलाई सडक यातायात, विद्युत तथा सञ्चार सेवा र अन्य पूर्वाधार सेवाको पहुँच एवं उपलब्धताको आधारमा पुनरवलोकन गरी विकट क्षेत्रमामात्र खाद्यान्न तथा नून हुवानीमा सरकारी अनुदान केन्द्रित गर्दै लगिनेछ । (२)
११. गरिबीको रेखामुनि रहेका दुर्गम तथा खाद्य न्यूनता भएका जिल्लाका जनतालाई तोकिएबमोजिम सहुलियत दरमा खाद्यान्न उपलब्ध गराइनेछ । (२)
१२. दुर्गम क्षेत्रमा स्थानीय खाद्य उत्पादन प्रवर्द्धन गरी खाद्यान्न माथिको परनिर्भरता हटाउन कृषि विकास मन्त्रालयमार्फत् विशेष कृषि उत्पादन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक समन्वय र सहयोग गरिनेछ । (३)
१३. दुर्गम क्षेत्रमा स्थानीय उत्पादन नै उपभोग गर्ने बानीको विकास गर्न खाद्य आहार परिवर्तनसम्बन्धी जनवेतनामूलक कार्यक्रम खाद्यान्न आदानप्रदान कार्यक्रमलाई निजी एवं सरकारी क्षेत्रसमेतको सहभागितामा सञ्चालन गरिनेछ । (३)
१४. आधुनिक गोदाम घर निर्माण, मर्मत सम्भार गरी खाद्य भण्डारण क्षमता अभिवृद्धि तथा खाद्य सुरक्षा सुनिश्चत गर्न विशेष जोड दिइनेछ । साथै, छिटौ विप्रग्रने वस्तुका सम्बन्धमा उपलब्धताको आधारमा कृषि विकास मन्त्रालय, निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी शीत भण्डारहरू स्थापना गरिनेछ । (४) ...

६.१ गरिबी निवारण

दीर्घकालीन सोच

अवसरहरूको सृजना, क्षमता विकास जस्ता लक्षित कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट सर्वसाधारणको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने ।

उद्देश्य

योजना अवधिमा गरिबीको रेखामूँि रहेको जनसङ्ख्या १८ प्रतिशतमा भार्ने ।

रणनीति

१. उत्पादनमूलक रोजगारी तथा अवसरहरूको विकास गर्ने ।
२. क्षमता विकास, उत्पादकत्व वृद्धि, न्यायोचित वितरण र समतामूलक विकासमा जोड दिने ।
३. विभिन्न निकाय तथा संस्थाहरूबाट सञ्चालित गरिबी न्यूनीकरण कार्यक्रमबीच समन्वय कायम गर्ने ।
४. मागमा आधारित लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

कार्यनीति

१. उत्पादनमूलक रोजगारीलाई केन्द्रविन्दुमा राखी राष्ट्रिय गरिबी निवारण नीति तर्जुमा गरिनेछ । (१) ....

प्रमुख कार्यक्रमहरू

... खाद्य सुरक्षा तथा जीविकोपार्जन अभिवृद्धिमा प्रत्यक्ष सहयोग पुग्ने कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने ।...

■ कृषि विकास रणनीतिमा नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली

कृषि विकास रणनीतिको विभिन्न भागमा नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । ती मध्ये तल केही बुँदाहरू उल्लेख गरिएको छ:

- नयाँ राष्ट्रिय खाद्य र पोषण सुरक्षा परियोजना नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली जस्तो तथ्यमा आधारित सूचना प्रणाली, र जनसार्विकी र स्वास्थ्य सर्वेक्षण (NDHS) र राष्ट्रिय जीवनस्तर सर्वेक्षण जस्ता सूचनाका श्रोतहरूको सन्दर्भ लिई निर्माण गरिनेछ ।
- कृषि विकास रणनीतिको अनुगमन र मुल्याङ्कन : कृषि विकास रणनीतिको पुष्टपोषणका लागि परिणाम, नतिजा र प्रभाव अनुगमन गर्ने, नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली एक सान्दर्भिक प्रणाली हुनेछ ।
- नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गर्ने कार्य कृषि विकास रणनीतिको नतिजा १ सँग सम्बन्धित सुशासन सबलिकरण को एक मुख्य क्रियाकलाप हो ।

■ नेपाल खाद्य संस्थान अन्तर्गत सार्वजनिक खाद्य वितरण प्रणाली

नेपाल खाद्य संस्थान सन् १९७४ मा स्थापना भएको हो र यसलाई वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको मात्रहतमा राखिएको छ । यसले सीमान्तकृत ठाउँहरूमा जहाँ स्थानीय उत्पादन समुदायहरूको आवश्यकता परिपूर्ति गर्न अपर्याप्त हुन्छ त्यहाँको खाद्यान्त भण्डार मार्फत अनुदानित खाद्यान्त सुपथ मुल्यमा विक्री वितरण गरिन्छ । यसको उद्देश्य :

- अन्नको पर्याप्त र निरन्तर आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने ।
- प्राकृतिक प्रकोपावाट सिर्जित आपतकालीन अवस्थाहरूमा आपूर्ति सहयोग उपलब्ध गराउने ।
- कृषकहरू र उपभोक्ताहरूको लागि सुपथ मुल्य कायम गर्ने ।

घ. खाद्य सुरक्षा अनुगमन किन ?

नेपालको नीतिगत तथा कानूनी प्रावधानहरूले राष्ट्रिय र जिल्ला दुवै स्तरमा क्रियाशील हुने खालको खाद्य सुरक्षा अनुगमन संरचना स्थापना गर्ने योजना राखेको छ । यो प्रणालीको विकास गर्नुका पछाडि स्पष्ट फाइदाहरू छन् ।

■ राष्ट्रियस्तरमा

नेपालमा व्याप्त खाद्य असुरक्षाको परिप्रेक्षमा र त्यसलाई विभिन्न समयमा विभिन्न प्रकारका सङ्कटहरूले पार्ने थप नकारात्मक प्रभावहरू को जानकारी तथा विश्लेषण गरी जटिल खाद्य असुरक्षाको अवस्था थाहा पाउन अति जरूरी छ । जस्तै खाद्य पदार्थको मुख्य वृद्धि, मौसम परिवर्तनले ल्याउने सङ्कटहरू जस्तै बाढी, पाहिरो खडेरीबाट उत्पन्न हुन सक्ने आपतकालीन स्थितिको बारेमा नेपाल सरकार पूर्वमूर्चित हुन राष्ट्रियस्तरमा अनुगमन क्षमता अति महत्वपूर्ण छ जसले खाद्य असुरक्षाको प्रभावलाई कम गर्न समयमा नै उचित पहल गर्नका लागि सरकारलाई सक्षम बनाउँदछ ।

■ जिल्लास्तरमा

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको सञ्चालनबाट केही निश्चित फाइदाहरू छन् -

- यसले समाधान गरिनु पर्ने समस्याहरूको स्पष्ट चित्रण गर्दछ ।
- प्रभावकारी लक्षित कार्यक्रमहरूको योजना निर्माणमा सहयोग पुर्याउँदछ ।
- मुख्य सरोकारवालाहरूको बीचमा खाद्य सुरक्षासँग सम्बन्धित समस्याहरू लगायत त्यसको कारण र समाधानहरू समेतको स्थानीय सहमति निर्माण गर्दछ ।
- प्रयासहरू नदोहोरीओस् भनेर जिल्लाका सरोकारवालाहरूको बीचमा समन्वयमा सुधार ल्याउँदछ ।
- नेपाल सरकारलाई आपतकालीन स्थिति वा सम्भावित स्थानीय अवस्थाबारे जानकारी गराउँदछ ।
- तथ्याङ्क तयारी अवस्थामा हुने हुनाले आपतकालीन स्थितिमा उपयुक्त कदमको योजना बनाउन छिटो पहलकदमीको लागि सहयोग पुर्याउँदछ ।
- अनुदानित वा आपतकालीन खाद्य भण्डारको व्यवस्थापनमा प्रभावकारी सहयोग गर्दछ ।
- दान समुदाय, मानवीय सहयोग तथा विकास निकायलाई सङ्कलित सूचनाद्वारा जिल्लाको अवस्थाको बारेमा व्यानाकर्षण गराउने प्रयासमा सहयोगी हुन्छ ।
- अनुगमन, विश्लेषण र कार्यक्रम निर्माणको परिप्रेक्षमा स्थानीय क्षमता बलियो बनाउँदछ ।
- तथ्याङ्क सङ्कलनको तालमेलले जानकारी सङ्कलन दरिलो बनाई प्रभावकारी रूपमा समय र ग्रोत समेत बचाउँदछ ।

१.२ नेपालमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन

नेपालमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन सन् २००२ मा विश्व खाद्य कार्यक्रमद्वारा प्रारम्भ गरिएको हो । यो प्रयासको फलस्वरूप खाद्य सुरक्षा अनुगमन र विश्लेषण प्रणालीको विकास भएको हो । (यस प्रणालीको व्याख्या कोष्ठक २ मा दिइएको छ ।)

कोष्ठक २

नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली

यो खाद्य सुरक्षाको स्थितिको अवस्थाबारे जानकारी प्रदान गर्ने एकमात्र बहुत अनुगमन प्रणाली हो । यो प्रणाली कृषि विकास मन्त्रालय, विश्व खाद्य कार्यक्रम र राष्ट्रिय योजना आयोगको सहकार्य र खाद्य सुरक्षा र पोषणका क्षेत्रमा कार्यरत सरोकारवालाहरूको समन्वयमा सञ्चालित छ । यो प्रणाली एक पर्येक्षण/अवलोकन प्रक्रिया र अन्य विश्लेषण क्रियाकलापहरू (क्षेत्रगत विश्लेषण, आधारभूत सर्वेक्षण, द्रुत आपतकालीन सङ्कटहरू र प्रभाव विश्लेषण मुल्याङ्कन) समावेश गरिएको एक एकीकृत प्रणाली हो ।

खाद्य सुरक्षा अनुगमन र विश्लेषण प्रणालीको आधार भनेको ७४ जिल्लामा कार्यरत जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल हो । यस प्रणालीको माध्यमद्वारा देशका ७४ जिल्लाहरूको खाद्य सुरक्षाको अवस्था बारेका सूचना प्रदान गरिरहेको छ । यी सूचनाहरूको सम्प्रेषण चौमासिक रूपमा प्रकाशित हुने खाद्य सुरक्षा बुलेटिनको सम्पादन एवं प्रकाशन मार्फत गर्ने गरिएको छ ।

- खाद्य सुरक्षा अनुगमन खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण पद्धतिमा आधारित छ । खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण भित्र :
- विश्लेषणात्मक विधि तथा औजारहरूको समूह (सन्दर्भ तालिका र विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका, चरण वर्गीकरण नक्सा)
  - विभिन्न सूचना सञ्चार सामाग्री उत्पादन/प्रकाशन तथा वितरण (जस्तै चौमासिक खाद्य सुरक्षा बुलेटिन)
  - खाद्य असुरक्षाको जोखिममा परेका मानिसहरूको जनसंख्या अनुमान
  - जिल्ला स्तरमा जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा सूचना आदान प्रदान मञ्च (जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल) खाद्य सुरक्षा जानकारी सङ्कलन, आदान प्रदान, मुल्याङ्कन र खाद्य सुरक्षा स्थितिको नक्साङ्कन ।

खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणले खाद्य सुरक्षाको पाँच चरणलाई छुट्टाएको छ : (क) न्युनतम खाद्य असुरक्षित (घ) मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था) (ग) उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था) (घ) गम्भीर खाद्य असुरक्षित अवस्था (वा आपत्कालिन अवस्था) (ड) मानवीय आपत्कालीन अवस्था/भोकमरी (अनिकार वा भोकमरीको अपस्था) । पाँच चरणहरू पाँच रङ्ग क्रमशः हरियो, पहेलो, सुन्तला, रातो र खैरो रङ्गको प्रयोग गरी सङ्केत गरिन्छ ।

कोष्ठक ३

एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण (IPC) र नेपालको विशिष्ट परिप्रेक्ष्यमा यसको संयोजन

एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण खाद्य तथा कृषि संगठनद्वारा सोमालियामा खाद्य सुरक्षा अनुगमन र निर्णय प्रक्रियामा सुधारका लागि प्रतिपादित एक औजार र सिद्धान्तहरूको समूह हो । यसले खाद्य सुरक्षा, पोषण र जनजीवनको सूचनालाई सङ्कटको प्रकृति र गम्भीरताको स्पष्ट सूचनामा ढाल्ने र रणनीतिक पहलकदमीको लागि संकेत गर्ने स्तरीय मापनको प्रयोगद्वारा खाद्य सुरक्षाको अवस्था वर्गीकरण गर्न साफा अवधारणा प्रदान गर्दछ । (यस सम्बन्धी विस्तृत जानकारी <http://www.ipcinfo.org> मा उपलब्ध छ ।)

नेपालमा एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणको अवलम्बन, पुनरावलोकन तथा परिमार्जन

नेपालको परिप्रेक्ष्यमा एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणलाई संयोजन गर्न भौगोलिक विविधतालाई प्रतिनिधित्व गर्ने गरी चार जिल्लाहरूमा यस प्रयासको विभिन्न पक्षहरूको परिक्षण गरियो : हिमाली भेगको प्रतिनिधित्व गर्दै जुम्ला र दोलखा, पहाडी भेगको प्रतिनिधित्व गर्दै मकवानपुर र तराईको प्रतिनिधित्व गर्दै चितवन । चार महिनाको अवधिमा यस प्रणालीको विभिन्न पक्षहरूबाटे प्राविधिक सहमतिमा पुग्न, रक्षानीय कार्यकर्ताहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र उनीहरूलाई खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण सम्बन्धी निर्णय प्रक्रियामा सामेल गराउन नेपाल सरकार र विकास समुदायका सरोकारवालाहरूसँग केन्द्रीय र जिल्लास्तरीय परामर्श भेला आयोजना गरिएको थियो । यस पश्चात् सन् २०१२/१३ मा विगतको सिकाई र सरोकारवालाको सुफावको आधारमा सूचक तथा अनुगमन प्रकृयाको पुनरावलोकन गरियो यसका लागि ९६ जिल्लामा जिल्लास्तर, समुदायस्तरको सुफाव लिनुपर्ना साथै केन्द्रीयस्तरको परामर्शबाट खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रकृयाको सूचक १२ बाट १७ वटा र अनुगमन प्रकृया प्रिष्ठत गरिएको छ । यो परिमार्जित संस्करण यीनै पुनरावलोकनबाट आएका सुफावमा आधारित छ । विस्तृत जानकारी NeKSAP Framework Document मा पनि हेर्न सकिन्छ ।

चरणहरूको शब्दावली र तिनीहरूको सामान्य व्याख्या, अनुगमन प्रक्रियालाई अभ बढी सुहाउंदो बनाउन र नेपालको जस्तो दुन्दू पृथ्वी चात् विकासको परिस्थितिमा अभ बढी सान्दर्भिक बनाउन, एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण (IPC) बाट लिइएको हो ।

तालिका ९

NeKSAP खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणको विवरण

चरण	चरणहरू	अवस्थाको विवरण
१	न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू (उपायहरू) परिवर्तन नगरिकन घरधुरीहरूले खाद्य र गैर खाद्य आवश्यकताहरू पुरा गरिरहेको (धानि रहेको) अवस्था हो । यी घरधुरीहरू आफ्नो सामाजिक, प्राकृतिक तथा आर्थिक हैसियतका कारण विद्यमान खतरा, प्रकोप, संकट, माहामारी र दृन्दू वा हिसाका कारण हुन सक्ने सानो स्तरका तनावहरू भेल्ला सक्ने अवस्थामा हुन्छन् ।
२	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (अभावको अवस्था)	घरधुरीहरूले परम्परागत निर्वाह पद्धति अपनाएर न्यूनतम् खाद्य आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्न सक्ने अवस्थामा हुन्छन्, तर केही अत्यावश्यक गैर खाद्य आवश्यकताका लागि भने यी घरधुरीहरूले पछि परिपूर्ति गर्न नसकिने खालका निर्वाहपद्धतिहरू नअपनाइ उक्त आवश्यकता पुरा गर्न सवदैनन् ।

३	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	घरधुरीहरूमा साविकको तीव्र कुपोषण वा सो भन्दा माथिल्ले स्तरको कुपोषण निम्त्याउने खाद्य उपभोग अभावको अवस्था हुन्छ; जीविकोपार्जनका साधनहरू द्रुततर गतिमा रित्याएर (बेचबिखन गरेर) मात्र न्यूनतम खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने अवस्था हुन्छ जसले गर्दा घरधुरीहरूलाई भर्ने बढी खाद्य उपभोग अभाव तर्फ धक्केलदै लैजान सक्ने हुन्छ ।
४	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	घरधुरीहरूले जीविकोपार्जनका साधनहरू नगुमाइक्न खाद्य तथा गैर खाद्य आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्न नसक्ने अवस्था हो । यस अवस्थाले अति उच्च स्तरको शीघ्र (तीव्र) कुपोषणलाई प्रेरित गर्दछ जसले उच्च रूणता र मृत्युदर बढाउनुका साथै औसत आयु घटाउँदछ । यस अवस्थामा द्रन्दका कारण उच्च स्तरको हिसा र हिंडुलमा प्रतिबन्दको सम्भावना हुन्छ । तत्काल कार्यक्रम वा सहयोगको आवश्यकता रहेको अवस्था हो ।
५	मानवीय आपतकालीन (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)	सो क्षेत्रका प्राय सम्पूर्ण घरधुरीहरूमा खाद्य र अन्य आधारभूत आवश्यकताहरूको चरम अभावको अवस्था हुन्छ । जहाँ भोकमरी, अभाव, मुख्य स्रोतहरूको परिपूर्ति नहुने गरी क्षति भएको र मानव जीवनको क्षति प्रष्ट देखिन्छ । सम्पूर्ण घरधुरीहरू खाद्य र अन्य आधारभूत आवश्यकताहरूको तीव्र अभावको चुनौतिमा हुन्छन्- खतरा, प्रकोप, माहामारी फैलिएको वा पूर्वाधारहरूको विनास र सेवाहरू अवरुद्ध भएको अवस्था । तत्काल मानवीय सहयोगको आवश्यकता रहेको अवस्था हो ।

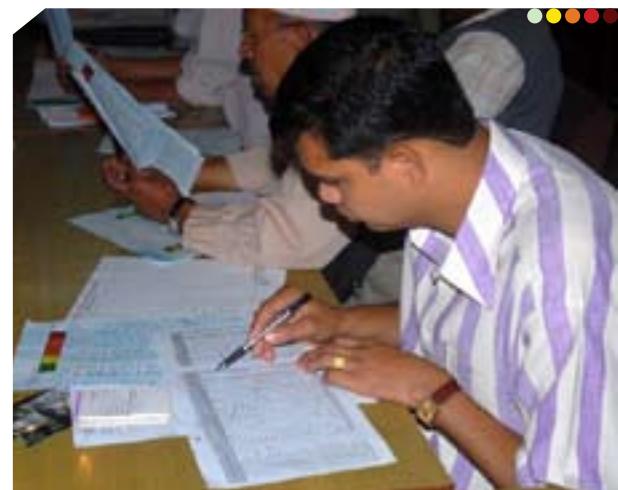
क. नेपालमा खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको भूमिका के हो ?

नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालय र विश्व खाद्य कार्यक्रमले संयुक्त रूपमा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको निर्माणद्वारा खाद्य सुरक्षा अनुगमन क्षमता जिल्लास्तरमा नै विकास गर्ने प्रक्रिया सञ्चालनमा छ । यो प्रयास ब्रह्मत् रूपमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन र विश्लेषणको पक्षमा राष्ट्रिय क्षमता विकास गर्न लक्षित छ ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालले स्थानीय रूपमा जानकारी सङ्कलन कार्य गर्दछन् । तथ्याङ्क सङ्कलन पृथ्वीत् त्यसलाई सम्पादनका जाँच गरिन्छ र जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको भेलामा विश्लेषण गरिन्छ ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको एक प्राविधिक कार्य समूह हुन्छ जसले कामको प्राविधिक रूपमा गुणस्तरीयता सुनिश्चितता गर्ने, जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको बैठक सञ्चालन र उपर्युक्त तालिकाहरू / औजारहरू प्रयोग गरी खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण कार्य सम्पन्न गर्दछन् ।

खेत्री तालिका र नक्साहरू जिल्ला स्तरमा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको भेला (खाद्य सुरक्षा सञ्जालको बैठक) मा छलफल गरी अन्तिम रूप दिइन्छ र राष्ट्रिय स्तरको विश्लेषण र चौमासिक खाद्य सुरक्षा बुलेटिनमा समावेश गर्नका लागि त्यसलाई केन्द्रीय विश्लेषण इकाइ काठमाडौंमा पठाइन्छ ।

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रियामा प्रयोग गरिने विश्लेषणात्मक औजारहरूको संक्षिप्त विवरण^९

खाद्य सुरक्षा अनुगमन गर्दा चार मुख्य औजारहरू प्रयोग गरिन्छन् – सन्दर्भ तालिका, विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका र चरण वर्गीकरण नक्सा । यस भागमा खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा प्रयोग हुने औजारहरूको छोटो समीक्षा गरिने छ ।

क. खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका

सन्दर्भ तालिका खाद्य सुरक्षा अनुगमन र विश्लेषण प्रक्रियाको हरेक चरणमा प्रयोग हुने मुख्य औजार हो । यसमा ७ महल र १७ वटा सन्दर्भ सूचकहरू (क) हुन्छन् जुन ५ वटा खाद्य असुरक्षाका चरणहरूसँग सम्बन्धित हुन्छन् र कुनै खास गा.वि.स.लाई कुन चरणमा राख्ने भन्ने कुराको निर्धारण गर्नको लागि मद्दत गर्दछन् । ५ चरणहरू (ख) सन्दर्भ तालिकाको शीर्ष भागमा राखिएको छ । हरेक सन्दर्भ सूचकसँग खाद्य सुरक्षा चरणसँग सम्बन्धित परिमाणात्मक सीमा (ग) हुन्छ ।

सन्दर्भ तालिकाले मुख्य सूचकहरूको परिमाणात्मक सीमाद्वारा खाद्य सुरक्षाका पाँच चरणहरू वर्णन गर्दछ (न्युनतम खाद्य असुरक्षादेखि मानवीय आपत्तकालीन अवस्था/भोकमरीसम्म) । यसले विश्लेषणकर्तालाई कसरी विभिन्न क्रियमका जानकारीहरू एक आपसमा र कुनै क्षेत्रको निश्चित चरण वर्गीकरणसँग कसरी सम्बन्धित हुन्छन् भन्ने कुरामा विचार गर्न सहयोग गर्दछ ।

कृपया विस्तृत विवरणको लागि यस पुस्तिकाको व्यवहारिक भागमा हेर्नुहोला । यसमा १७ सूचकहरूको विस्तृत व्याख्या पनि समावेश गरिएको छ ।

^९ यस अध्यायले विथि तथा औजारहरूको साथारण व्याख्या मात्र दिन्छ । यसलाई कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने वारेमा पाठकहरूले भाग २ मा हेर्नुहोला ।

तालिका ३ खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका

क) सन्दर्भ सुवरक्तुक

ग) परिमाणात्मक सीमा

ख) खाद्य सुरक्षा वरण

च) खाद्य सुरक्षा वरण

द) खाद्य सुरक्षा वरण

सन्दर्भ सुवरक्तुक	चरण १	चरण २	चरण ३	चरण ४	चरण ५
न्हूतम खाद्य अप्रदृष्टि	मध्यस्तरीय खाद्य अप्रदृष्टि (वा अमावको अवश्य)	उच्चतम खाद्य अप्रदृष्टि (वा सकटको अवश्य)	गम्भीर खाद्य अप्रदृष्टि (वा आपसकालीन अवश्य)	मानवीय आपतकालीन अवश्य/भोकमरी (आनिकाल वा भोकमरीको अवश्य)	
खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारामा विविधता, खाद्य समझ)	सो क्षेत्रका ८०% भन्दा बढी घरघुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ण गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका ४०-६०% घरघुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ण गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका २०-३०% घरघुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ण गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका २०% भन्दा कम घरघुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ण गर्न सक्षम । तीव्र खाद्य तथा पोषण अप्रूपको अवश्य-तरफाल मानवीय सहयोगका अवश्यकता ।	
दिगो/प्रस्तरगत जीविकोपार्जनका पद्धति र साधनहरूको अवश्य, जास्तै वसाइ-सराइ, ज्यालादारी काम, शेष काढ वन पैदावार र स्थानीय उत्पादनको बेचबिखन र जड्डूली करन्चमूलको उपयोग ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरूको अवश्य, जीविकोपार्जनको क्षमतामा हास आएको/नियमित खानपिनमा परिवर्तन होजाने ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू अति दूसरीमा साकेदै गरेको अवश्य जसले अति उच्च खाद्य उपभोगको अमावको अवश्य तर्फ होजाने ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू अति दूसरीमा साकेदै गरेको अवश्य जसले अति उच्च खाद्य उपभोग अभाव तर्फ होजाने ।	निवाह: निवाहका लागि कुनै पनि जसले: उत्पादनशील साधनहरू-प्रयुक्ति, जग्गा जमीन, दीउ-विजन आदि बेचबिखन गर्ने र छाक किराजोने ।	
परिवर्तन (निवाह पद्धति समेत)	निवाह: निवाहत वा बीमापद्धति जसले: खानाको परिमाण घटाउने, कम रुचीकर खाना खाने, खाइन्न/पेसा एंयोथामै गर्ने र अनुपादनशील साधनहरूको बेचबिखन गर्ने ।	निवाह: निवाहत वा बीमापद्धति जसले: उत्पादनशील साधनहरू-प्रयुक्ति, जग्गा जमीन, दीउ-विजन आदि बेचबिखन गर्ने र छाक किराजोने ।	निवाह: निवाहका लागि कुनै पनि जसले: उत्पादनशील साधनहरू-प्रयुक्ति र सेव्यामा भोकमरी, मृत्यु, तुल्पाट र हिँसाका घटनाहरू ।	निवाह: निवाहका लागि कुनै पनि जसले: उत्पादनशील साधनहरू-प्रयुक्ति र सेव्यामा भोकमरी, मृत्यु, तुल्पाट र हिँसाका घटनाहरू ।	
५% भन्दा कम	५-१०%	१०-१५%	१५-३०%	३०% भन्दा बढी र निनालिखित कुनै एक गम्भीर कारक सहित, जसले: साधानाच्य खाद्य रासन औसत आवश्यक राहिं भन्दा कम भएको; उच्च मात्रामा खाद्यप्रथालाई संक्रमण, HIV/AIDS को सहित हुने खालका प्राकृतिक प्रक्रियाहरू; साथसँग दब्द, घरघुरीको खाद्य अप्रूपका, उच्च मृत्युदर जस्ता जाठिल मानवीय अवश्य ।	
शोष (लीब), बाल कुपोषण ६-५९ महिनाका बाल बच्चामा) (wasting)					

सतर्क सुरक्षा	चरण १	चरण २	चरण ३	चरण ४	चरण ५
	न्यूतन खाद्य असुरक्षित (ले अनावको अवस्था)	मध्यस्तरीय खाद्य असुरक्षित (ले अनावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकरके अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन अवस्था/भौमकर्मी (अनिकाल वा नोकपरीको अवस्था)
बाली उत्पादन अवस्था	तः आधार वर्णको भन्दा १०-२०% कम; हि + पः आधार वर्णको भन्दा १०-३०% कम;	तः आधार वर्णको भन्दा २०-४०% कम; हि + पः आधार वर्णको भन्दा ३०-५०% कम;	तः आधार वर्णको भन्दा ४०-६०% कम; हि + पः आधार वर्णको भन्दा ३०-५०% कम;	तः आधार वर्णको भन्दा ५०-८०% कम; हि + पः आधार वर्णको भन्दा ५०-७०% कम;	तः आधार वर्णको भन्दा ८०% कम; हि + पः आधार वर्णको भन्दा ७०% कम;
	घरेलुरिमा खाद्यवस्तुको सञ्चिति	५०% भन्दा बढी घरेलुरिहरूसँग २-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; भन्दा बढीका लागि खाद्य सञ्चिति;	तः ५०% भन्दा बढी घरेलुरिहरूसँग २-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ५०% भन्दा बढी घरेलुरिहरूसँग ३-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	तः ३०-५०% घरेलुरिहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ३०-५०% घरेलुरिहरूसँग २-३ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	५०% भन्दा बढी घरेलुरिहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति रितिएको अवस्था;
प्रमुख बुलारहरूका युव्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बुजारमा खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता)	सञ्चिति सामान्य स्तरमा रहेको (भविष्यत स्तर राम्रो रहेको) र माग पुरा गर्नका लागि पर्याप्त भएको);	सञ्चिति घटेको तर अझै पनि माग पुरा गर्न वाच पर्याप्त रहेको;	सञ्चिति स्तर धैरे कम, माग पुरा गर्न आशिक रूपमा भाव पर्याप्त;	सञ्चिति रितिएको; नहरको;	सञ्चिति रितिएको/बुजार सञ्जालामा रोजारिका अवसरहरू उपलब्ध नमएको;
	जिल्ला शिव र डिक्री जिल्लाहरूमा रोजारिका अवसरहरू	रोजारिको स्तर सामान्य (आधाररेखाको स्तरमा) वा १०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजारिका अवसरहरूमा १०-३०% ले कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजारिका अवसरहरूमा ३०-५०% ले कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजारिका अवसरहरूमा ५०% भन्दा ढिको दरले कमी आएको;
आसदानीः रेह काट वा पेदवार, नादेतउच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूका कुण्डा	आसदानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आधाररेखाको तुलनामा आसदानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आसदानीमा ३०-६०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आसदानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आसदानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;
	पश्चिम्न्य उत्पादनबाट आसदानीः भाष्टु, झुँ, अङ्ग, नाडा	आसदानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आधाररेखाको तुलनामा आसदानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आसदानीमा ३०-६०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आसदानी नमएको; बेचाविधन नमएको/आसदानी नमएको;

२०२४ सालमा विवरणीय उत्पादन

संख्या सूचकांक	चरण १	चरण २	चरण ३	चरण ४	चरण ५
	न्यूट्रिन खाद अपुरकित	मध्यमतरीय खाद अपुरकित (वा अवश्यको अवश्य)	उच्चतम खाद अपुरकित (वा संकेतको अवश्य)	गम्भीर खाद अपुरकित (वा आपतकालीन अवश्य)	आनंदीय आपतकालीन अवश्य/नोकरी (अनिकाल वा नोकरीको अवश्य)
चामल, गँडुको रिठो र अच्छा गुणवत्ता बजार मुद्द	सामान्य अवश्यका वा अधिकांशका को तुलनामा मुद्दमा १०-२०% बढ़ि;	आधाररेखाको तुलनामा मुद्दमा १०-२०-४०% बढ़ि;	आधाररेखाको तुलनामा मुद्दमा ८०-१००% बढ़ि;	आधाररेखाको तुलनामा मुद्दमा ८०-१००% बढ़ि;	आधाररेखाको तुलनामा मुद्दमा ८०-१००% बढ़ि;
विषेषण	सामान्य अवश्यका वा अधिकांशका को तुलनामा मुद्दमा १०% लागत चढाए;	आधाररेखाको तुलनामा मुद्दमा ३०% ले कमी; प्रवाहमा ३०-५०% ले कमी;	आधाररेखाको तुलनामा मुद्दमा ३०-५०% ले कमी;	आधाररेखाको तुलनामा मुद्दमा ६०% भन्दा बढिले कमी;	विषेषण प्रवाहमा उत्तेज्य कमी वा विषेषण प्रवाहमा उत्तेज्य कमी वा विषेषण प्रवाहमा नभएको
रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू	रोगव्याधिका केही घटनाहरू देखा परेको तर थानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवश्य;	रोगव्याधिका केही घटनाहरू देखा परेको तर थानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवश्य;	केही रोगव्याधिक माहामारीका लम्मा फैलिएका, जसको नियन्त्रका लागि विशेष स्थान रेग्युलेशन वाह्य सहयोगको अवश्यकता;	केही आम रोगव्याधिकहरूको सर्वथापी माहामारीको रूप लिएको, जसको नियन्त्रका लागि विशेष स्थान सेवा/वाह्य सहयोगको अवश्यकता;	रुणन्त वा मुख्यदर वृहत सञ्चाया देखा परेको, विशेषज्ञहरूको टोरी संलग्न विशेष स्थान सेवाको आवश्यकता;
खानेपानीको अपूर्ति ५ सरसफाई (चुला दिमा मुक्त)	पानीको आपूर्ति ५ सरसफाई प्रणालीमा अवश्य रहेको वा प्राणली सुचारू रहेको वा चरम जलावायु उत्पन्न प्रकोपबाट प्रभावित भएको;	पानीको आपूर्ति ५ सरसफाई प्रणालीमा अवश्य रहेको यथापि स्थानीय स्तरमा समृद्ध गर्न सकिने;	पानीको आपूर्ति ५ सरसफाई प्रणालीमा अवश्य रहेको वा अतिरिक्त उत्पन्नको आवश्यकता भएको;	पानीको आपूर्ति ५ सरसफाई प्रणालीमा अवश्य रहेको वा अतिरिक्त उत्पन्नको आवश्यकता भएको;	पानीको आपूर्ति ५ सरसफाई प्रणालीमा अवश्य रहेको वा अतिरिक्त उत्पन्नको आवश्यकता भएको;
वाद्य बसाइ-सराइ (आमवाट प्रेरित)	७५ लिटर भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	त्यूनरूपमा १५ लिटर वा सो भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	७५-१५५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	४७५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	४ लिटर भन्दा वाह्य सहयोगको उपलब्ध भएको;
नारिक खेला (सामाजिक हिता २ बन्द/अवश्य)	मौसमी बसाइ-सराइमा सरदर १००% भिन्नता;	मौसमी बसाइ-सराइमा १०-२०% बढ़ि;	मौसमी बसाइ-सराइमा २०-४०% बढ़ि;	मौसमी बसाइ-सराइमा ५०% भन्दा बढिले बढ़ि;	ठूलो सञ्चाया वाह्य बसाइ-सराइ भएको;
	सामान्यतया शान्तिपूर्ण अवश्य। खाद्य पुरावाका अवश्यकता वाह्य सेवाहरू प्राप्तिका अवश्यकता वाह्य सेवाहरू विशेष लागि वाह्य र सेवाहरू विशेष अवश्यमा रहेको;	सुखा अवश्या विशेषको। वाह्य र सेवाहरू प्राप्तिका अवश्यकता वाह्य सेवाहरू विशेष लागि वाह्य र सेवाहरू विशेष अवश्यमा रहेको;	हिँडुलुमा रोक। ४ महिना भित्र २०-४० दिन बन्द र सडक अपरावहू भएको;	हिँडुलुमा रोक। ४ महिना भित्र ४० दिन बन्द र सडक अपरावहू भएको;	चरम दर्दको लिए, मानव विशेषपनको अवश्य;

सतर्क सूचकांक	चरण १	चरण २	चरण ३	चरण ४	चरण ५
	न्यूट्रन खाद्य अनुप्रबोधित	मध्यस्तरीय खाद्य अनुप्रबोधित (वा अनावरको अवस्था)	उच्चतम् खाद्य अनुप्रबोधित (वा संकरको अवस्था)	गम्भीर खाद्य अनुप्रबोधित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन अवस्था/भौकम्भी (अनिकाल वा भोक्तारीको अवस्था)
जलालयुजन्य जीविषमका घटनाहस्तक: बढ़ी, पहिरे, सुख्खा, हिमात, आसिनापात र हुशेबतास	जलवायुको जीविषमका घटनाहस्तक नमायका वा सो घटनाहस्तक २०% भन्दा कम खाद्य सञ्चयति र सम्पति नोक्तानी;	जलवायुको जीविषमका घटनाहस्तक २०-३०% खाद्य सञ्चयति र सम्पति नोक्तानी हताहतका घटनाहस्तक साथै मानव हताहतका घटनाहस्तक भएको;	जलवायुको जीविषमका घटनाहस्तक ३०-५०% खाद्य सञ्चयति र सम्पति नोक्तानी हताहतका घटनाहस्तक भएको;	जलवायुको जीविषमका घटनाहस्तक ५०% भन्दा बढी खाद्य सञ्चयति र सम्पति नोक्तानी हुनका साथै मानवीय हताहती भएको;	जलवायुको जीविषमका घटनाहस्तक पूर्ण रूपमा नोक्तानी भएको, मानवीय हताहती र उल्लेख्य रूपमा विश्वासित भएको;
विपद्वाट घटनाहस्तक भूकम्प, आगजनी	भूकम्प वा आगजनी जस्ता विपद्वाट नमायका वा सो विपद्वाट १०% भन्दा कम घरघुरीहस्तके पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चयति र सम्पति गुम्भएको;	विपद्वाट १०-२०% घरघुरीहस्तक प्रमाणित;	विपद्वाट २०-४०% घरघुरीहस्तक प्रमाणित;	विपद्वाट ४०-६०% घरघुरीहस्तक प्रमाणित;	विपद्वाट ६०% भन्दा बढी घरघुरीहस्तके पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चयति र सम्पति गुम्भएको;

हिमाल; प-भाड; त-भाड

ख. खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका

खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका मुख्य सूचनाहस्ताई व्यवस्थित तथा पारदर्शी स्वपमा प्रस्तुत गर्ने तालिका हो । यसले चरण वर्गीकरणलाई प्रमाणित गर्नको लागि र आवश्यक कार्यक्रमको विश्लेषणलाई निर्देशन दिनको लागि विश्लेषण प्रक्रियामा सहयोग गर्दछ । एउटा विश्लेषण तालिका एकै किसिमको खाद्य सुरक्षाका लक्षणहरू भएका गा.वि.स.हस्तको समूहको लागि तयार गरिन्छ । विश्लेषण तालिकामा सूचक र परिमाणात्मक सीमा (क) सूचनाहस्तको घोत र विश्वसनीयता (ख) र सम्पूर्ण सूचकहस्तको पूर्वानुमान सम्बन्धी सूचनाहस्त (ग) समावेश गरिन्छ । अन्तत विश्लेषण तालिकाले गा.वि.स.हस्तको समूहको समग्र चरण वर्गीकरणको सूचना प्रदान गर्नुका साथै खाद्य सुरक्षाको सम्भाव्य परिमाणको पूर्वानुमान र उल्लेखित अवस्थाको प्रत्यक्ष र आधारभूत कारणहरू (घ) पनि प्रदान गर्दछ ।

कृपया विस्तृत विवरणको लागि यस पुस्तिकाको व्यावहारिक भागमा हेर्नुहोला ।

तालिका ३

खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका

लिला :

समान खाद्य सुरक्षा स्थित भएका गाविसहरू :

(क) सूचक र परिमाणात्मक रीमा

प्रतिवेदन अवधि :

पूर्णतान अवधि :

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको बैठक मिति :

समान को सूचक र परिमाणात्मक रीमा		(ख) सूचनाको छोट विवरसमीक्षा र विधानी		(ग) सूचनाको पूर्णतान		(घ) समग्र खाद्य सुरक्षा चरण कर्मीकरण	
समान को सूचक		सूचनाको छोट मिति		प्रत्येक सूचकको पूर्णतान (→↑→)		समग्र खाद्य सुरक्षा विधानो निर्वाचित चरण	
समान को सूचकहरू		(→=विवरसमीक्षा →=अनुष्टुप्)		विवरसमीक्षा		विधानी	
सो क्षेत्रका ८०% भन्दा बढी घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका ६०-८०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	३०-५०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्यान्न आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	३०-५०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्यान्न आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	३०-५०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	३०-५०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	३०-५०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	३०-५०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।
सो क्षेत्रका ४०-६०% भन्दा कम घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका ४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्यान्न आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्यान्न आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।

पुनर्जीवनका सूचनाको छोत	सूचनाको छोत	विवरणीयता		प्रत्येक सूचकको वृद्धिशुल्क (→↑→)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थिति निर्णय संबंधी टिप्पणी
		छोत	मिति			
पुनर्जीवनका सूचनाको छोत	जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू र साधनहरू जस्तै बमाइ-सप्लाइ, ज्यालादारी काम, गैह काल्ड वन पैदावार र स्थानीय उत्पादनको बेचविवेचन र जड्डले कम्पमूलको उपयोग ।	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरूको अभावको अवस्था; जीविकोपार्जनको क्षमतामा द्वारा अप्रयोगित खानपिस्त खानपिस्त निर्वाहः निश्चित गा वैषापद्धति जस्तै: खानाको परिमाण घटाउने, कम रुचीकर खाना खाने, खाइना, ऐकाईको गर्ने र अनुत्पादनशील साधनहरूको बेचविवेचन गर्ने ।	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरू दूसरे गतिमा सकिए गएको जस्तै उच्चतम खाद्य उपभोगको अभावको अवस्था तर्फ लेजाने निर्वाहः अभावको पद्धति जस्तै: उत्पादनशील साधनहरू- पशुहरू, जग्गा जर्मान, गैउ- लिजन आदि बेचविवेचन गर्ने र छाक विराजाने ।	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरू अति दूसरे गतिमा सकिए गएको अवस्था जस्तै अति उच्च खाद्य उपभोग अभाव तर्फ लेजाने निर्वाहः कठिन तथा कठ्ठकर पद्धति जस्तै: उत्पादनशील साधनहरूको बेचविवेचनमा दृढ़, लुटपाट र जड्डली कम्पमूलमा उच्च निर्मता ।	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरू पूर्ण रूपमा द्वारा हुन लागेको निर्वाहः निर्वाहका लागि कुनै पनि प्रभावकारी पद्धति नभएको । उच्च संख्यमा भोक्तरी, मत्तू, लुटपाट र हिसाका घटनाहरू ।	
पुनर्जीवनका सूचनाको छोत	जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू र साधनहरू जस्तै बमाइ-सप्लाइ, ज्यालादारी काम, गैह काल्ड वन पैदावार र स्थानीय उत्पादनको बेचविवेचन र जड्डले कम्पमूलको उपयोग ।	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरूको अभावको अवस्था; जीविकोपार्जनको क्षमतामा द्वारा अप्रयोगित खानपिस्त खानपिस्त निर्वाहः निश्चित गा वैषापद्धति जस्तै: खानाको परिमाण घटाउने, कम रुचीकर खाना खाने, खाइना, ऐकाईको गर्ने र अनुत्पादनशील साधनहरूको बेचविवेचन गर्ने ।	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरू दूसरे गतिमा सकिए गएको जस्तै उच्चतम खाद्य उपभोगको अभावको अवस्था तर्फ लेजाने निर्वाहः अभावको पद्धति जस्तै: उत्पादनशील साधनहरू- पशुहरू, जग्गा जर्मान, गैउ- लिजन आदि बेचविवेचन गर्ने र छाक विराजाने ।	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरू अति दूसरे गतिमा सकिए गएको अवस्था जस्तै अति उच्च खाद्य उपभोग अभाव तर्फ लेजाने निर्वाहः कठिन तथा कठ्ठकर पद्धति जस्तै: उत्पादनशील साधनहरूको बेचविवेचनमा दृढ़, लुटपाट र जड्डली कम्पमूलमा उच्च निर्मता ।	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरू पूर्ण रूपमा द्वारा हुन लागेको निर्वाहः निर्वाहका लागि कुनै पनि प्रभावकारी पद्धति नभएको । उच्च संख्यमा भोक्तरी, मत्तू, लुटपाट र हिसाका घटनाहरू ।	

मन्दर्भ सूचकांक		सूचनाको छोट	विवरणीयता	(*= विवरणीय * = अवृद्धि)	टिप्पणी	प्रत्येक बूचको पूर्णतामात्रा ($\rightarrow \uparrow \downarrow \rightarrow$)	टिप्पणी	समग्र साथ पुराला विवरित दरमा
५०% भन्दा कम	५०% भन्दा कम							
५०-७०%								
७०-९०%								
९०-१००%								
शीघ्र (लिङ्ग) बाल शुपेषण (६-५९ गहिनाका बाल बच्चाना) (wasting)	१५-३०%		३०% भन्दा बढी र निम्नलिखित कुनै एक गम्भीर कारक सहित, जस्तै: समान्य खाद्य रामन औसत आवश्यक शक्ति भन्दा कम भएको; उच्च मात्रामा भाइजापछालाको संक्रमण; ऊख्खस्मृको माहिसरी; मानव वा खाद्यान्न वा प्लाइस्टोल बढ़ति होने खालका प्राकृतिक प्रक्रियाप्रहरण, स्थानक दृद्ध, कष्ठरीको खाद्य अपरुद्धा, उच्च मधुर जस्ता जटिल मानवीय अवस्था।					
बाल १ उत्तमता दावस्था								
त: आधार वर्को भन्दा १०-२०% कम; हि + प: आधार वर्को भन्दा १०% सम्म कम;								
त: आधार वर्को भन्दा २०-४०% कम; हि + प: आधार वर्को भन्दा १०-३०% कम;								
त: आधार वर्को भन्दा ४०-६०% कम; हि + प: आधार वर्को भन्दा ३०-५०% कम;								
त: आधार वर्को भन्दा ६०-८०% कम; हि + प: आधार वर्को भन्दा ५०-७०% कम;								
त: आधार वर्को भन्दा ८०% भन्दा बढी कम; हि + प: आधार वर्को भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;								

सन्दर्भ सूचकांक	सूचनाको छोत		विवरसमायिता		प्रत्येक सूचकको पूर्णतानाम (→↑↗)	टिप्पणी	समय खाले प्राप्ति निर्धारित दरमा
	छोत	महिति	(↗=विवरसमायिता ↗=अधिक)	टिप्पणी			
त: आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कमः; हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कमः;							
त: आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कमः; हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कमः;							
त: आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कमः; हि + प: आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कमः;							
त: आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कमः; हि + प: आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कमः;							
त: आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कमः; हि + प: आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कमः;							
त: आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कमः; हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कमः;							
त: आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कमः; हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कमः;							
त: आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कमः; हि + प: आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कमः;							
त: आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कमः; हि + प: आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कमः;							
त: आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कमः; हि + प: आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कमः;							

सर्वे सूचकांक	सूचनाको लागि	विवरणीयता	(*= विवरणीय * = अपूर्ण)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णतानाम ($\rightarrow \uparrow \downarrow \rightarrow$)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा	सिविलिक नियंत्रित खाद्य
							लागि	मिति
५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ४ महिना भन्दा बढीका लागि खाद्य सञ्चिति:								
त: ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग २४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ३४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;								
त: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ३०-५०% घरधुरीहरू सेवा २-३ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;								
त: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १ महिना भन्दा कम्ता लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;								
५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग खाद्य सञ्चिति रिपोर्टको अवधाः:								
सञ्चिति सामान्य सत्त्वां रहेको (भाइजाणा सर रामो रहेको) र मान पुरा नर्नका लागि पर्यात आपूर्ति भएको); सञ्चिति घटेको तर अझै पनि मान पुरा गर्नका लागि पर्यात रहेको;								
सञ्चिति स्तर धेरै कम, मान पुरा गर्न आशिक रूपमा नात्र पर्यात;								
सञ्चिति रिपोर्टको;								
सञ्चिति रिपोर्टको/बजार सेवालामा नरहेको;								

सन्दर्भ सूचकांक	सूचनाको छोत	विवरसमायिता (*= विवरसमायिता * = अप्रृष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वजुलान (→↑→)	टिप्पणी	समग्र खाद्य प्राक्षसा विचारिको निविति द्वारा
						समग्र खाद्य प्राक्षसा विचारिको निविति द्वारा
रोजगारीको स्तर सामान्य (आधाररेखा स्तरमा) वा १०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहस्ता ३०-३५% ले कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहस्ता ३०-३५% ले कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहस्ता ३०-३५% ले कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहस्ता ३०-३५% ले कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहस्ता ३०-३५% ले कमी आएको;	(४) समग्र विवरसमायिताको स्थिति (*विवरसमायिता *अप्रृष्ट)
आधाररेखाको तुलनामा आम्बानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्बानीमा ३०-५०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आम्बानीमा ३०-५०% कमी आएको	आम्बानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आम्बानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आम्बानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	(५) समग्र विवरसमायिताको स्थिति (*विवरसमायिता *अप्रृष्ट)
आधाररेखाको तुलनामा आम्बानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्बानीमा ३०-५०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आम्बानीमा ३०-५०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आम्बानीमा ३०-५०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आम्बानीमा ३०-५०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आम्बानीमा ३०-५०% कमी आएको	(५) समग्र विवरसमायिताको स्थिति (*विवरसमायिता *अप्रृष्ट)
आम्बानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आम्बानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आम्बानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आम्बानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आम्बानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आम्बानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	(५) समग्र विवरसमायिताको स्थिति (*विवरसमायिता *अप्रृष्ट)

सन्दर्भ सुचकहरू	सुचनाको छोट		विवरसमीक्षा		प्रत्येक सूचकको पूर्णतानाम (→↑→)	टिप्पणी	समग्र खाद्य प्रक्रिया स्थितिको निर्धारित छागण (5) समग्र खाद्य पुरुषा स्थितिको पूर्णतानाम (→↑→)
	छोट	मिति	(*= विवरसमीक्षा का अनुद)	टिप्पणी			
सामान्य अवस्थमा वा आधारेखा को तुलनामा मुख्यमा सरदर १०% उतार चढाव;							
आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा १०-२०% बढ़ि;	१०५	१०५	१०५				
आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा २०-४०% बढ़ि;	१०५	१०५	१०५				
आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा ४०-८०% बढ़ि;	१०५	१०५	१०५				
आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा ८०% भन्दा बढिले बढ़ि;	१०५	१०५	१०५				
सामान्य अवस्थमा वा आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा सरदर १०% उतारचढाव;							
आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०% ले कमी;							
आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०-६०% ले कमी;							
आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ६०% भन्दा बढिले कमी;							
विप्रेषण प्रवाहमा उल्लेख्य कमी वा विप्रेषण प्रवाह नप्रक्षको							
रोगाधिका घटनाहरू उल्लेख संख्यामा देखा नप्रक्षको रोगाधिका केही घटनाहरू देखा प्रक्षको तर स्थानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवश्यकता;							
केही रोगाधिका निवानका लागि विशेष स्वास्थ्य केलिएका, जसको निवानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको अवश्यकता;							
केही आम रोगाधिका निवानका लागि विशेष चाराच्य लिएको, जसको निवानका लागि विशेष चाराच्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;							
रुणाता वा मृत्युर वृहत संख्यामा देखा प्रक्षको, विशेषजडहरूको टोलीसम्मलन विशेष स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता;							

सन्दर्भ सुचकांक	सूचनाको छोत	विवरसमायिता		प्रत्येक सूचकको पूर्णतानाम (→↑→)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा नियमिको निर्वाचित वर्णन
		छोत	महित			
पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणाली सुखाउ रहेको वा चरम जलवयु उत्तन्न प्रकोपबाट प्रभावित भएको; १५ लिटर भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध रहेको वयापि खानार्थी स्तरमा मर्मत गर्न सकिने; त्वचालमा १५ लिटर वा सो भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध र मर्मतका लागि थप सहयोग वा अतिरिक्त उपयोक्ता अवश्यकता भएको; ७५-१५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणालीमा वारचार अवरोध र विशेष आधिक र प्रतिविक सहयोगका साथे आक्रमिक योजना वा उपायहरूको आवश्यकता भएको; ४७५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणाली लाभमा क्षतिप्रस्त भएको र पूनर्व्यवस्थापना भएको; ४ लिटर भन्दा कम पानी / व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	(अन्ति भागमा इन्हाँलाई लिएका छन्)	(६) समग्र खाद्य सुरक्षा नियमिको निर्वाचित वर्णन

सर्वे सुचकाल	सूचनाको श्रोत		विवरसमायिता		प्रत्येक सूचकको पूर्वज्ञान (→↑→)	टिप्पणी	समय खाद्य सुरक्षा नियमिको नियमित व्याप	
	श्रोत	मिति	(*=विवरसमायिता *=अप्रद)	टिप्पणी			(*)	
गौमात्रा बसाइ-खराइमा सारदर १००% शिन्नात;								
गौमात्रा बसाइ-खराइमा १०-२०% शुद्धि;								
गौमात्रा बसाइ-खराइमा २०-५०% शुद्धि;								
गौमात्रा बसाइ-खराइमा ४०% भन्दा बढिते शुद्धि;								
दूलो संख्यामा बाह्य बसाइ-साराइ भएको;								
प्रामाण्यतया शान्तिपूर्ण अवस्था। खाद्य सुरक्षाका आवश्यकताहरू परिपूर्तिका लागि बजार र सेवाहरू स्थिर अवस्थामा रहेको;								
सुख्सा अवस्था बिगिएको। बजार र सेवाहरू प्रभावित भएका: ४ महिना मित्र १०-२० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको,								
हिँडुलमा रोक। ४ महिना मित्र २०-४० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;								
हिँडुलमा रोक। ४ महिना मित्र ४० दिन भन्दा बढी बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;								
यस्म दृष्टिको स्थिति, मानव विचारपनको अवस्था;								

सतर्क सूचकांक		सूचनाको स्रोत		विवरसमीकार		दिएपाठी		सम्पर्क सुखा		सम्पर्क वाई सुखा	
स्रोत	स्रोत	स्रोत	स्रोत	(*=विवरसमीकार **=सम्पर्क)	(*=विवरसमीकार **=सम्पर्क)	दिएपाठी	प्रतिक्रिया	कागणहरू	कागणहरू	सम्पर्क अधिकारी अन्तर्भित दरण	
जलवायुको जोखिमका घटनाहरू नम्राङ्का या सो घटनाबाट 20% भन्दा कम खाद्य सञ्चिति र सम्पति नोकसानी:	जलवायुको जोखिमका घटनाहरू भएका र सो घटनाबाट 20-30% खाद्य सञ्चिति र सम्पति नोकसानी;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट 30-45% खाद्य सञ्चिति/सम्पति नोकसानी हुनाका साथै मानव हताहतीकरू भएका;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट 45-60% खन्दा बढी खाद्य सञ्चिति/सम्पति नोकसानी हुनाका साथै मानविक हताहती भएका;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट सम्पत्तिहरू पूर्ण रुपमा नोकसानी भएको, मानविक हताहती र उल्लेख्य रुपमा विश्वापित भएको;	भूकम्प या आगजनी जस्ता विपद्धति नम्राङ्का या सो विपद्धति 10% भन्दा कम घट्युरीहरू प्रमाणित;	विपद्धति 10-20% घट्युरीहरू प्रमाणित; (10% भन्दा कम घट्युरीहरूले पूर्ण रुपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	विपद्धति 20-40% घट्युरीहरू प्रमाणित; (10-20% घट्युरीहरूले पूर्ण रुपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	विपद्धति 40-60% घट्युरीहरू प्रमाणित; (20-40% घट्युरीहरूले पूर्ण रुपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	विपद्धति 60% भन्दा बढी घट्युरीहरूले पूर्ण रुपमा खाद्य सञ्चिते र सम्पति गुमाएको);	क. सिंचाई सुविधा नहुन् ख. बाटोको सुविधा नहुन् ग. उपलब्ध जग्गा घ. अपयोग जग्गा ड. जनसेवन/शिक्षा च. अन्य—	
भूकम्प, जलवायु, जलवायुको जोखिमका घटनाहरू नम्राङ्का या सो घटनाबाट 20% भन्दा कम खाद्य सञ्चिति र सम्पति नोकसानी:	जलवायुको जोखिमका घटनाहरू भएका र सो घटनाबाट 20-30% खाद्य सञ्चिति र सम्पति नोकसानी;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट 30-45% खाद्य सञ्चिति/सम्पति नोकसानी हुनाका साथै मानव हताहतीकरू भएका;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट 45-60% खन्दा बढी खाद्य सञ्चिति/सम्पति नोकसानी हुनाका साथै मानविक हताहती भएका;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट सम्पत्तिहरू पूर्ण रुपमा नोकसानी भएको, मानविक हताहती र उल्लेख्य रुपमा विश्वापित भएको;	भूकम्प या आगजनी जस्ता विपद्धति नम्राङ्का या सो विपद्धति 10% भन्दा कम घट्युरीहरू प्रमाणित;	विपद्धति 10-20% घट्युरीहरू प्रमाणित; (10% भन्दा कम घट्युरीहरूले पूर्ण रुपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	विपद्धति 20-40% घट्युरीहरू प्रमाणित; (10-20% घट्युरीहरूले पूर्ण रुपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	विपद्धति 40-60% घट्युरीहरू प्रमाणित; (20-40% घट्युरीहरूले पूर्ण रुपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	विपद्धति 60% भन्दा बढी घट्युरीहरूले पूर्ण रुपमा खाद्य सञ्चिते र सम्पति गुमाएको);	क. सिंचाई सुविधा नहुन् ख. बाटोको सुविधा नहुन् ग. उपलब्ध जग्गा घ. अपयोग जग्गा ड. जनसेवन/शिक्षा च. अन्य—	

ग. जिल्ला खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका

जिल्ला खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिकाले गा.वि.स.हरूको समूहगतरूपमा खाद्य सुरक्षाको स्थिति, कारण, पूर्वानुमान निर्धारण गर्नुको कारण र गएको चौमासिकको सन्दर्भमा हाल भएका परिवर्तनहरूको सूचनालाई संक्षेपीकरण गर्न स्थान प्रदान गर्दछ (तालिका ४)। कृपया विस्तृत विवरणको लागि यस पुस्तिकाको व्यवहारिक भागमा हेर्नुहोला ।

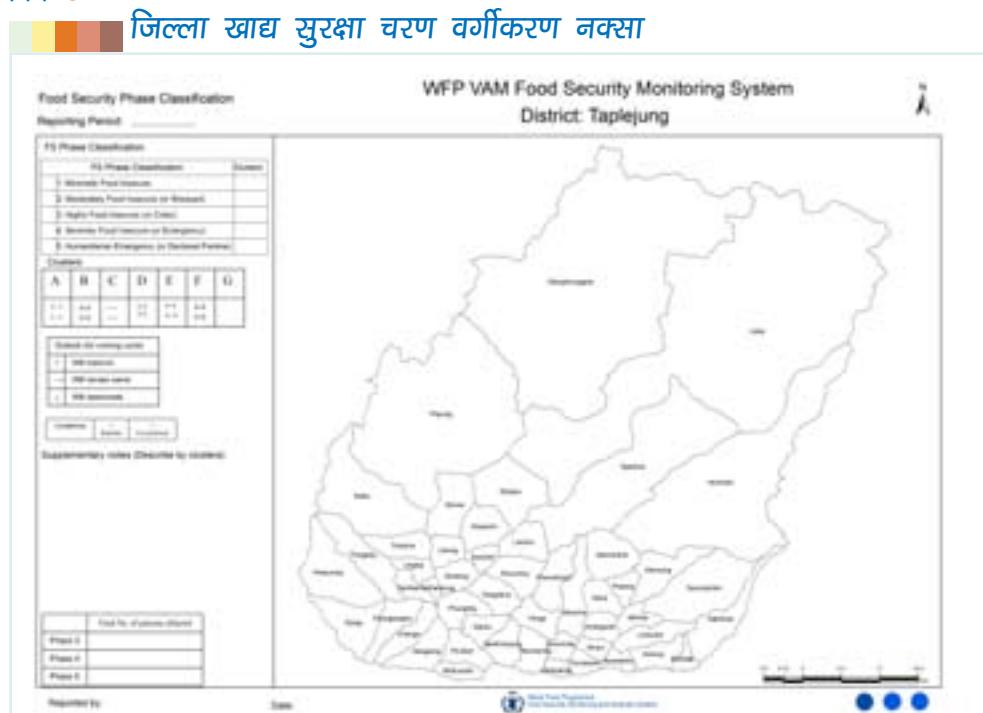
घ. खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा विभिन्न उपभोगकर्ताहरूलाई खाद्य सुरक्षाको अवस्था सरल र पारदर्शी तबरमा प्रस्तुत गर्ने एक महत्वपूर्ण औजार हो । यो नक्सा विभिन्न चरणको भौगोलिक वितरणको अवस्था र आगामी अनुगमन चक्रको पूर्वानुमान देखाउन प्रभावकारी छ । खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा दुई किमिमका छन् :

१. जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालद्वारा तयार पारिने जिल्ला खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा ।
२. काठमाडौंको केन्द्रीय विश्लेषण इकाइद्वारा तयार पारिने राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा ।

नक्साले खाद्य असुरक्षाको जोखिममा पर्ने जनसमुदायको अनुमानित संख्या र खाद्य असुरक्षाको प्रत्यक्ष र आधारभूत कारणहरू पनि देखाउँछ । तालिकाहरूलाई कसरी प्रयोग गर्ने भन्नेबारेमा विस्तृत जानकारीको लागि यस पुस्तिकाको व्यवहारिक भागमा हेर्नुहोला ।

चित्र ९

१० तालिका

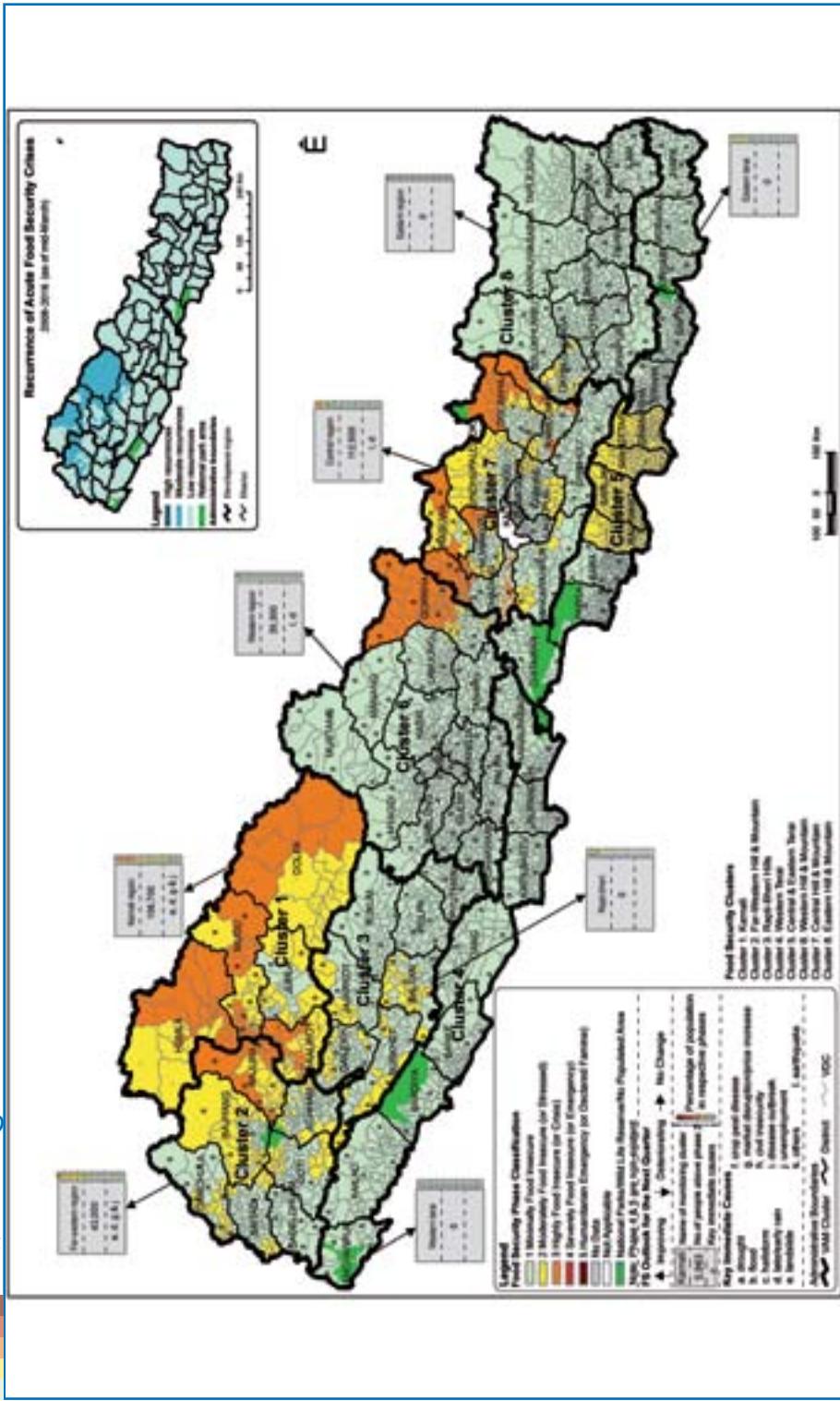
खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका

प्रिलो खाद्य सुरक्षा संश्लेषण के बेटक मिति :	खाद्य समूह सुरक्षा चरण (१, २, ३, ४, ५)	अवस्था विश्लेषण (कृपया मुख्य सूचकहाराए उल्लेख गर्नुहोस् । बाली उत्तरास्त्र र रिहर्टि, घर मा अनाजको संबिलि, मुख्य खाद्य पदार्थको बजारमा संभवता, ज्ञाना र अन्य रोजगारिका अवसरहरू आदि)	पूर्णिमान अवधि : प्रतिवेदन अवधि :	पूर्णिमान अवधि : प्रतिवेदन अवधि :	पूर्णिमान (↔↔) कारणहरू (कृपया सामन्तरिक कारणहरू उल्लेख गर्नुहोस् जस्तै बाली रिहर्टि, प्राकृतिक प्रकारप, बोरोजारी, मुख वृद्धि आदि)	पूर्णिमान (बाली उत्तरास्त्र घरको अनाज सञ्चयमा उसर, बजारमा मुख्य, मानवीय सञ्चयमा आदि)	गत चौमासिको सन्दर्भमा के परिवर्तन भएको ४।
१							
२							
३							
४							
५							

समान खाद्य सुरक्षाको दरणमा रहेका गाविसको साहूः

चित्र २

राष्ट्रीय खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

१.४

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रिया (एक समीक्षा)

यस चित्रले जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा र अनुगमनको विभिन्न चरणहरू प्रस्तुत गर्दछ ।

- १) जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा सञ्जाल स्थापना ।
यसबाटे प्रशिक्षकको निर्देशिकामा समावेश गरिएको छ ।
- २) खाद्य सुरक्षा अनुगमनको सन्दर्भमा क्षमता बढ़ि ।
यसबाटे प्रशिक्षकको निर्देशिकामा समावेश गरिएको छ ।
- ३) सम्पूर्ण सान्दर्भिक तथ्याङ्कहरू सङ्कलन र समायोजन गर्ने ।
यसबाटे व्यवहारिक खण्डको अध्याय १ मा समावेश गरिएको छ ।
- ४) प्रमाणहरूको मुन्याङ्कन/विश्लेषण ।
यसबाटे व्यवहारिक खण्डको अध्याय २ मा समावेश गरिएको छ ।
- ५) चरण वर्गीकरणको सहभागितात्मक पुनरावलोकन ।
यसबाटे व्यवहारिक खण्डको अध्याय ३ मा समावेश गरिएको छ ।
- ६) केन्द्रीय विश्लेषण इकाइमा जानकारीको सम्प्रेषण
यसबाटे व्यवहारिक खण्डको अध्याय ४ मा समावेश गरिएको छ ।

चित्र ३

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन कार्यान्वयनका चरणहरू

चौमासिक खाद्य सुरक्षा अनुगमनको समय तालिका

कार्यान्वयन चरण	उद्देश्य	अपेक्षित नतिजा	समयावधि
सम्पूर्ण सान्दर्भिक तथ्याङ्कहरू सङ्कलन र एकत्रित गर्ने	जिल्ला चौमासिक तथ्याङ्क संज्ञालन योजना अनुस्तू प्रयोग सुरक्षा आदान प्रदान फारम भर्ने र कार्य समूहबाट समीक्षा।	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूले खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फारम भर्ने र कार्य समूहबाट समीक्षा।	हरेक चौमासिक चक्रको चौधौ हप्ता मित्र
जानकारीहरूको मुल्याङ्कन/विश्लेषण	विश्लेषणका औजारहरू प्रयोग गरी तथ्यमा आधारित खाद्य सुरक्षा विश्लेषण प्रक्रिया सञ्चालन गर्नु।	खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका, खाद्य सुरक्षा पन्थौ हप्ता चरण वर्गीकरण नक्साहरूको मस्यौदा रूप तयार।	हरेक चौमासिक चक्रको संश्लेषण तालिका, खाद्य सुरक्षा पन्थौ हप्ता चरण वर्गीकरण नक्साहरूको मस्यौदा रूप तयार।
प्रतिवेदनलाई सहभागितात्मक पुनरावलोकन गर्ने	खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण सम्बन्धी जिल्लाका सरोकारवालाहरू बीच प्राविधिक सहमति निर्माण गर्नु।	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको चौमासिक भेला सञ्चालन र खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका, खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्साहरू अनुमोदन।	हरेक चौमासिक चक्रको सो-हाँ हप्ता
जानकारीहरू केन्द्रीय विश्लेषण इकाइमा सम्प्रेषण गर्ने	केन्द्रीय विश्लेषण इकाइसँग प्रभावकारी ढङ्गमा जानकारीहरू आदान प्रदान गर्नु।	सञ्जालको बैठकबाट अनुमोदित खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका, खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्साहरू केन्द्रीय विश्लेषण इकाइमा सम्प्रेषण।	हरेक चौमासिक चक्र सकिएपछिको अर्को चौमासिकको पहिलो हप्ता

पुनरावलोकन अभ्यास : आफूलाई जाँच गर्नुहोस्

तपाईंले जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमनको व्यवहारिक तालिम पुस्तिका शुरू गर्नु अघि कृपया तल दिइएको प्रश्नहरूको उत्तर दिने प्रयास गर्नुहोस् ।

१) खाद्य सुरक्षाका चार आयामहरू के के हुन् ?

-
-
-
-

२) के तपाईं खाद्य सुरक्षा अनुगमन आवश्यक हुनुको कुनै तीन कारणहरू बताउन सक्नुहुन्छ ?

-
-
-

३) खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणका लागि प्रयोग गरिने चार मुख्य औजारहरू के के हुन् ?

-
-
-
-

४) खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिकामा समावेश गरिएका १७ वटा सूचकहरू के के हुन् ?

-
-
-
-
-
-
-
-

नतिजाको लागि कृपया अर्को पेजमा हेर्नुहोस् ।

उत्तरहस्त

१) खाद्य सुरक्षाका चार आयामहरू के के हुन् ?

- उपलब्धता
- पहुँच
- उपयोगिता
- स्थिरता

न्यूनतम प्राप्ताङ्क : ४ सही उत्तर

२) खाद्य सुरक्षा अनुगमन आवश्यक हुनुको तीन कारणहरू दिनुहोस् ?

- समाधान गरिनु पर्ने समस्याहरूको स्पष्ट चित्रण गर्ने ।
- प्रभावकारी लक्षित कार्यक्रमहरूको योजना निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउन ।
- मुख्य सरोकारवालाहरूको बीचमा खाद्य सुरक्षासंग सम्बन्धित समस्याहरू लगायत त्यसको कारण र समाधानहरू समेतको स्थानीय सहमति निर्माण गर्न ।
- प्रयासहरू नदोहोरीओस् भनेर जिल्लाका सरोकारवालाहरूको बीचमा समन्वयमा सुधार गर्न ।
- नेपाल सरकारलाई आपत्कालीन स्थिति वा सम्भावित स्थानीय अवस्था जानकारी गराउन ।
- तथ्याङ्क तयारी अवस्थामा हुने हुनाले आपत्कालीन स्थितिमा उपयृक्त कदमको योजना बनाउन तथा छिटो पहलकदमीको लागि सहयोग पुऱ्याउन ।
- अनुदानित वा आपतकालीन खाद्य भण्डारको व्यवस्थापन प्रभावकारी पार्ने ।
- दातृ समुदाय, मानवीय सहयोग तथा विकास निकायलाई सङ्कलित सूचनाद्वारा जिल्लाको अवस्थाको बारेमा ध्यानाकर्षण गराउन ।
- अनुगमन, विश्लेषण र कार्यक्रम निर्माणको परिप्रेक्षमा स्थानीय क्षमता बिलियो बनाउन ।
- तथ्याङ्क सङ्कलनको तालमेलले जानकारी सङ्कलन दरिलो बनाई प्रभावकारी रूपमा समय र ग्रोत समेत बचाउन ।

न्यूनतम प्राप्ताङ्क : ३ सही उत्तर

३) खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणको लागि प्रयोग गरिने चार मुख्य औजारहरू के के हुन् ?

- खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका ।
- खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका
- खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका
- खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

न्यूनतम प्राप्ताङ्क : ४ सही उत्तर

- ४) खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिकामा समावेश गरिएका १७ सूचकहरू के के हुन ?
- खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य समूह)
  - जीविकोपार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)
  - शीघ्र (तीव्र) बाल कृपोषण (६-५९ महिनाका बालबच्चामा) (wasting)
  - बाली उत्पादन अवस्था
  - घरथुरीमा खाद्यवस्तुको सञ्चयन
  - प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चयन (बजारमा खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता)
  - जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा रोजगारीका अवसरहरू
  - आम्दानी: गैह काष्ठ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूवाट
  - पशुजन्य उत्पादनवाट आम्दानी: मासु, दुध, अण्डा, माछा
  - चामल, गढँको पिठो र अन्य मुख्य खाद्य वस्तुहरूको बजार मुल्य
  - विप्रेषण
  - रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू
  - खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसामुक्त)
  - वाह्य वसाइ-सराइ (अभाववाट प्रेरित)
  - नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिंसा र बन्द/अवरोध)
  - जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू : बाढी, पाहिरो, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीवतास
  - विपद्जन्य घटनाहरू : भूकम्प, आगजनी

न्यूनतम प्राप्ताङ्क : ७ सही उत्तर

यदि तपाईंले न्यूनतम प्राप्ताङ्क प्राप्त गर्नु भएन भने तपाईंले सैद्धान्तिक भागलाई फेरि एक पटक हेनु उचित हुनेछ ।

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन व्यवहारिक ज्ञान तथा सीप

सिकाइका उद्देश्यहरू

यस भागको अध्ययन पश्चात् अध्ययनकर्ता निम्न कुरामा सक्षम हुनेछन् :

- ① खाद्य सुरक्षाका आधारभूत सैद्धान्तिक पक्षको समीक्षा गर्ने ।
- ② जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा जानकारी सङ्कलन योजना निर्माण गर्ने ।
- ③ जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमनका लागि विभिन्न विधिहरूको प्रयोग गरी जानकारी सङ्कलन गर्ने ।
- ④ खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फारामको प्रयोग गरी जानकारीहरू सङ्कलनका प्रयासको प्रतिफल कार्य समूहसँग आदान प्रदान गर्ने ।
- ⑤ विभिन्न विश्लेषणात्मक तालिकाहरूको प्रयोग गरी खाद्य सुरक्षा विश्लेषण गर्ने ।
- ⑥ खाद्य सुरक्षा विश्लेषणको सहभागीमूलक समीक्षा सञ्चालन गर्ने ।
- ⑦ सान्दर्भिक तालिकाहरूको प्रयोग गरी खाद्य सुरक्षा विश्लेषणका जानकारी केन्द्रीय विश्लेषण इकाइमा सम्प्रेषण गर्ने ।

२.१

खाद्य सुरक्षा अनुगमनको लागि तथ्याङ्क सङ्कलन, आदान प्रदान तथा रजु

क. जिल्लामा सामुहिक तथ्याङ्क सङ्कलन

हरेक संस्थाको आफ्नै नियमित कार्यक्रम हुन्छ तसर्थ जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूले उनीहरूको स्रोत र समयको समानुपातिक अंश जुन उनीहरूको नियमित कार्ययोजनासँग प्रत्यक्ष स्वप्ले सम्बन्धित हुँदैन त्यसलाई तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि छुट्ट्याउँछन् भनेर आशा गर्नु निश्चय नै व्यवहारिक हुँदैन।

यस भागले सहभागीहरूलाई यस कुरा प्रष्ट पार्न प्रयास गर्दछ कि उनीहरूको नियमित क्रियाकलापमा कुनै आमूल परिवर्तन नल्याइकन नै जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको कार्यान्वयनको लागि आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन सम्भव छ। तर सफलताको एक साँचो भनेको पर्याप्त मात्रामा सञ्जालभित्र समझदारी कायम गरी उच्चतम् लक्षित प्रतिफलको लागि विभिन्न तथ्याङ्कहरूलाई उपयृक्त संयोजन गर्नु हो।

ख. जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजनाको तयारी

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूलाई चौमासिक खाद्य सुरक्षा जानकारी सङ्कलन योजना निर्माण गर्न आमन्त्रण गरिन्छ। यस्तो सामुहिक योजनाको निर्माणले समय र स्रोतको प्रभावकारी उपयोग हुन्छ र कसले कस्तो तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने भन्ने बारेमा स्पष्ट हुन सहयोग पुऱ्याई कार्यमा दोहोरोपना हुने सम्भावना हटाउँछ। तलका बुँदाहरूले खाद्य सुरक्षा जानकारी सङ्कलन योजना निर्माणको चरणहरूको संक्षिप्त विवरण दिनेछ।

- १) जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूद्वारा हाल सङ्कलित तथ्याङ्कहरू सूचीकृत गर्ने : जुन तथ्याङ्क उत्तौहरूले आफ्नो नियमित क्रियाकलापको ऋममा सङ्कलन गरिरहनु भएको छ (तालिका ६)।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूसँग हाल के कस्ता जानकारी सङ्कलन भइ रहेका छन् ? भन्ने कुराको जानकारी लिन एकल जानकारी सङ्कलन योजना प्रश्नावली एक महत्वपूर्ण औजार हो। सञ्जालका हरेक सदस्य संस्थाले आफ्नो संस्थाको स्रोत व्यक्ति (योजना अधिकृत, तथ्याङ्क शास्त्री, कार्यक्रम संयोजक, फिल्ड अफिसर) को प्रत्यक्ष संलग्नतामा यो तालिका भर्नु उपर्युक्त हुन्छ। हरेक खाद्य सुरक्षाका मन्दभै सूचक (पहिलो महल तालिका ६) लाई मथ्यनजर गर्दै, खाद्य सुरक्षा सञ्जाल सदस्यले,

- कुन कुन जानकारीहरू हाल नियमित कार्यक्रम अन्तर्गत सङ्कलन भइरहेका छन् ? जुन त्यस सूचकसँग सम्बन्धित छन् र ती जानकारी खाद्य सुरक्षा अनुगमनका लागि उपयोगी छन् (दोग्रो महल)

- कस्ता खालका सामान्य परिवर्तन, नियमित कार्यक्रममा खास प्रभाव नगरीकन खाद्य सुरक्षा अनुगमनका लागि सान्दर्भिक जानकारी सङ्कलन गर्न सकिन्छ (तेह्रो महल)

तालिका ६

एकल जानकारी सङ्कलन योजना प्रश्नावली

सन्दर्भ सूचकहरू	नियमित कार्यक्रम अन्तर्गत हाल सङ्कलित जानकारीहरू	भविष्यमा सङ्कलन गर्न सकिने अन्य जानकारीहरू र तिनका उपायहरू
१. खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य समूह)		
२. जीविकोपार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)		
३. शीघ्र (तीव्र) बाल कुपोषण (६-५९ महिनाका बालबच्चामा) (wasting)		
४. बाली उत्पादन अवस्था		
५. घरधुरीमा खाद्यवस्तुको सञ्चिति		
६. प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बजारमा खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता)		
७. जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा रोजगारीका अवसरहरू		
८. आम्दानी: गैँड काष्ठ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट		
९. पश्चिमाञ्चल उत्पादनबाट आम्दानी: मासु, दुध, अण्डा, माछा		
१०. चामल, गाँड़को पिठो र अन्य मुख्य खाद्य बस्तुहरूको बजार मुल्य		
११. विप्रेषण		
१२. रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू		
१३. खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसामुक्त)		
१४. बाह्य बसाइ-सराइ (अभावबाट प्रेरित)		
१५. नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिसा र बन्द/अवरोध)		
१६. जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू: बाढी, पहिरे, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीबतास		
१७. विपद्जन्य घटनाहरू: भूकम्प, आगजनी		

- २) खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यले भेरेका एकल जानकारी सङ्कलन योजना प्रश्नावली खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिकाको सहयोग लिई प्राप्त जानकारीको सन्दर्भमा के के कमी छ पत्ता लगाउनुहोस् । खाद्य सुरक्षा अनुगमन गर्नको लागि थप कुन तथ्याङ्कको कमी छ ?
- ३) सम्बन्धित खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यसँग हेरेक संस्थाद्वारा जानकारीको कमीलाई कमरी पुरा गर्न सकिन्छ छलफल विश्लेषण गर्ने ?
- ४) तथ्याङ्क सङ्कलन योजनाको लागि व्यवहारिक योजना निर्माण र सहमति गर्ने ।
- ५) उपर्युक्त सहमतिको आधारमा जिल्लाको चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजना (तालिका ७ को तालिका प्रयोग गरी) तयार पार्ने । यो तालिकाले भविष्यमा कुन संस्थाले के जानकारी सङ्कलन गर्दैछ भन्ने समग्र विवरण प्रस्तुत गर्दछ । जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई यो योजनामा सहमति गराउने ।

तालिका ७

जिल्लाको चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजना

सन्दर्भ सूचकहरू	संस्थाको नाम र सङ्कलित तथ्याङ्क			
१. खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य समूह)				
२. जीविकापार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)				
३. शीघ्र (तीव्र) बाल कुपोषण (६-५९ महिनाका बालबच्चामा) (wasting)				
४. बाली उत्पादन अवस्था				
५. घरधुरीमा खाद्यवस्तुको सञ्चिति				
६. प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बजारमा खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता)				
७. जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा रोजगारीका अवसरहरू				
८. आम्दानी: गैहू काष्ठ बन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट				
९. पशुजन्य उत्पादनबाट आम्दानी : मासु, दुध, अण्डा, माझ				
१०. चामल, गहुँको पिठो र अन्य मुख्य खाद्य बरस्तुहरूको बजार मुल्य				
११. विप्रेषण				
१२. रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू				
१३. खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसामुक्त)				
१४. बाह्य बसाइ-सराइ (अभावबाट प्रेरित)				
१५. नागरिक सुरक्षा (सामाजिक दिंसा र बन्द/अवरोध)				
१६. जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू : बाढी, पहिरो, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीबतास				
१७. विपद्जन्य घटनाहरू: भूकम्प, आगजनी				

संस्थागत स्तरमा जानकारी सङ्कलन

हरेक संस्थाको संस्थागत स्तरमा जानकारी सङ्कलन योजना निर्माण

हरेक नयाँ अनुगमन चक्रको शुरू वातमा सञ्जालका प्रत्येक सदस्यले जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजना अनुसार आफ्नो तथ्याङ्क सङ्कलनको योजना बनाउनु पर्दछ ।

निम्नलिखित चरणहरू अपनाउन सकिन्तु :

- आफ्नो संस्थामा कुन तथ्याङ्क उपलब्ध छ र कुन तथ्याङ्कको खाँचो छ पत्ता लगाउने ।
- कुन तथ्याङ्क विशेषतः महत्वपूर्ण छ ? त्यस आधारमा प्राथमिकता तोक्ने ।
- उपलब्ध नभएका तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सम्भावित (पहिला नै पहिचान गरिएको अति महत्वपूर्णवाट शुरू वात गर्दै) स्रोतको पहिचान गर्ने ।
- जानकारी सङ्कलनको लागि तपाईंको नियमित कार्यक्रम योजना अनुरूप विभिन्न क्रियाकलापहरूको सम्भाव्यतालाई मध्यनजर गर्दै योजना तर्जुमा गर्ने ।
- तथ्याङ्क सङ्कलनको कार्य अगाडि बढाउने ।

खाद्य सुरक्षाका सूचनाहरू सङ्कलन गर्न प्रयोग गर्न सकिने मुख्य विधिहरू

तथ्याङ्क सङ्कलन भनेको विशेष उद्देश्यको लागि विभिन्न ग्रोतहरू जस्तै प्रश्नावली, अन्तरवार्ता, अवलोकन, विद्यमान तथ्याङ्क र विद्युतीय उपकरणहरूबाट व्यवस्थित रूपमा जानकारी सङ्कलन गर्ने प्रक्रिया हो ।

तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने धेरै विधिहरू छन् । तिनीहरू मध्ये खाद्य सुरक्षा अनुगमनसँग सान्दर्भिक पाँच वटा विधिवारे यहाँ छलफल गरिनेछ :

- १) द्वितिय ग्रोतको उपयोग
- २) जानिफकारसँग अन्तरवार्ता
- ३) लक्षित समूह छलफल
- ४) प्रत्यक्ष अवलोकन
- ५) निश्चित प्रश्नावलीको प्रयोग गरी घरधुरी सर्वेक्षण

सुभाव ३

तथ्याङ्क सङ्कलन

- ◆ यसलाई सरल राख्नुहोस् र व्यवहारिक अपेक्षा राख्नुहोस् ।
- ◆ आवश्यक परेमा कार्य समूहसँग प्राविधिक सहयोग लिनुहोस् ।
- ◆ तथ्याङ्क विभिन्न ग्रोतबाट लिनुहोस् जसले गर्दा सूचनाको विश्वसनीयता जाँच (रुजु गर्न) सकियोस् ।
- ◆ तथ्याङ्क व्यवस्थित गर्न समय निर्धारण गरी खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फाराम अनुरूप जानकारी सङ्कलन गर्नुहोस् ।
- ◆ संख्यात्मक र गुणात्मक तथ्याङ्क दुवैमा ध्यान दिनुहोस् ।

अब हामी हरेक विधिको विस्तृत रूपमा अध्ययन गर्नेछौ ।

९. द्वितिय ग्रोतको उपयोग

अन्य अनुसन्धान तथा सर्वेक्षणको क्रममा पहिला नै सङ्कलन गरी राखिएका जानकारीको प्रयोग नै द्वितिय ग्रोतको उपयोग हो । द्वितिय ग्रोतको उपयोगले समय रे खर्चको बचत हुने हुनाले, कुनै जानकारी सङ्कलन गर्नु पूर्व द्वितिय ग्रोतमा के के जानकारी उपलब्ध छन् ? भनी निक्यौत गर्दा समय र लगानीको बचत गर्न सकिन्छ । तर पनि कठिपय अवस्थामा उपलब्ध जानकारी पर्याप्त नहुन सक्छन्, जानकारी निश्चित सूचक अनुरूपका नहुन सक्छन् । सूचक अनुरूपका जानकारी प्राप्त भएमा पनि कहिले काहीं जानकारी पुराना वा अध्ययन गर्न खोजिएको भौगोलिक अवस्थावारे नहुन सक्छन् ।

द्वितिय ग्रोतबाट जानकारी उपलब्ध हुने भएमा, यसको उपयुक्तता, सान्दर्भिकता र विश्वसनीयतावारे पनि विचार गर्नु पर्दछ । नमूना (sampling) प्रक्रियावारे उल्लेख नभएका जानकारी प्रयोग गर्दा सावधानी अपनाउनु पर्दछ ।

द्वितीय स्रोतको उपयोग निम्न लगायतका विभिन्न स्रोतहरूबाट सङ्कलन गरिन्छ :

- प्रशासनिक अभिलेख र सर्वेक्षण, सरकारी अड्डगाहरू, बहुपक्षीय संस्थाहरू, अनुसन्धानात्मक संस्थाहरू वा अन्य सहयोगी संस्थाहरू ।
- परियोजनाका दस्तावेजहरू र अभिलेखहरू परियोजनाको शुरू वातमा, कार्यान्वयन कालमा वा अनुगमनमा पहिले नै सङ्कलन गरिएको ।
- अनुसन्धान कर्ताहरू र सहयोगी संस्थाहरूको समीक्षकहरूले अनुगमन र मुल्याङ्कन प्रक्रियामा सङ्कलित/सम्पादित जानकारी ।

२. जानिफकारसँग अन्तरवार्ता

जानिफकारसँग अन्तरवार्ता भनेको के हो ?

पहिचान गरिएको विषयवस्तुको बारेमा प्रत्यक्ष जान भएको व्यक्तिहरूसँगको गहन र गुणस्तरीय अन्तरवार्ता हो । छलफल गरिनुपर्ने विषयवस्तुको सूचीलाई आधार बनाएर अन्तरवार्तालाई लचिलो ढड्गाले तयार परिएको हुन्छ । जानिफकारहरूको अन्तरवार्ता, यिनेजानेका मनिसहरूको वीचमा वार्तालाप भए जस्तो विचार र सूचनाहरूको प्रवाहलाई खुल्ला हुन दिनुपर्छ । अन्तरवार्ता लिने व्यक्तिले स्वतन्त्र स्फूर्त रूपमा प्रश्नहरू तयार पार्नु पर्दछ । सूचनाको जाँचपटाल गर्नुपर्दछ, टिपोट लिनु पर्दछ (जसलाई पाठि व्याख्या गरिन्छ) ।^{१०}

३. लक्षित समूह छलफल

लक्षित समूह छलफल सहजकर्ताद्वारा निर्देशित सामान्यतया ६ देखि १२ जनाको सामूहिक छलफल हो जसमा समूहका सदस्यहरूले कुनै विषयमा स्वतन्त्र र स्वतन्त्र स्फूर्त रूपमा कुरा गर्दछन् ।

लक्षित समूहको छलफल एउटा गुणात्मक विधि हो । यसको उद्देश्य गहिराइमा गई समूहको धारणाहरू, विचार र उनीहरूले ग्रहण गरेका कुराहरूको जानकारी प्राप्त गर्नु हो । लक्षित समूह छलफलले प्रश्नोत्तरभन्दा अन्तरक्रियामा बढी जोड दिन्छ । अर्थात समूहका सदस्यहरूले सहजकर्ताको निगरानीमा रही विषयवस्तुमाथि एक आपसमा छलफल गर्दछन् ।

लक्षित समूह छलफल कसरी सञ्चालन गर्ने ?

उद्देश्यको निर्धारण गर्ने : लक्षित समूह छलफललाई सुक्ष्म अध्ययनको रूपमा लिन सकिन्छ । त्यसैले यसमा एउटा वा दुईवटा स्पष्ट उद्देश्यहरूको आवश्यकता पर्दछ । यी उद्देश्यहरूले छलफल गरिने प्रश्नहरूको निर्माण प्रक्रियामा अनुसन्धानकर्तालाई निर्देशित गर्दछ ।

अवस्थाको विश्लेषण : कुनै पनि लक्षित समूह छलफलको लागि स्थानीय परिस्थितिको राप्रो जान हुनु जरूरी छ । समुदायका सदस्यहरूबीच जहिले पनि शिक्षा, राजनैतिक शक्ति, लिङ्ग, आर्थिक अवस्था र जातित्वको आधारमा भिन्नता हुन्छ । उनीहरूको भिन्नता उनीहरूले भोगेका समन्याहरू प्रतिको उनीहरूको धारणा र त्यसको समाधानमा प्रतिविम्बित हुन्छ ।

^{१०} Performance Monitoring and Evaluation, USAID, Centre for Development Information and Evaluation.

लक्षित समूह छलफल तयार गर्दा व्यान दिनुपर्ने बुँदाहरू :

१. सहभागीहरूको छनौट
२. भौतिक बन्दोबस्ती (छलफल गर्ने स्थान, बस्ने ठाउँ आदि)
३. छलफल निर्देशिकाको (guidelines) तयारी

बैठकको योजना : टोलीको एकजना सदस्यले 'सहजकर्ता' र अर्को एक जनाले टिपोटकर्ताको रूपमा काम गर्नु पर्दछ । सहजकर्ताले सकेसम्म सहभागीहरूको विविधता (समान उमेर, शिक्षा, लिङ्ग आदि) बारे राम्रो ख्याल राख्नु पर्दछ ।

सहजकर्ताको काम : सहजकर्ताले त्यस विषयमा विज्ञको रूपमा क्रियाकलाप गर्नु हुँदैन र उनको भूमिका भनेको सहभागीहरूलाई छलफलको लागि प्रोत्साहित गर्नु र सहयोग गर्नु मात्र हो ।

४. प्रत्यक्ष अवलोकन

सूचना प्राप्त गर्नका लागि कुनै पनि वस्तु व्यक्ति वा प्रक्रियालाई होशियारीपूर्वक अवलोकन गर्ने कार्य वा प्रक्रिया नै प्रत्यक्ष अवलोकन हो । प्रत्यक्ष अवलोकन पढ्नुपर्ना खोजकर्ताले सूचना प्राप्त गर्न अन्य व्यक्तिसँग वार्तालाप गर्नुभन्दा आफ्नो अवलोकन क्षमतामाथि भर पर्दछ ।

- **विशेषतः** बजारमा मुल्य सङ्कलन वा खाद्यान्न भण्डार (घरधुरी र बजारहरू) को मुल्याङ्कनका लागि उपयोगी हुन्छ ।
- बसाइ-सराइ प्रवृत्तिको सूचना प्राप्त गर्न भन्नारको मुख्य मार्ग र बस पार्कहरू (यदि भन्नार अधिकृतसँगको अन्तरवार्ता साथ भएमा) को अवलोकनमा पनि यो उपयोगी हुन्छ ।
- सरल र छरितो तर अति व्यक्तिगत विश्लेषणमा भर पर्ने खालको विधि भएकोले यसलाई मात्र आधार नवनाई अन्य जानकारीको जाँचकको रूपमा वा अन्य विधिवाट जाँच गर्ने गरी प्रयोग गर्दा राम्रो हुने ।
- मौसमी अवस्था, प्राकृतिक प्रकोप, अन्न उत्पादन अवलोकनको लागि उपयोगी हुनसक्छ ।

५. घरधुरी सर्वेक्षण

कुनै विषयवस्तुको विश्लेषण गर्ने उद्देश्यले निश्चित नमुना सङ्कलन प्रक्रिया अपनाई छानिएका घरधुरीवाट विशेष प्रश्नावलीको प्रयोग गरी जानकारी सङ्कलन गर्नु नै घरधुरी सर्वेक्षण हो ।

घरधुरी सर्वेक्षण खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीमा खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारणको प्रमाणीकरण गर्न र उपयूक्त कार्यक्रम परिचान गर्नका लागि प्रयोग गरिन्छ । यी जानकारीले विभिन्न चरणमा रहेका घरधुरीहरूको विशेषता र अन्य विस्तृत जानकारी उपलब्ध गराउँछ ।

- **पहिलो चरण** भनेको घरधुरी सर्वेक्षण प्रश्नावली तयार पार्नु हो । यो काम केन्द्रीय विश्लेषण इकाइका प्राविधिक विज्ञहरूले गर्दछन् । नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको लागि साधारण तालिकाहरू उपलब्ध भएता पनि त्यसलाई फिल्डको बदलिदो परिस्थिति सापेक्ष बनाउन चौमासिक रूपमा त्यसलाई अद्यावधिक गर्न आवश्यक छ । प्रश्नावली निर्माण एक जटिल प्राविधिक प्रक्रिया हो । तसर्थ पाठकहरूलाई सन्दर्भको लागि थप प्रकाशनहरू हेर्न अनुरोध गरिन्छ ।

- दोस्रो चरणमा नमूना रणनीति (sampling strategy) परिभाषित गरिन्छ । यसको एउटा विधि जिल्ला स्तरमा हरेक खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणमा अनियमित/दैव (random) ढड्डमा समुदायहरूलाई सूचीकृत गर्ने । जस्तै: चरण ४ वा ५ मा दुई समुदायहरू, चरण ३ मा २ समुदाय, चरण २ मा १ र चरण १ मा १ परिस्थिति अनुसूचि लिने । यदि चरण ३, ४ वा ५ मा एक पनि गा.वि.स. नपरेको खण्डमा चरण २ र १ मा थप समुदायहरू नमूनाकृत गर्ने । हरेक समुदायमा १० घरधुरीहरू अनियमित/दैव (random) स्थानमा सर्वेक्षणका लागि छान्नु पर्दछ ।
- तेस्रो चरण भनेको फिल्डमा सर्वेक्षण सञ्चालन गर्नु हो । फिल्ड खोजकर्ताहरूले नमूनाकृत घरधुरीहरू भ्रमण गर्नु र प्रश्नावलीमा सूचीबद्ध प्रश्नहरू सोध्दछन् । यस कार्यको लागि खास केही सीपहरूको आवश्यकता पर्दछ । एक पटक प्रश्नावलीहरू भरिए पछि तथ्याङ्को गुणस्तर निश्चित गर्न आवश्यक हुन्छ ।
- चौथो चरण भनेको तथ्याङ्क संयोजन हो । फिल्ड खोजकर्ता वा कुनै तोकिएको व्यक्तिले हाते कम्प्युटर (PDA) द्वारा कम्प्युटर वा ल्यापटपमा तथ्याङ्क संयोजन गर्दछन् । तत्पश्चात, कुनै तोकिएको आधिकारिक व्यक्तिले तथ्याङ्क संयोजन ठिक भए नभएको जाँच गर्दछ र केन्द्रीय विश्लेषण इकाइमा सम्प्रेषण गरिन्छ ।
- पाँचौं चरणमा केन्द्रीय विश्लेषण इकाइले तथ्याङ्क व्यवस्थित गर्न प्रतिशत, अनुपात, मध्यस्तर हिसाब गर्ने र विभिन्न उप समूहको लागि भिन्न भिन्न तथ्याङ्क निकाल्ने गर्दछ । तगत जाँच साथै क्रम टेबुलेशन तालिका प्रक्रियाद्वारा प्रमाणीकरण विश्लेषण (multi-variate analysis) गरिन्छ ।

तालिका ८

विभिन्न विधिका सबल र सीमितताहरू

विधि	फाइदा	सीमितता
द्वितीय स्रोतको उपर्योग	<ul style="list-style-type: none"> • सस्तो तथा खर्चको बचत गर्न सकिने । • छिटो-छिरितो तथा दोहोरोपन हट्ने । • बचेको रकम अन्य कार्यमा खर्च गर्न मिल्ने । • दूलो समूहमा हुने हुनाले नमूनाको रूपमा प्रयोग गर्न सकिने । 	<ul style="list-style-type: none"> • जानकारी पुरानो हुन सक्ने । • आफूले खोजे जस्तो मिल्दो नहुने सम्भावना । • गोपनीयताको प्रश्न आउने सम्भावना । • गुणस्तरीयता बारे भन्न नसकिने ।
जानिफकारसँग अन्तरवार्ता	<ul style="list-style-type: none"> • नमूना र अन्य दृश्य सामाग्री प्रयोग गर्न सकिने । • लामो र जटिल जानकारी सङ्कलन गर्न सकिने । • एक जनासँग छलफल हुने हुँदा छलफलमा अन्य व्यक्तिको हस्तक्षेप नहुने । 	<ul style="list-style-type: none"> • महङ्गो हुने । • एक पक्षीय हुने डर ।
लक्षित समूह छलफल (Focus Groups Discussion)	<ul style="list-style-type: none"> • विषयवस्तुबाटे जानकारी गहिराइमा प्राप्त हुने । • धारणाहस्तारे जानकारी लिन सकिने । • छलफल अवलोकन गर्न सकिने । • दृश्य सामाग्री प्रयोग गर्न सकिने । 	<ul style="list-style-type: none"> • सानो समूहको मात्र धारणा आउने । • सहजकर्ता सिपालु हुनु पर्ने । • जानकारी सङ्कलन प्रक्रिया कम प्रभावकारी हुन सक्ने ।
प्रत्यक्ष अवलोकन	<ul style="list-style-type: none"> • प्रत्यक्ष रूपमा व्यवहार हेन सकिने । • जानकारी भर पर्दै र सही । • सस्तो हुने । 	<ul style="list-style-type: none"> • आफैनै मनोगत व्याख्या हुन सक्ने । • निश्चित व्यवहारको कारण पहिचान गर्न कठीन ।
घरधुरी सर्वेक्षण	<ul style="list-style-type: none"> • गरिहो जानकारीका साथमा पर्याप्त तथ्याङ्क प्राप्त गर्न सकिने । • तथ्याङ्क विश्लेषण (statistical analysis) गर्न सकिने । • तथ्याङ्कले अध्ययन गरिने जनसंख्याको प्रतिनिधित्व गर्छ । • नियमित आधार । 	<ul style="list-style-type: none"> • खर्चिले हुन सक्ने । • नमूना (sampling) मा गल्ती हुन सक्ने । • प्रश्नावलीमा गल्ती हुन सक्ने ।

ग. कार्य समूहका सदस्यहरूसँग एकल तथ्याङ्क सङ्कलनको प्रयासको नतिजा आदान-प्रदान

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यले तथ्याङ्क सङ्कलन गरे पश्चात त्यसलाई कार्य समूहसँग आदान-प्रदान गर्दछन् । समयको सीमितता अति नै महत्वपूर्ण हुने हुनाले तथ्याङ्कहरू अनुगमन चक्रको अन्तिममा भन्दा कम्तीमा २ हप्ता अगाडि आदान प्रदान गर्नु पर्दछ जसले गर्दा विश्लेषण कार्य समयमा गर्न सकियोस् ।

हरेक संस्थाले तथ्याङ्क सङ्कलनको नतिजा प्रस्तुत गर्न आ-आफ्ना खाद्य सुरक्षा सूचना आदान-प्रदान फारम भर्नु पर्दछ (तालिका ९) ।

यो फारममा जानकारी भर्नलाई सजिलो होस् भन्ने उद्देश्यले फारम अत्यधिक लचकताका साथ तयार पारिएको छ । त्यहाँ हरेक सूचना लेखनको लागि खाकाहरूमा पर्याप्त खाली ठाँउ छ जहाँ जुनै किसिमको सूचना उल्लेख गर्न सकिन्छ र त्यसलाई अङ्क/चित्रमा व्याख्या गरी पुनः व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ ।

सम्भनु पर्ने मुख्य कुरा के हो भने जुनै किसिमको जानकारीमा पनि निम्न सूचना आवश्यक हुने हुनाले उल्लेख गर्न भुल्नु हुन्दैन ।

- सम्बन्धित गा.वि.स.हरू को नाम
- सूचकसँग सम्बन्धित परिमाणात्मक सीमा (threshold level)

घ. सूचना/तथ्याङ्क रुजु गर्ने प्रक्रिया

जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजना अनुसार आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलित भएको छ, छैन भनी सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी कार्य समूहको हो । कार्य समूहले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको सदस्यहरूले भरेका जानकारी आदान प्रदान गर्ने फारामहरू र तिनको समीक्षा गर्दछ । केही अस्पष्टताहरू भए स्पष्ट पार्न सम्बन्धित संस्थालाई सोधेर स्पष्ट पार्ने काम गर्दछ ।

१) कार्य समूहका सदस्यहरूले खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फारामलाई सङ्कलन गर्ने ।

२) उनीहरूले त्यस फारमलाई निम्न कुरा निश्चित गर्नको लागि समीक्षा गर्दछ :

- सबै सदस्यहरूले जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजना अनुसार खाद्य सुरक्षाको जानकारी सङ्कलन गरेका छन् वा छैनन् ।
  - खाद्य सुरक्षा चरण वर्गकरण विश्लेषण कार्यान्वयनको लागि अवरोध पुऱ्याउने गरी त्यहाँ कुनै महत्वपूर्ण तथ्याङ्क छुट भएको त छैन ।
  - तथ्याङ्क सङ्कलनमा गुणास्तरको सम्बन्धमा त्यहाँ कुनै पनि महत्वपूर्ण कमजोरी त छैनन् ।
  - पछि खाद्य सुरक्षा सञ्जालमा सूचना आदान प्रदान गर्नको लागि उचित र स्पष्ट छ वा छैन ।
- ३) कार्य समूहले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूसँग सम्पर्क गरेर आवश्यकता अनुसार थप प्रष्टताका लागि अनुरोध गर्दछ ।

एकचोटी स्पष्टता प्रमाणित भएपछि विश्लेषणको कार्य अवधि बढाउन सकिन्छ ।

तालिका ९

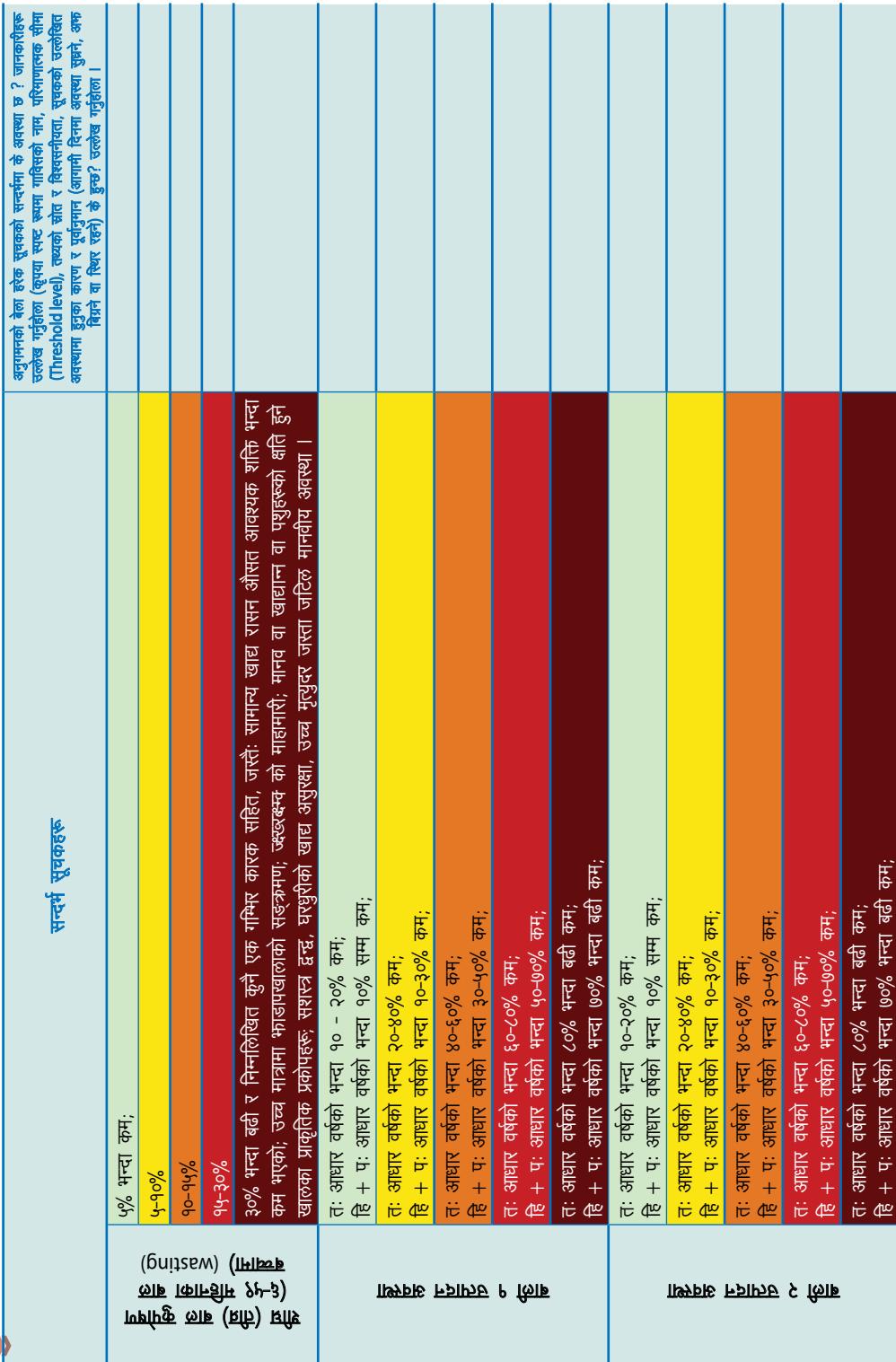
खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फाराम

खाद्य सुरक्षा जानकारी उपलब्ध गराउने कार्यालय/संस्थाको नामः

मिति:

सान्तर्भ सूचकांकहरू

		कानूनमन्त्रिको बेला होके सूचकको सान्तर्भको लागवास्ता छ ? जानकारीहरू उल्लेख गर्नुला (खाद्य स्वास्थ्य व्यापार व्यवस्थाको नाम, विवरणहरूसह) तथा लागानी लिएना अस्ता तुरने, अन्तिमता हुक्का कारण र दूषितगति (लोगानी लिएना अस्ता तुरने, अन्तिमता लिएने तथा रिकॉर्डहरू लिएने) को हुक्का? उल्लेख गर्नुला ।
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	सो क्षेत्रका ८०% भन्ना बढी घट्युरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	सो क्षेत्रका ६०-८०% घट्युरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	४०-६०% घट्युरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	सो क्षेत्रका ४०-६०% घट्युरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	सो क्षेत्रका २०% भन्ना कम परिपूर्ति आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम; तीव्र खाद्य तथा पोषण अपुरकाले अवस्था - तत्काल मानविय सहयोगको आवश्यकता ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	दिगो प्रस्तरागत जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू र साधनहरू जस्तै बसाइ-सराइ, ज्यालादारी काम, शैड काल वन पैदावार र खानारी उत्पादनको बेचाखिन र केन्द्रमूलको उपभाग ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरूको अभावको अवस्था; जीविकोपार्जनको क्षमतामा हास एको नियमित खानापिनमा परिवर्तन ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	निर्वाहः 'निरिचित या वीमापद्धति' जस्तै: खानाको परिमाण घटाउने, कम रुचीकर खाना खाने, खाद्यान्न/ फेसा ऐचौप्चो गर्ने र अनुत्पादनस्थील साधनहरूको बेचाखिन गर्ने ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरू ह्रू गतिमा सकिंदै गरको जस्तै उच्चतम खाद्य उपभोगको अभावको अवस्था तर्फ लेजाने ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	निर्वाहः 'अभावको पद्धति' जस्तै: उत्पादनशील साधनहरू- पशुहरू, जग्ना जमीन, वीउ-विजन आदि बेचाखिन गर्ने र छक बिराउने ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरू असि द्रूत गतिमा सकिंदै गएको अवस्था जस्तै अभाव तर्फ लेजाने ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	निर्वाहः 'कठिन तथा कष्टकर पद्धति' जस्तै: उत्पादनशील साधनहरूको बेचाखिन तथा कष्टकर पद्धति तरिकाले उत्पाट र जंगली कर्मसुलामा उच्च रिकॉर्डहरू ।	
(प्रभाग नाम तथा संक्षिप्त विवरण)	जीविकोपार्जनः पद्धति र साधनहरू पूर्ण रूपमा हास दुन लागेको । उच्च सख्तामा भोकामी, मृद्यु, लुट्याट र हिसाका घटनाहरू ।	

सन्दर्भ संचकहरू		अनुगमनको बेला होके युवको सदर्शन के अवस्था छ ? जानकारीहरू उल्लेख गर्नुला कुप्रया स्टड लग्ना गतिविस्तरको नाम, प्रश्नाप्राप्ति लेवल (Threshold level), लख्यको ज्ञाते र विश्वसनीयता, युवकको उल्लेखित अवस्थामा दुःख काण र खुल्नुप्रयत्न (आगामी दिनमा अवस्था तुलने, अफ बिधाने का विचार छन) के हुँच? उल्लेख गर्नुला ।	
तः आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;		तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;	
तः आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;		तः आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;	
तः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;		५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ४ महिना भन्दा बढीका लागि खाद्य सञ्चिति; तः ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ४-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ३-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	
तः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग ३-३ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;		तः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १ महिना भन्दा कम्पना लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	
५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग १ यादि सञ्चिति रिचिएटको अवस्था;		सञ्चिति सामान्य स्तरमा रहेको (भान्डारण स्तर राम्रो र माग पुरा गर्नका लागि पर्याप्त भएको); सञ्चिति घटेको तर अझै पनि माग पुरा गर्नका लागि पर्याप्त रहेको;	
सञ्चिति स्तर धेरै कम, माग पुरा गर्ने आशिक रूपमा मात्र पर्याप्त;		सञ्चिति रिचिएटको; सञ्चिति रिचिएटको/बजार सञ्चालनमा नरहेको;	

सन्दर्भ संचकहरू	
जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन : स्रोत पुस्तिका	अनुगमनको बेला होके तुलनाको सन्दर्भमा के अवस्था छ ? जानकारीहरू उल्लेख गर्नुला कुप्रया स्टडी लक्षण गतिशीलको नाम, परिस्थितिक सीमा (Threshold level), तथाको खोले र विश्वसनीयता, तुलनाको उल्लेखित अवस्थामा दुख्ना काण र खुल्नुपाल (आगामी दिनाङ्क अवस्था कुनै, कफ बिग्ने वा चिर छन) के हुँच ? उल्लेख गर्नुला ।
अनुगमनको स्तर सामान्य (आधाररेखा स्तरमा) वा १०% सम्म कमी आएको;	रोजगारीकोस्तर सामान्य (आधाररेखा स्तरमा) वा १०% सम्म कमी आएको;
आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा १०-३०% ले कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ३०-५०% ले कमी आएको;
आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ५०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	आधाररेखाका अवसरहरू उपरक्ष्य नम्पएको;
आदानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आदानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आदानीमा ३०% सम्म कमी आएको;
आधाररेखाको तुलनामा आदानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आदानीमा ३०-६०% कमी आएको;
आधाररेखाको तुलनामा आदानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आदानीमा ६०% सम्म कमी आएको;
बेचविचन नम्पएको/आन्पदनी नम्पएको;	बेचविचन नम्पएको/आन्पदनी नम्पएको;
आदानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आदानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आदानीमा ३०% सम्म कमी आएको;
आधाररेखाको तुलनामा आदानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आदानीमा ३०-६०% कमी आएको;
आधाररेखाको तुलनामा आदानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आदानीमा ६०% सम्म कमी आएको;
बेचविचन नम्पएको/आन्पदनी नम्पएको;	बेचविचन नम्पएको/आन्पदनी नम्पएको;
सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा सरदर १०% उतार चढाएव;	सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा १०-०% बढ़ि;
आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा १०-०% बढ़ि;	आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा २०-४०% बढ़ि;
आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा ४०-८०% बढ़ि;	आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा ४०-८०% बढ़ि;
आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा ८०% भन्दा बढिले बढ़ि;	सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा सरदर १०% उतार चढाएव;
आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०% ले कमी;	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०-६०% ले कमी;
आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ६०% भन्दा बढिले कमी;	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ६०% भन्दा बढिले कमी;
विप्रेषण प्रवाहमा उल्लेख्य कमी वा विप्रेषण प्रवाह नपको;	विप्रेषण प्रवाहमा उल्लेख्य कमी वा विप्रेषण प्रवाह नपको;

सन्दर्भ सुचकार्ह	बहुमानको बेला होकू त्रूपको सन्दर्भमा के अवस्था छ ? जानकारीहरू उल्लेख गर्नुला कृपया स्टट छला गालिसको साथ, परिस्थितिक सीमा (Threshold level), तथाको शोत र विस्तरणीता, त्रूपको उल्लेख अवस्थामा दुखका कारण र स्पष्टज्ञान आगामी दिनमा अस्था त्रुपको अवस्था त्रुपको कारण र स्पष्टज्ञान (आगामी दिनमा अस्था त्रुपको अवस्था त्रुपको कारण र स्पष्टज्ञान) के त्रुपक उल्लेख 'गर्नुला ।
रोगव्याधिका घटनाहरू उल्लेख संख्यामा देखा नपरेको;	रोगव्याधिका केही घटनाहरू देखा परेको तर ख्यानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवस्था; केही रोगव्याधिहरू माहामारीका रूपमा फैलिएका जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता; केही आम रोगव्याधिहरूसे सर्वत्रयामी माहामारीको रूप लिएको, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;
रुक्णता वा मधुर त्रुप तर संख्यामा देखा परेको, विशेषज्ञहरूको टाली सर्तन विशेष स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता;	पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्राणाली सुचारू रहेको वा चास जलवयु उत्तन प्रक्रमेबाट प्रभावित नम्रको; १५ लिटर भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;
पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्राणालीमा अवरोध रहेका यद्यपि स्थानीय स्तरमा मर्मत गर्न सकिने; चूनरुकमा ५ लिटर वा सो भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्राणालीमा अवरोध र मर्मतका लागि थप सहयोग वा अतिरिक्त उपायको आवश्यकता भएको; ७५ - १५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;
पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्राणालीमा बारम्बार अवरोध र विशेष आर्थिक र प्रविधिक सहयोगका साथे आवश्यक सेवाजना वा उपायहरूको आवश्यकता भएको; ४ - ७५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्राणालीमा बारम्बार अवरोध र विशेष आर्थिक र प्रविधिक सहयोगका साथे आवश्यक सेवाजना वा उपायहरूको आवश्यकता भएको; ४ - ७५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;
नोसमी बवाइ-सराइमा सरदर १०% मिन्तात;	नोसमी बवाइ-सराइमा १०-२०% बुद्धि;
नोसमी बवाइ-सराइमा २०-४०% बुद्धि;	नोसमी बवाइ-सराइमा ४०-८०% भन्दा बढिएले बुद्धि;
दूले संख्यामा बाह्य बसाइ-सराइ भएको;	(प्राप्ति बाह्य सराइ) बाह्य सराइ-कैमान बाह्य सराइ

सन्दर्भ संचकहरू	
२ मानविकी विकास का अवधारणा	<p>सामाजिक शानिपूर्ण अवश्य खाद्य पुरुषोंका आवश्यकताहरू परिषुटिका लागि बजार र सेवाहरू स्थिर अवश्यमा रहेको;</p> <p>पुरुषा अवश्य बिश्रिएको बजार र सेवाहरू प्रमापित भएका; ४ महिना शिव्र १०-२० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;</p> <p>हिँडकुलमा रोक ४ महिना शिव्र २०-४० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;</p> <p>हिँडकुलमा रोक ४ महिना शिव्र ४० दिन भन्दा बढी बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;</p> <p>चरम दृन्दको स्थिति, मानव विस्थापनको अवश्या;</p> <p>जलवायुको जोखिमका घटनाहरू नभएका वा सो घटनाबाट २०% भन्दा कम खाद्य सञ्चिति र सम्पति नोक्तानी;</p> <p>जलवायुको जोखिमका घटनाहरू भएका र सो घटनाबाट २०-३०% खाद्य सञ्चिति र सम्पति नोक्तानी;</p> <p>जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ३०-५०% खाद्य सञ्चिति/सम्पति नोक्तानी हुनका साथे मानव हताहतका घटनाहरू भएको;</p> <p>जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ५०% भन्दा बढी खाद्य सञ्चिति सम्पति नोक्तानी हुनका साथे मानवीय हताहती भएको;</p> <p>जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट सम्पतिहरू पूर्ण रूपमा नोक्तानी भएको, मानवीय हताहती र उल्लेख रूपमा विश्वासित भएको;</p> <p>मुक्तम् वा आगजनी जस्ता विपद्धहरू नमपका वा सो विपद्धबाट १०% भन्दा कम घरधुरीहरू प्रमापिता;</p> <p>विपद्धबाट १०-२०% घरधुरीहरू प्रमापिता; (१०% भन्दा कम घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);</p> <p>विपद्धबाट २०-४०% घरधुरीहरू प्रमापिता; (१०-२०% घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);</p> <p>विपद्धबाट ४० - ६०% घरधुरीहरू प्रमापिता; (२०-४०% घरधुरीहरूले पूर्णरूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);</p> <p>विपद्धबाट ६०% भन्दा बढी घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);</p>
३ मानविकी विकास का अवधारणा	<p>मानविकी विकास का अवधारणा जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन : स्रोत पुस्तिका</p>

विश्लेषणात्मक औजारहरू प्रयोग गरी २.२ तथ्यमा आधारित खाद्य सुरक्षा विश्लेषण

क. विश्लेषण गर्ने पद्धति: कार्य समूहमा आधारित

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको कार्य समूहद्वारा पहिलो चरणमा सञ्जालका सदस्यहरूबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा समग्र खाद्य सुरक्षा विश्लेषण गरी तयार भएको मस्यौदा खाद्य सुरक्षा प्रतिवेदन जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरू सामू सहमति र स्वीकृतिको लागि प्रस्तुत गर्ने र प्राप्त सुझाव तथा सञ्जालको अनुमोदन पश्चात् प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिने प्रक्रिया अपनाइन्छ । यस प्रक्रियाको चरणबद्द रूपमा तल विवेचना गरिएको छ ।

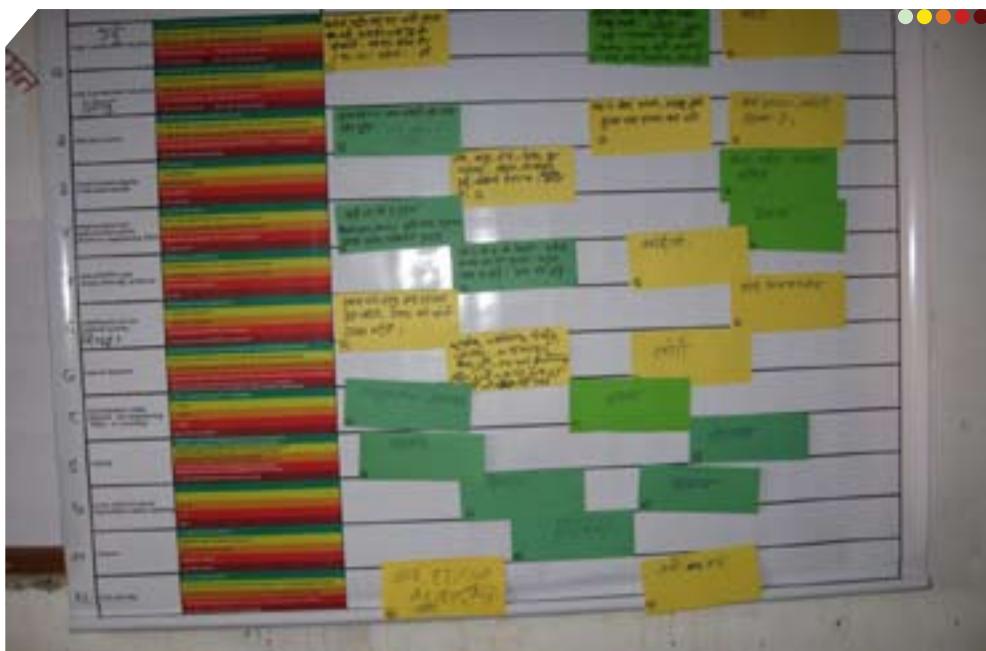
चरण ९ तथ्याङ्क संयोजन

पहिलो चरण भनेको खाद्य सुरक्षा विश्लेषणको लागि खाद्य सुरक्षाको जानकारीहरूको संयोजन गर्नु हो । खाद्य सुरक्षाका जानकारी आदानप्रदान फारमहरू यो विश्लेषणको लागि आधारको रूपमा प्रयोग गर्नु पर्दछ । कार्य समूहको वैठकमा सहभागीको बसाइ एक गोलमेचको रूपमा गरिएको हुन्छ । कार्य समूहका एक जना सदस्य सहजकर्ताको रूपमा सहजीकरण गर्ने कार्यको जिम्मा तोकिएको हुन्छ भने अर्को एकजना वैठकको सचिव भई (छलफलको क्रममा प्रस्तुत भएका कुराहरूलाई छोटकरीमा टिए) टिपोट लिने काम गर्नेछन् ।

- खाद्य सुरक्षा विश्लेषणको शुरुवात कार्य समूहका सदस्यहरूको सहमतिमा कुनै एक गाविसलाई लिई शरू गरिन्छ । सहजकर्ताले निर्धारित गाविसलाई सन्दर्भ लिँदै उक्तगाविसमाविभिन्न १७ बटा सूचकहरूको अवस्था कस्तो छ भनी क्रमसँग सोध्दै जाने छन् र समूहको छलफल र निश्कर्ष टिपोट गर्ने कार्य हुन्छ ।
- सहजकर्ताबाट सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर कार्य समूहका हरेक सदस्यले आफूले पहिले पुरा गरेको र सञ्जालका अन्य सदस्यहरूबाट प्राप्त खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान-प्रदान फारममा आधारित तथ्याङ्क सङ्कलन कार्यको नितजाहरूलाई मौखिक रूपमा प्रस्तुत गर्दछन् । उदाहरणका लागि - अमुक गाविसमा गहूं बालीको उत्पादन कस्तो छ ? भनी प्रश्न गर्दा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयका अधिकृतले आफूसँग भएको जानकारीलाई आधार गरी भन्नुहुन्छ कि अमुक गाविसमा गहूं बालीको उत्पादन करिब २५% कम भएको छ ।
- सहजकर्ताले हरेक यस्ता जानकारीको लागि गाविस लेखी, तथ्याङ्कको परिमाण र कूनै अरू सम्बद्ध (विश्वासनीयताको स्तर, व्याख्यात्मक भनाइहरू, पूर्वानुमान समेत) को लागि मेटा कार्डमा उल्लेख गर्दछन् । मेटा कार्डको रङ्ग (हरियो, पहेलो, सुन्तला, रातो, खैरो) सूचकले अङ्कित गरेको परिमाणात्मक सीमाका आधारमा निर्धारण गरिन्छ । उदाहरणको लागि, हाप्रो अवस्थामा (गहूं बालीको उत्पादन करिब २५% कम भएको छ ।) पहेलो मेटा कार्ड । त्यसपछि सहजकर्ताले मेटा कार्डलाई एउटा तुलो फ्लेक्स बोर्डमा ठाँस्दछन् जुन चाहिं (४' X ५') यसै (खाद्य सुरक्षा जानकारी आदानप्रदान वोर्ड)

चित्र ४

जिल्ला खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान बोर्डमा जानकारी संयोजन

- उहैँयको लागि बनाईएको हुन्छ । सहजकर्ताले मेटा कार्डलाई सान्दर्भिक सूचकको लाइनमा टाँस्नु पर्दछ । यो वोर्ड खाद्य सुरक्षा जानकारी आदानप्रदान फाराम जस्तै भएकोले जानकारी सङ्कलनको काम गर्न सजिलो बनाउंदछ ।
- ४) जब सदस्यहरू प्राप्त सबै जानकारीहरू तथा तथ्याङ्क प्रस्तुत गरी सक्षम हुन् र १७ वटै सूचकहरूमा जानकारी लेखिन्छ तब वोर्ड पूर्ण हुन्छ र सबैले अवलोकन गर्ने अवसर पाउँछन् । त्यसपछि गाविसको खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारणको प्रक्रिया शुरू गरिन्छ ।

चरण २ गाविसको खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण र गाविसको समूहीकरण

दोम्बो छलफल खाद्य सुरक्षाको चरण वर्गीकरणको बारेमा हुन्छ । सम्पूर्ण सहभागीहरूले खाद्य सुरक्षा जानकारी आदानप्रदान वोर्डलाई देखन सक्ने ठाउँमा राख्नु आवश्यक छ ।

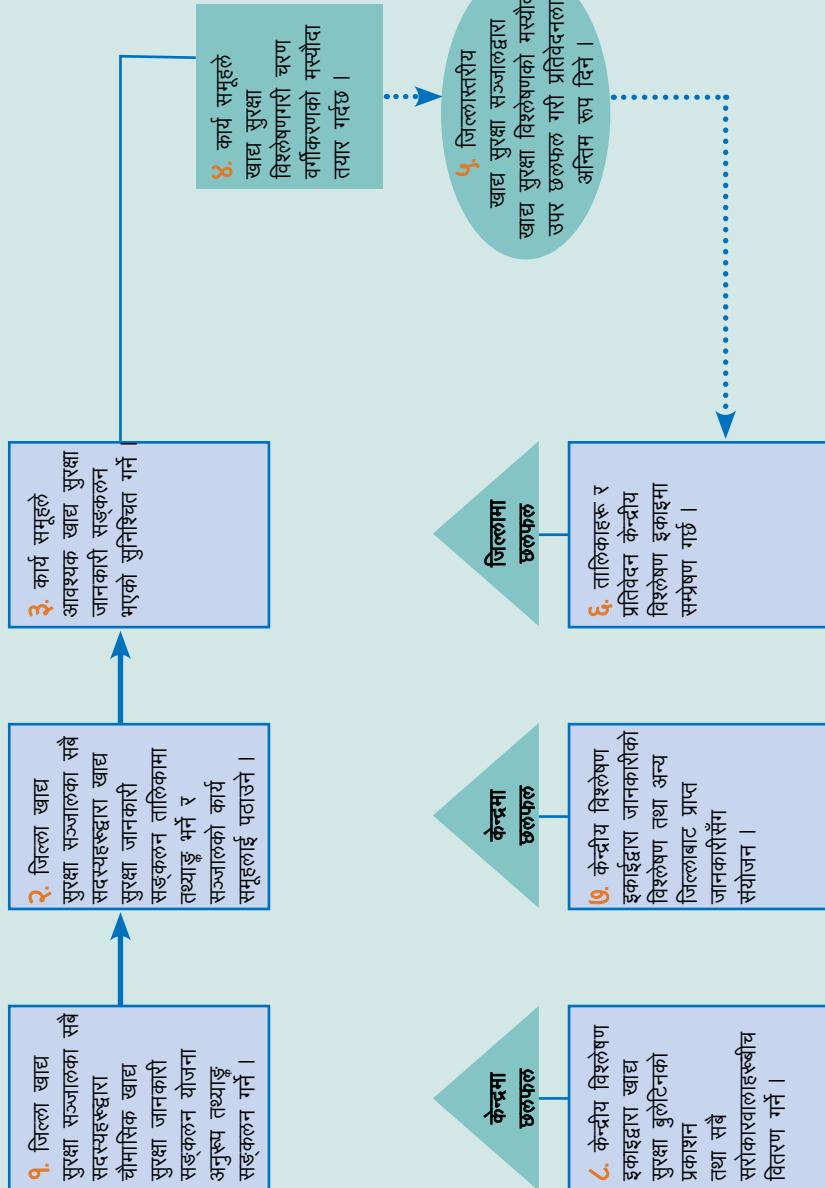
- १) समग्रमा १७ वटै सूचकहरूको अवस्थालाई आधार मान्दा उल्लेखित गाविस १ देखि ५ चरण मध्ये कुन चरणमा पर्न न भनी छलफल चताईन्छ ।
- २) सहभागीहरूले सङ्कलित सूचकको तथ्याङ्को आधारमा उनीहरूलाई प्रत्यक्ष निर्णय गर्न लगाई गाविसको समग्र खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण गर्दछन् र सहजकर्ताले दोम्बो फ्लेक्स वोर्ड ($4' \times 5'$) प्रयोग गर्ने जूनचाहिं जिल्लाको एउटा ठूलो आकारको खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा हो । वोर्ड मार्करको प्रयोग गरी गाविसलाई प्रदान गरिएको खाद्य सुरक्षा चरण (१, २, ३, ४ वा ५) लेख्दछन् ।
- ३) चरण निर्धारणबाबे सबै सहभागी छलफल गर्दछन् । सहभागीहरूले तथ्यपरक सूचनामा आधारित भई अन्तिम सहभागी समान रूपले स्वीकार गरेपछि चरण निर्धारण प्रक्रिया सम्पन्न हुन्छ ।
- ४) गाविसहरूको चरण निर्धारण गर्ने क्रममा निश्चित चरणमा हुनुका समग्र कारणहरू र गाविसको पूर्वानुमान बारेमा छलफल गरिन्छ । सहजकर्ताले छलफलबाट प्राप्त नियाहरूलाई न्यूज प्रिन्ट वा वोर्डमा लेख्दछन् ।
- ५) जब गाविसको चरण वर्गीकरण, कारणहरू र पूर्वानुमानको बारेमा एउटै किनिमको साभा सहभागी हुन्छ तब समान कारण र पूर्वानुमान भएका गाविसहरूलाई एउटै समूहमा सामेल गर्नु पर्दछ ।
- ६) कूनै एक गाविसको चरण निर्धारण भैसकेपछि सो गाविसको खाद्य सुरक्षाको अवस्थासँग मेलखाने अरु कुनकुन गाविस छन् भनी छलफल चलाउने । उस्तै खालको खाद्य सुरक्षा अवस्था भएका (पूर्वानुमान समेत) गाविसहरूलाई समूहीकृत गर्ने ।
- ७) तत्पश्चात बाँकी रहेका गाविस मध्येवाट पुनःअर्को एक गाविस त्रिई माथि उल्लेखित चरण १ र २ पुरा गरी खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण र उस्तै खालको खाद्य सुरक्षाको अवस्था भएका गाविसहरूलाई समूहीकृत गर्ने । यस प्रक्रिया अनुरूप सबै गाविसको चरण वर्गीकरण र समूहीकरण सम्पन्न गर्ने ।
- ८) सहजकर्ताले जिल्लाको खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सामा गाविसको समूहहरूलाई वोर्ड मार्करको सहायताले निश्चित सङ्केत प्रयोग गरी उल्लेख गर्दछन् ।

चरण ३ प्रमाण निर्माणको लागि विश्लेषणात्मक औजारहरूको प्रयोग

कार्य समूहले खाद्य सुरक्षाको विश्लेषण बाबे तथ्य र प्रमाण संयोजन गर्न जानकारी भरिएको वोर्ड, विभिन्न छलफलहरूमा लिइएको टिपोट र खाद्य सुरक्षा सूचना आदानप्रदान फारमको साथसाथै यसै पुस्तिकाको आगामी पाठमा व्याख्या गरिएको विश्लेषणात्मक औजारहरू (Analytical Tools) प्रयोग गर्दछन् ।

चित्र ५

जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमन सहकार्यको ढाँचा

ख. खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा प्रमाण र तथ्य सम्पादन गर्ने विश्लेषणात्मक औजारहरूको प्रयोग

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा मुख्य ४ औजारहरू प्रयोग गरिन्छ ।

यहाँ :

- १) खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका
- २) खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका
- ३) खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका
- ४) खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका यस्तो औजार हो जुन सबै विश्लेषण प्रक्रियाको हरेक तहहरूमा प्रयोग गर्नु पर्दछ । यसले प्रयोगकर्ताहरूलाई सूचकहरू, परिमाणात्मक सीमा र खाद्य सुरक्षा चरणहरूको वारेमा र यी एक आपसमा कसरी सम्बन्धित छन् भन्ने वारेमा संश्लेषण सहितको जानकारी उपलब्ध गराउँछ । यी परिमाणात्मक सीमाहरूलाई आधार मान्दै प्रयोगकर्ताले विश्लेषणका प्रमाणहरू बनाउँदछ जसले न्यूनतम वैज्ञानिक स्तरीयतालाई पुरा गर्दछ ।

खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका यस्तो मुख्य औजार हो जसले खाद्य सुरक्षा विश्लेषणलाई युक्तिसङ्गत बनाउँदछ । प्रयोगकर्ताले चरणवदू रूपमा तालिकाका विभिन्न पक्षमा वैज्ञानिक र तथ्यमा आधारित कारणहरूमा उल्लेख गर्दै जानेछ । अन्तमा प्रमाणहरूको संयोजनले प्रयोगकर्तालाई प्रत्येक गा.वि.स.को खाद्य सुरक्षाको चरण वर्गीकरण कार्य गर्न मद्दत गर्दछ । गा.वि.स.हरूको निश्चित अवस्था हुनुको कारणहरूको पहिचान गरेपछि समान पूर्वानुमान र समान कारण भएका गा.वि.स.हरूको समूहहरूको निमाण गर्नेछ ।

खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका त्यस्तो औजार हो जसले निश्चित गा.वि.स.हरूको समूहको खाद्य सुरक्षाको अवस्थालाई सक्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गर्दछ । यसले विश्लेषण पद्धतिलाई पनि अभिलेख गरी चरण वर्गीकरणको पारदर्शिताबाटे थप सुनिश्चितता प्रदान गर्दछ ।

खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणको नक्साले सर्वसुलभ तरिकाले खाद्य सुरक्षा स्थितिबारेका सूचनालाई दृश्य सामग्रीको रूपमा अन्य सरोकारवाला समक्ष प्रस्तुत गर्दछ ।

ग. खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिकालाई निर्देशिकाको रूपमा प्रयोग गर्ने

सन्दर्भ तालिकाले खाद्य सुरक्षा विश्लेषणको लागि एक खाका प्रस्तुत गर्दछ । यसको नामले बताए भैं यो शुद्ध रूपमा सन्दर्भको लागि हो भन्ने बुझिन्छ । यसले प्रयोगकर्ताहरूलाई खाद्य असुरक्षाका विभिन्न चरणहरू तथा यिनीहरूको मुख्य सूचकहरू र परिमाणात्मक सीमासंगको सम्बन्धलाई प्रष्ट रूपमा जानकारी प्रदान गर्दछ ।

सन्दर्भ तालिकामा मुख्य ३ भागमा रहेको हुन्छ :

- **खाद्य सुरक्षा चरण :** ठाडो महलमा, ५ वटा खाद्य सुरक्षा चरणहरूलाई खास रङ्गको सङ्केतवाट महलको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
- **सन्दर्भ सूचकहरू :** तेस्रो पड्क्रितमा १७ वटा सन्दर्भ सूचकहरूलाई पड्क्रितबद्ध रूपमा सूचिगत गराइएको हुन्छ (प्रत्येकको विस्तृत व्याख्या आगामी पृष्ठमा दिइएको छ) ।
- **परिमाणात्मक सीमा :** तालिकाको प्रत्येक कोठामा परिमाणात्मक सीमा दिइएको छ जसले दिइएको सूचकलाई (तेस्रो) परिमाणात्मक सीमाटारा खाद्य सुरक्षा निश्चित चरण बुझाउँछ ।

यो खाद्य सुरक्षा विश्लेषण प्रक्रियाको सबै चरणमा प्रयोग गरिएको हुनुपर्दछ जसले गर्दा चरण वर्गीकरण वैज्ञानिक आधार (के यो खास सूचकको लागि परिमाणात्मक सीमा मेल खाएको छ वा छैन ?) वाट पुरा गरिएको होस् न कि सामान्य अड्कलवाजी र राजनैतिक चाहना वा स्थानीय दबाव समूहको बलवाट होइन ।

■ १७ सूचकहरू र परिमाणात्मक सीमाको प्रस्तुति

हरेक खाद्य सुरक्षा चरणहरू सन्दर्भ सूचकहरू र पूर्व निर्धारित परिमाणात्मक सीमाहरूसँग सम्बन्धित हुन्छ जसले चरणहरू छुट्याउन र चरण वर्गीकरणलाई प्रार्थिक तथा वस्तुगत प्रमाणमा आधारित भई चरणहरू छुट्याउने माध्यम प्रदान गर्दछ ।

१७ वटा सन्दर्भ सूचक मध्ये केही सूचकहरूले खाद्य असुरक्षा तर्फ लैजाने कारक तत्वको गतिशिलतावारे व्याख्या गर्दछन् (प्रक्रियागत सूचक जस्तै वाली उत्पादन, बजार भाउ आदि) भने केहीले खाद्य असुरक्षाको सम्भाव्य प्रभावहरू वारे व्याख्या गर्दछन् (जस्तै चर्को वाल कुपोषण, खाद्य उपयोग, जीविकोपा जर्न परिवर्तन आदि) ।

प्रभाव परिणाम सूचक (प्रत्यक्ष मापनबाट प्राप्त अथवा कारक सूचकहरूमा आधारित निष्कर्ष)

१. खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य समूह)

परिचय/महत्व

यो व्यक्ति, घरथुरी, समुदाय र समग्र राष्ट्रमा उपभोग भएको खाद्यको परिमाण हो । प्रायजसो खाद्य उपलब्धताका अप्रत्यक्ष सूचकहरूको प्रयोग गरी यसको आकलन गरिन्छ । प्रति व्यक्ति खाद्य उपभोग (Dietary energy consumption) कूल जनसंख्यामा किलो क्यालोरी प्रति दिन प्रति व्यक्तिको आधारमा मापन गर्नुका साथै खाद्यमा भएको विविधतालाई समेत विचार गरिन्छ । यो आधारभूत खाद्य आवश्यकता पुरा गर्न सक्ने घरथुरीको प्रतिशतको रूपमा लिइन्छ । न्यूनतम खाद्य समूहको औपत उपभोग: आधाररेखाको केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको प्रतिवेदनको आधारमा निर्धारण गरिने ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
प्रभाव परिणाम सूचक	तथा समूह) (खाद्य खाद्य उपयोग विविधता, खाद्य आवश्यकता, आवश्यकता, उपयोग विविधता, खाद्य आवश्यकता, आवश्यकता, परिपूर्ति गर्न सक्षम।	सो क्षेत्रका ८०% भन्दा बढी घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम।	सो क्षेत्रका ६०-८०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम।	सो क्षेत्रका ४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम।	सो क्षेत्रका २०-४०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम, तीव्र खाद्य तथा पोषण असुरक्षाको अवस्था-तत्काल मानवीय सहयोगको आवश्यकता।	सो क्षेत्रका २०% भन्दा कम घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम, तीव्र खाद्य तथा पोषण असुरक्षाको अवस्था-तत्काल मानवीय सहयोगको आवश्यकता।

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य झ्रोतहरू

न्यूनतम खाद्य समूहको औपृष्ठ उपभोग: आथाररेखाको केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको प्रतिवेदनको आधारमा निर्धारण गरिन्छ । यो सूचकसंग सम्बन्धित जानकारी खाद्य तथा कृषि संगठन, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग तथा जनसार्विक तथा स्वास्थ्य सर्वे, द्रुत सर्वे, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको वार्षिक घरधुरी सर्वेक्षणवाट प्राप्त गर्न सकिन्छ । अप्रत्यक्ष रूपमा कारक सूचकहरूको अवस्थाको विश्लेषणको आधारमा यस सूचकको वारेमा निष्कर्ष निकालिन्छ ।

२. जीविकोपार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)

परिचय/ महत्व

यो घरधुरीहरूले राम्रो वा नराम्रो दुवै समयमा जीवन निर्वाहका लागि आवश्यक साधनहरू जुटाउने माथ्यमहरूको समग्र स्वरूप हो । निर्वाह पद्धति मानिसहरूले जीविका सञ्चालनमा सङ्कट आएको बेलामालागू गर्ने वैकल्पिक क्रियाकलापहरू हुन् । निर्वाह पद्धति एक जिल्लादेखि अर्को जिल्लारेखि अर्को घरधुरीको विचमा फरक फरक हुनसक्छ । खाद्य असुरक्षाको गम्भीरताको स्तर बढाउँदै जाँदा जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू पनि जीविकोपार्जनका सम्पत्ति माथि थप नकारात्मक प्रभाव पर्ने गरी परिवर्तन भइरहेका हुन्छन् । मानिसहरूको जीविका र सम्पत्ति माथि पर्ने यसको प्रभावको आधारमा सामान्यतया यसलाई तीन किसिममा विभाजन गर्न सकिन्छ । क) “निश्चित वा वीमा पद्धति” (क्षतिपूर्ति गर्न सकिने निर्वाह पद्धति, उत्पादनशील सम्पत्तिको बचाउ जस्तै: खाना घटाउने आदि ।), ख) “अभावको पद्धति”(क्षतिपूर्ति गर्न नसकिने निर्वाह पद्धति जसले भविष्यमा जनजीविकामा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ, जस्तै: उत्पादनशील सम्पत्तिहरूको बेचविखन) र ग) “कठिन तथा कष्टकर पद्धति”(भोकमरी र मृत्यु, कुनै अरू निर्वाह पद्धति नै वाँकी नरहेका अवस्था) । यो सूचकले घरधुरीको खाद्यमा पहुँच सम्बन्धी महत्वपूर्ण सूचना प्रदान गर्ने हुनाले निर्वाह पद्धतिको आकलन खाद्य सुरक्षा अनुगमनको अति महत्वपूर्ण पक्ष हो ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिले चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
प्राचीन परिणाम सूचक पद्धति परिवर्तन (निर्वाह क्रमांक २)	२	दिगो/परम्परागत जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू र साधनहरू जस्तै बसाइ-सराइ, ज्यालादारी काम, गैँह काल्ष वन पैदावार र स्थानीय उत्पादनको बेचबिखन र जङ्गली कन्दमूलको उपभोग ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरूको अभावको अवस्था; जीविकोपार्जनको क्षमतामा हास आएको/नियमित खानपिनमा परिवर्तन	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू द्रूत गतिमा सकिए गएको जसले उच्चतम खाद्य उपभोगको अभावको अवस्था तर्फ लैजाने ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू द्रूत गतिमा सकिए गएको अवस्था जसले अति उच्च खाद्य उपभोग अभाव तर्फ लैजाने ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू पूर्ण रूपमा हास हुन लागेको ।

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य झ्रोतहरू

सामान्यतया निर्वाह पद्धतिको प्रत्यक्ष प्रमाणहरू निर्वाह पद्धतिको गम्भीरता मुल्याङ्कन गर्ने विशेष प्रश्नहरू सोधिने विभिन्न सर्वेक्षण प्रणाली तथा मुल्याङ्कनहरूद्वारा प्राप्त गर्न सकिन्छ । गाउँघरमा प्रत्यक्ष अवलोकन, घरथुरीहरूको अन्तरवार्ता वा लक्षित समूह छलफल वा गैर सरकारी संस्था/स्थानीय संस्थाहरू (Community Based Organization-CBO) को तथ्याङ्कहरूवाट पनि निर्वाह पद्धतिका जानकारीहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

३. शीघ्र (तिब्र) बाल कुपोषण (६ देखि ७९ महिनाका बालबालिका) (Wasting)

यो सूचकले ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूमा रहेको कुपोषणको स्थिति वारे सूचना प्रदान गर्दछ । यो कुल जनसंख्या भित्र देखिएको कुपोषण प्रतिशतद्वारा मापन गरिन्छ । शीघ्र कुपोषण (Wasting) भनेको खाद्यवस्तुको चर्को अभाव वा विरामीको फलस्वरूप गम्भीर रूपमा छोटो अवधिमा नै थेरै शारिरिक तौल गुमाउनु हो । यसलाई 'ख्याउटेपन' वा 'दुब्लोपन'द्वारा सङ्केत गरिन्छ । कुपोषणले प्रथमतः ५ वर्षमुनिका बालबालिकाहरूलाई प्रभावित पार्दछ विशेषत जीवनको पहिलो दुई वर्ष । पुङ्कोपन छोटो समयको खाद्य असुरक्षा मापन गर्न प्रभावकारी हुँदैन किनकि यो दीर्घकालीन कुपोषणको सचक हो । त्यसैले यस सूचकले ६ देखि ५९ महिनाका बालबच्चाहरूमा शीघ्र कुपोषणको मापन प्रतिशतमा गर्दछ ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
प्रभाव परिणाम सूचक	शीघ्र (लेव) बाल कुपोषण महिनाका बाल बच्चामा (wasting) जङ्ग (Jang)	५% भन्दा कम	५-१०%	१०-१५%	१५-३०%	३०% भन्दा बढी र निम्नलिखित कुनै एक गम्भीर कारक सहित, जस्तै: सामान्य खाद्य रासन औसत आवश्यक शक्ति भन्दा कम भएको; उच्च मात्रामा भाडापखालाको संक्रमण; HIV/AIDS को माहामरी; मानव वा खाद्यान्न वा पशुहस्तको क्षति हुने खालका प्राकृतिक प्रकोपहरू; सशस्त्र द्वन्द्व, घरसुरीको खाद्य असुरक्षा, उच्च मृत्युदर जस्ता जिटिल मानवीय अवस्था।

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्बाव्य स्रोतहरू

दुब्लोपन मापन गर्ने एक विधि भनेको ५ वर्ष मुनिका वालबालिकाहरूलाई अभिभेद (Random) रूपमा छानौट गरी पाखुराको माथिल्लो मध्य भागको मोटाई (MUAC) को नाप लिनु हो । यसको मुख्य सबाल भनेको तथ्याङ्कीय रूपमा प्रतिनिधिमूलक नमूना प्रयोग गर्नु हो । तपाईंले जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा पनि तथ्याङ्को लागि अनुग्रेद गर्न सक्नुहुन्छ । UNICEF जस्ता स्वास्थ्य/पोषणको क्षेत्रमा काम गर्ने अन्य स्थानीय गैर सरकारी संस्थाहरूबाट पनि सहयोग लिन सकिन्छ । जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयद्वारा प्रत्येक ६ महिनामा सडकलित 'कमतौल' को अनुमानित तथ्याङ्कलाई पनि बैकल्पिक वा सहायक सूचकको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । तपापनि यस्ता तथ्याङ्कहरू प्रयोग गर्दा सावधानी अपनाउनु पर्ने हुन्छ किनभने यी तथ्याङ्कहरूको तथ्याङ्कीय फरक उल्लेख्य (Statistically significant) हुन आवश्यक छ ।

कारक सूचकहरू

खाद्य उपलब्धता

कुनै व्यक्ति वा घरपरिवारको उनीहस्तको आफ्नै उत्पादनबाट होस् वा बजारबाट होस् वा खाद्य अनुदानबाट होस् पर्याप्त मात्रामा आवश्यक मुख्य खाद्य उपलब्ध हुन्छ भने तब खाद्य उपलब्धता भएको मानिन्छ । यो अवस्था पुरा गर्नको लागि जिल्लामा पर्याप्त खाद्यको आपूर्ति हुन आवश्यक छ र जब स्थानीय उत्पादन अपर्याप्त हुन्छ तब निर्यातबाट भएको परिपूर्ति पनि समावेश हुन्छ । उपलब्धता तल उल्लेखित सूचकहरूको मापनबाट अनुगमन गर्न सकिन्छ ।

४. बाली उत्पादन अवस्था

परिचय/महत्व

यस सूचकले गएको ५ वर्षको औसत आधार रेखासंग तुलना गरी बाली उत्पादनको स्तरमा आएको परिवर्तन मापन गर्दछ । यो भिन्नता औसत आधार रेखासंग सकारात्मक वा नकारात्मक प्रतिशत रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । उदाहरणका लागि, औसत रेखा भन्दा XX प्रतिशत कम ।

सन्दर्भ सूचकहरू	पहिले चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण		
	न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा आपावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)		
खाद्य उपलब्धता बाल	उत्तराधार बाल	४	तः: आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;	तः: आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;	तः: आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;	तः: आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;	तः: आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य झोतहरू

यो तथ्याङ्कको अति प्रचलित झोत भनेको जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको बाली कटानी अनुमान हो ।

अर्को सम्भावित झोत भनेको कृपकको अनुभव र अनुमानमा निर्भर हुनु हो । अन्ततः अन्य सूचनाको झोतहरूलाई जाँच गर्न प्रत्यक्ष अवलोकन पनि गर्न सकिन्छ ।

५. घरधुरीमा खाद्य सञ्चितिको अवस्था

परिचय / महत्व

यो सूचकले कति प्रतिशत घरधुरीमा खाद्य सञ्चय छ र सो सञ्चयले पुग्ने अनुमानित अवधि कति हो भन्ने पनि सूचित गर्दछ । घरमा रहेको खाद्य सञ्चय अन्तर्गत खरिद गरिएको खाद्यका साथै आफैले उच्चजाएको दुवै किसिमका खाद्य पर्दछन् । उदाहरणका लागि, xx प्रतिशत घरधुरीहरूमा चार महिना भन्दा बढीका लागि खाद्य सञ्चित भएको ।

सन्दर्भ सूचकहरू	पहिले चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण	
	न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा आपावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)	
खाद्य उपलब्धता घरधुरीमा खाद्यकर्तुको सञ्चिति	५	५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ४ महिना भन्दा बढीका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ५०%	तः ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग २-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ३-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	तः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग २-३ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	तः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १ महिना भन्दा कमका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूमा खाद्य सञ्चिति रितिएको अवस्था;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य झोतहरू

जानीफकारहरू सँगको अन्तरवार्ता मार्फत, घरधुरीहरूसँगको प्रत्यक्ष वार्तालापद्वारा वा लक्षित समूह ठुलफलवाट यसलाई मापन गर्न सकिन्छ । अनुगमनकर्ताले घरधुरीका सदस्यहरूलाई उनीहरूको हालको

खाद्य सञ्चयले करित महिनासम्म थान्न सकदछ भनि प्रेशन गरी यो जानकारी लिन सकिन्छ । नतिजा भरपर्दो बनाउनको लागि पर्याप्त संख्यामा घरधुरीहस्ताई समावेश गर्नु पर्दछ । गैर सरकारी संस्थाहरू / समुदायमा काम गर्ने संस्थाहरू यस्ता सूचनाहरू सङ्कलन गर्ने सम्भाव्य संस्थाहरू हुन् ।

६. प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बजारमा खाद्यवस्तुहरूको सञ्चिति)

परिचय / महत्व

जिल्लाको प्रमुख बजारहरूको मुख्य खाद्यान्नको सञ्चिति कस्तो छ र सो बाट निश्चित गा.वि.स. को माग अनुरूप आपूर्ति कुन हदसम्म पुरा गर्न सकदछ सोबारे जानकारी प्रदान गर्दछ । उदाहरणका लागि, माग पुरा गर्नका लागि XX स्तरमा (सामान्य सञ्चिति/घट्टै गएको/धैरै कम/रितिएको) खाद्य सञ्चिति रहेको ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोश्रो चरण	तेश्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण	
न्यूनतम खाद्य असुरक्षित		मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भिर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन अवस्था/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)		
खाद्य उपलब्धता	मुख्य बजारहरूमा सञ्चिति उपलब्धता	६	सञ्चिति सामान्य स्तरमा रहेको (भण्डारणस्तर राम्रो रहेको र माग पूरा गर्नका लागि पर्याप्त रहेको);	सञ्चिति स्तरमा धैरै कम, माग पूरा गर्नका लागि पर्याप्त रहेको;	सञ्चितिस्तर धैरै कम, माग पूरा गर्न आशिक रूपमा मात्र पर्याप्त;	सञ्चिति रितिएको; सञ्चालनमा नरहेको;	सञ्चिति रितिएको/बजार सञ्चालनमा नरहेको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

यसको मापन केही प्रमुख बजारहरूको भ्रमण गरी प्रत्यक्ष अवलोकन गरि गर्न सकिन्छ । खुद्रा विक्रेता र नेपाल खाद्य संस्थानसँग पनि अन्तरवार्ता लिन सकिन्छ ।

खाद्यमा पहुँच

खाद्यमा पहुँचले मानिसको आफ्नो उत्पादन सञ्चय, खरिद, साटासाट, कोसेली वा खाद्य अनुदानद्वारा नियमित रूपमा उपर्युक्त पोषणको लागि नियमित रूपमा खाद्य प्राप्त गर्न सक्ने क्षमतालाई दर्शाउँछ । निम्न लिखित विभिन्न सूचकहरूको प्रयोगद्वारा खाद्यमा पहुँचको अनुगमन गर्न सकिन्छ ।

७. जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा रोजगारीको अवसरहरू

परिचय / महत्व

यो सूचकले जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा उपलब्ध रोजगारीको अवसरहरूको वारेमा सूचना दिन्छ । यसले “सामान्य” अवस्थाको तुलनामा रोजगारीका अवसरको कमी भए नभएको प्रतिशतमा मापन गर्दछ । “सामान्य” अवस्था स्थानीय मानिसहरूको धारणा अनुरूप कायम गरिन्छ । अन्य जिल्लाको छिमेकी गा.वि.स.हस्ताई पनि यस सूचक अन्तर्गत राख्न सकिन्छ । रोजगारीका अवसर जिति राम्रो भयो घरधुरीको पर्याप्त खाद्य माथिको पहुँच पनि त्यति नै बढी हुन्छ । उदाहरणका लागि, सामान्य भन्दा XX % प्रतिशत रोजगारीका अवसरहरू कमी ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचो चरण	
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोकमरी (अनिकाल वा शोकमरीको अवस्था)	
पृष्ठ	१५ २ रोजगारिको अवसरहरू ३ जिल्लाहरूको अवसरहरू ४ जिल्लाहरूको अवसरहरू	७	रोजगारीको स्तर सामान्य (आधाररेखा स्तरमा) वा १०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा १०-३०% ले कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ३०-५०% ले कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ५०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध नभएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य झ्रोतहरू

यसलाई मानिसहरूसँगको प्रत्यक्ष वार्तालाप (जानीफकारहरूसँगको अन्तरवार्ता, लक्षित समूह छलफल) वा पूर्वाधार निर्माण कार्यको अवसर (सडक, सार्वजनिक भवन जस्ता पूर्वाधार निर्माण कार्य), कृषि ज्यालादारी काम, कलकारखानामा मजदूरीबाट अनुमान गर्न सकिन्छ । गैर सरकारी संस्थाका परियोजनामार्फत प्राप्त सहयोग तथ्याङ्को समीक्षा (गैर सरकारी संस्था प्रतिवेदन, पत्रपत्रिका लेख आदि) ।

c. आम्दानी: गैह काष्ठ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट

परिचय / महत्व

यो सूचकले गैर काष्ठ वन पैदावार, नगदेवाली र अन्य कृषि जन्य उत्पादनहरूको विक्रीबाट हुने आम्दानीको वारेमा जानकारी दिन्छ । स्थानीय मानिसहरूको धारणा या जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, जिल्ला वन कार्यालय र जिल्ला विकास समितिबाट प्राप्त अभिलेखलाई तीन वर्ष (वा मौसम) को अवधिको प्राप्त तथ्याङ्को आधार बनाइ तुलनात्मक रूपमा “सामान्य” भन्दा उल्लेख्य फरक आएको प्रतिशत मापन गरिन्छ । धेरै घरधुरीहरूको आम्दानीको मुख्य अंश यसबाट आउने हुनाले खाद्य पहुँचको लागि यो एक महत्वपूर्ण सूचक हो । यसमा तरकारी, स्याउ, सुन्तला, चिया, अलैची, गैङ्ग काष्ठ वन पैदावार जस्तै : यार्सागुम्बा, अमला, अतिश, चिराईंतो, तेजपात, गुच्छी च्याउ, जटामसी, भ्याउ, कुट्की, पिप्ला, रिठांठा, सुगन्धवाला, सुगन्धकोकीला र टिमुर आदि पर्दछन् । उदाहरणका लागि, सामान्य भन्दा xx प्रतिशत कम वा सामान्य आम्दानी ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचो चरण	
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोकमरी (अनिकाल वा शोकमरीको अवस्था)	
पृष्ठ	१५ २ रोजगारीको अवसरहरू ३ जिल्लाहरूको अवसरहरू ४ जिल्लाहरूको अवसरहरू ५ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट आम्दानी	८	आम्दानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	बेचबिखन नभएको/आम्दानी नभएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य ग्रोतहरू

यस सूचकका लागि मानिसहरूसँग प्रत्यक्ष वार्तालाप (अन्तरवार्ता, लक्षित समूह छलफल) साथै जिल्ला वन कार्यालय र भू-संरक्षण कार्यालय, व्यापारीहरू वा कृषि/वन सम्बन्धित गैर सरकारी संस्थाहरूसँगको अन्तरवार्ताले पनि तथ्य उपलब्ध गराउँछ ।

९. पशुजन्य आमदानी: मासु, दुध, अण्डा, माघा

परिचय/महत्व

यस सूचकले मासु, दुध, अण्डा, माघा आदिवाट भएको आमदानी वारेको सूचना प्रदान गर्दछ । स्थानीय मानिसहरूको धारणा, वा जिल्ला पशुसेवा कार्यालय, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, जिल्ला वन कार्यालय र जिल्ला विकास समितिमा तीन वर्ष (वा मौसम) को अवधिको प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा तुलनात्मक रूपमा “सामान्य” भन्दा उल्लेख्य फरक आएको प्रतिशत मापन गरिन्छ । उदाहरणका लागि, सामान्य भन्दा XX प्रतिशत कम वा सामान्य आमदानी ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचो चरण	
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ शोकमरी (अनिकाल वा शोकमरीको अवस्था)	
पशु	पशुजन्य आमदानीका उत्तराधिकारी अण्डा, दुध, माघा पशुजन्य आमदानीका उत्तराधिकारी अण्डा, दुध, माघा	१	आमदानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आधाररेखाको तुलनामा आमदानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आमदानीमा ३०-६०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आमदानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	बेचबिखन नभएको/आमदानी नभएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य ग्रोतहरू

यस सूचकका लागि मानिसहरूसँग प्रत्यक्ष वार्तालाप (अन्तरवार्ता, लक्षित समूह छलफल) साथै जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, कृषि विकास कार्यालय, व्यापारीहरू वा कृषि/पशुजन्य आयआजनका कार्यक्रम सहजीकरण तथा सञ्चालन गरिरहेका सम्बन्धित गैर सरकारी संस्थाहरूसँगको अन्तरवार्ताले पनि तथ्य उपलब्ध गराउँछ ।

१०. चामल, गहुँको पिठो र अन्य मुख्य खाद्य बस्तुहरूको बजार मुल्य

परिचय/महत्व

यस सूचकले मुख्य खाद्य बस्तुहरूको बजारभाउमा आएको फेरबदलको वारेमा सूचना दिन्छ । मुख्य खाद्य बस्तुहरूको तीन वर्ष (वा मौसम) को औसत मुल्यको आधारमा तुलनात्मक रूपमा सामान्य भन्दा उल्लेख्य फरक आएको प्रतिशतमा मापन गरिन्छ । उदाहरणका लागि, सामान्य भन्दा ± XX प्रतिशत ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिले चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँची चरण
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोक्तमरी (अनिकाल वा भोक्तमरीको अवस्था)
पृष्ठ	अन्य पिठो बजार गँडुको बजार मुल्य चामल, खाद्य खाद्य मुल्य	१०	सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा सरदर १०% उतार चढाव;	आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा १०-२०% बढ्दि	आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा २०-४०% बढ्दि;	आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा ४०-८०% बढ्दि;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य झोतहरू

खुद्रा विक्रेता र दुवानी कर्ताहरूको अन्तरवार्तावाट सान्दर्भिक सूचना प्राप्त गर्न सकिन्छ । मुख्य बजारहरूमा प्रत्यक्ष अवलोकनद्वारा पनि मुल्य सूची सङ्कलन गर्न सकिन्छ । नेपाल खाद्य संस्थानले पनि महत्वपूर्ण सूचना प्रदान गर्न सक्छ ।

११. विप्रेषण

परिचय/ महत्व

घरधुरीको खाद्य सुरक्षा प्राप्तिमा योगदान पुऱ्याउने महत्वपूर्ण सूचकहरू मध्ये यो एक हो । यो सूचकले सामान्य (आधाररेखा) को तुलनामा विप्रेषणको प्रवाहमा आएको उतारचढावलाई मापन गर्दछ । यो स्थानीय मानिसहरूको धारणा वा जिल्ला स्तरमा प्रवाह हुने विप्रेषणको औसतलाई आधार मानेर आकलन गरिन्छ ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिले चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँची चरण
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोक्तमरी (अनिकाल वा भोक्तमरीको अवस्था)
पृष्ठ	विप्रेषण	११	सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा सरदर १०% उतारचढाव;	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०% ले कमी;	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०-६०% ले कमी;	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ६०% भन्दा बढिले कमी;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य झोतहरू

यो वित्तिय संस्था सञ्चालन कर्ताहरूको अन्तरवार्ता तथा संस्थाका प्रतिवेदनबाट सान्दर्भिक सूचना प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

खाद्य उपयोगिता

खाद्य उपयोगिता भन्नाले मानिसहरूले पर्याप्त खाद्यको उपभोग, सफा पानी, सरसफाई र स्वास्थ्य सेवाको माध्यमबाट उपयुक्त पोषणको स्थिति प्राप्त गर्न सक्ने क्षमता बुझिन्छ जसले सम्पूर्ण शारीरिक आवश्यकताहरू परिपूर्ति हुन्छन् । यसले खाद्य सुरक्षामा गैरखाद्य पक्षको महत्व देखाउँछ ।

१२. रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू

परिचय / महत्व

यस सूचकले कुनै क्षेत्रको रोगव्याधिको स्थितिको वारेमा सूचना दिन्छ । रोगव्याधिको अवस्थाको मुल्याङ्कन रोगको प्रकारमा निर्भर हुने हुनाले यो सूचकको परिमाणात्मक सीमा निर्धारण गरिएको छैन । हाम्रो सन्दर्भमा यसलाई उल्लेख्य, सङ्क्रमण र माहामारी गरी तीन किसिममा छुट्याएका छौं । उल्लेख्य भन्नाले कुनै विशेष रोगको केहि छिटफूट संख्या भन्ने बुझिन्छ । सङ्क्रमण भन्नाले मानिसहरू बीच सरूवा रोगहरूको व्यापकता भन्ने बुझिन्छ । माहामारीले सङ्क्रमणभन्दा वढी संख्यामा मानिसहरू प्रभावित भएको सुचित गर्नुका साथै ठूलो क्षेत्रफल प्रभावित भएको जनाउँदछ । रोगले गरेको असरको वारेमा विचार गर्दा अन्य सूचकहरू विशेष गरी खाद्यमा पहुँच र उपलब्धता पनि विचार गर्नु पर्दछ जसमा अपर्याप्त खाद्य पहुँच वा उपलब्धता भन्दा पनि असुरक्षित पानी वा उपयुक्त शिश्याहार वारेमा अनभिज्ञताका कारण पनि हुन सक्दछ । यो सूचक गत ५ वर्षको अवधिमा थेरै पटक देखा परेको रोगव्याधिको तथ्याङ्कलाई आधाररेखा मानी तुलना गरिन्छ र सो सूचना जिल्लामा रहेका जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय र अस्पतालहरूबाट लिन सकिन्छ ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौं चरण
उपयोगिता र माहामारीका घटनाहरू		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भेकमरी (अनिकाल वा भेकमरीको अवस्था)
उपयोगिता रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू	१२	रोगव्याधिका घटनाहरू उल्लेख्य संख्यामा देखा नपरेको	रोगव्याधिका केही घटनाहरू देखा परेको तर स्थानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवस्था;	केही रोगव्याधिहरू माहामारीका रूपमा फैलिएका, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;	केही आम रोगव्याधिहरूले सर्वव्यापी माहामारीको रूप लिएको, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;	रुग्णता वा मृत्युदर वृहत संख्यामा देखा परेको, विशेषज्ञहरूको टोली संलग्न विशेष स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य ग्रोतहरू

यो जानकारी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयसँग उपलब्ध भएको तथ्याङ्क लिन सकिन्छ । रोगको लगत तथ्याङ्क जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयद्वारा नियमित रूपमा सङ्कलन नगरिएको पनि हुन सक्दछ तर जिल्ला स्वास्थ्य अधिकृतहरूलाई सङ्क्रमण र माहामारीको प्रकोपको वारेमा जानकारी हुन्छ । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन, UNICEF जस्ता स्वास्थ्य/पोषणको क्षेत्रमा काम गर्ने अन्य स्थानीय गैर सरकारी संस्थाहरू पनि सहयोगी हुन सक्दछन् ।

१३. खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसा मुक्त)

परिचय / महत्व

सुरक्षित खानेपानी र सरसफाईको उपलब्धता खाद्य सुरक्षाको उपयोगिताको पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छ । यो सूचकले पानीको उपलब्धता (१५ लिटर भन्दा बढी पानी/ व्यक्ति/दिन) र सरसफाईका प्रणालीहरू (चर्पी) को व्यवस्था भए नभएको अध्ययन गर्दछ । चरम (Extreme) जलवायुको कारणले खानेपानी र सरसफाई व्यवस्थामा पर्न गएको प्रभावको स्थितिलाई विचार गरी आधाररेखाको स्थितिसँग तुलना गरी यसको मापन गरिन्छ ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौं चरण	
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोकमरी (अनिकाल वा शोकमरीको अवस्था)	
उपयोगिता	सरसफाई र आपूर्ति र समितिसँग खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई(खुला दिसा मुक्त)	१३	पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणाली सुचारू रहेको वा चरम जलवायु उत्पन्न प्रक्रियावाट प्रभावित नभएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध रहेको यद्यपि स्थानीय स्तरमा मर्मत गर्न सकिने;	पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध र मर्मतका लागि थप सहयोग वा अतिरिक्त उपायको आवश्यकता भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणालीमा बारम्बार अवरोध र विशेष आर्थिक र प्राविधिक सहयोगका साथै आकस्मिक योजना वा उपायहरूको आवश्यकता भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाईका प्रणाली लगभग क्षतिग्रस्त भएको र पूनर्स्थापना वा पूनर्निर्माणका लागि बाह्य सहयोगको आवश्यकता भएको;
			१५ लिटर भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	न्यूनरूपमा १५ लिटर वा सो भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	७५-१५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	४-७५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	४ लिटर भन्दा कम पानी / व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाका सम्बन्ध झोतहरू

यो सूचकवारेका जानकारी जिल्ला खानेपानी डिभिजनल कार्यालय, जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय तथा जिल्ला विकास समितिसँग उपलब्ध भएको तथ्याङ्कवाट लिन सकिन्छ । जिल्लामा खुल्ला दिसामुक्त गा.वि.स. तथा न.पा. घोषणा सम्बन्धी प्रतिवेदन सूचनाका मुख्य श्रोत हुन् ।

स्थिरता

१४. बाह्य बसाइसराइ (अभावबाट प्रेरित)

परिचय / महत्व

यस सूचकले ती मानिसहरू जो आफ्नो जिल्ला बाहिर वा विदेश गई वसोवास गर्दैन् तिनीहरूको संख्यामा आउने परिवर्तनको प्रतिशत मापन गर्दछ । बहुसंख्यक मानिसहरू लामो दूरी तय गरी बसाइ-सराइ गर्दछन् भने त्यसलाई अक्सर कठिन आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था र खाद्य असुरक्षा वा जोखिमताको भरपर्दो सङ्केतको रूपमा लिन सकिन्छ । कुनै पनि व्यक्तिको निजिकैको जिल्लाको छिमेकी गा.वि.स.हरूमा गरिने

स्थानान्तरणलाई बसाइ-सराइको रूपमा लिन मिल्दैन । मौसमी बसाइसराइको उत्तर चढाव मानिसहरूको तुझाइ र वा जिल्ला विकास समितिको अभिलेखसँग आधार मानेर तुलना गरिन्छ ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
स्थिरता	बाह्य-सराइ-प्रेरित (अभिवाट)	न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अमावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ शोकमरी (अनिकाल वा शोकमरीको अवस्था)
	१४	मौसमी बसाइ-सराइमा सरदर १०% भिन्नता;	मौसमी बसाइ-सराइमा १०-२०% बृद्धि;	मौसमी बसाइ-सराइमा २०-४०% बृद्धि;	मौसमी बसाइ-सराइमा ४०% भन्दा बढिले बृद्धि;	तूलो संख्यामा बाह्य बसाइ-सराइ भएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्बाव्य स्रोतहरू

बसाइ-सराइको लगत घरधुरीहरूको लक्षित समूह छलफल, गैर सरकारी संस्था, स्थानीय संस्थाहरूबाट लिन सकिन्छ । अन्तर्राष्ट्रीय बसाइ-सराइ मापन गर्ने एक विधि भनेको जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा राहदानीको तथ्याङ्क पनि हो ।

१५. नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिंसा र बन्द /अवरोध)

परिचय/महत्व

यस सूचकले नागरिक सुरक्षाको सन्दर्भमा स्थानीय अवस्थाको जानकारी दिन्छ । गएको चार महिनाभित्र लगातार बन्द/चक्रकाजाम भएको दिनको संख्याद्वारा यसलाई मापन गरिन्छ तर उल्लेख्य हिंसाको घटनाहरू पनि समावेश गर्न सकिन्छ । नागरिक असुरक्षाको खाद्य असुरक्षासँग गाहिरो सम्बन्ध छ र यो खाद्य असुरक्षाको कारक र प्रभाव दुवै हुन सक्छ । यो सन्दर्भको नितज्ञ विचार गर्दा प्रत्यक्ष दुन्दुका पक्षमा बढी केन्द्रीत र आकर्षित हुन सक्छ तर अप्रत्यक्ष र अहिंसक दुन्दुहरू पनि समावेश गरिनु उतिकै महत्वपूर्ण छ जसले गर्दा मुख्य जीविकोपार्जन र सम्पर्तिबाट कठिनपय समुदाय र व्यक्ति विज्ञत भएका हुन सक्छन् ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
स्थिरता	वाह्य-सुरक्षा (सामाजिक बन्द/अवरोध)	न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अमावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ शोकमरी (अनिकाल वा शोकमरीको अवस्था)
	१५	सामान्यतया शान्तिपूर्ण अवस्था । खाद्य सुरक्षाका आवश्यकताहरू परिपूर्तिका लागि बजार र सेवाहरू रिथर अवस्थामा रहेको;	सुरक्षा अवस्था बिग्रिएको । बजार र सेवाहरू प्रभावित भएका; ४ महिना भित्र १०-२० दिन बन्द र सङ्केत अवरुद्ध भएको;	हिँडुलमा रोक । ४ महिना भित्र २०-४० दिन बन्द र सङ्केत अवरुद्ध भएको;	हिँडुलमा रोक । ४ महिना भित्र ४० दिन भन्दा बढी बन्द र सङ्केत अवरुद्ध भएको;	चरम दुन्दुको रिण्टि, मानव विस्थापनको अवस्था;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य ग्रोतहरू

प्रत्यक्ष अवलोकनद्वारा लगातार बन्द/चक्रका जामहरू भएका दिनको संख्या गन्न सकिन्छ । सहयोगी तथ्याङ्कहरू जस्तैः पत्रपत्रिका वा विभिन्न रिपोर्टहरूले पनि महत्वपूर्ण सूचना दिन सक्दछन् । जिल्ला प्रशासन कार्यालय नागरिक सुरक्षा माथिको दक्खिलको कुनै पनि घटना प्रति सदा सचेत हुन्छ तसर्थ त्यस कार्यालयमा संकलित जानकारीले पनि यस सूचकको विद्यमान अवस्थावारे जानकारी लिन सकिन्छ ।

खतराजन्य अवस्था तथा जोखिमता

१६. जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरूः बाढी, पहिरो, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीबतास

परिचय/ महत्व

यो सूचकले प्राकृतिक प्रकोपका कारण खाद्य सञ्चयनि र उत्पादनशील सम्पति माथि परेको प्रभावको सूचना दिन्छ । यसले नाश भएको कुल खाद्य सञ्चयनि र सम्पत्तिको प्रतिशत मापन गर्दछ ।

सन्दर्भ सूचकहरू	पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचो चरण	
	न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा आपावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोक्तुरी (अनिकाल वा शोकमरोको अवस्था)	
खतराजन्य अवस्था जोखिमता जलवायुजन्य जोखिमकाघटनाहरूः बाढी, पहिरो, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीबतास	१६	जलवायुको जोखिमका घटनाहरू नभएका वा सो घटनाबाट २०% भन्दा कम खाद्य सञ्चयनि र सम्पति नोक्सानी;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरू भएका र सो घटनाबाट २०-३०% खाद्य सञ्चयनि र सम्पति नोक्सानी;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ३०-५०% खाद्य सञ्चयनि/सम्पति नोक्सानी हुनाका साथै मानव हताहतका घटनाहरू भएको;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ५०% भन्दा बढी खाद्य सञ्चयनि/सम्पति नोक्सानी हुनाका साथै मानवीय हताहती भएको;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट सम्पत्तिहरू पूर्ण रूपमा नोक्सानी भएको, मानवीय हताहती र उल्लेख्य रूपमा विस्थापित भएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य ग्रोतहरू

जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी तथा विपतका क्षेत्रमा कार्यरत गैर सरकारी संस्थाहरू र पत्रपत्रिकावाट महत्वपूर्ण तथ्याङ्कहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ । नेपाल रेडक्रस सोसाइटी साथै जिल्लाको कृषि विकास कार्यालयका कृषि सेवा केन्द्रहरू जहाँ मानिसहरूले सहयोगका लागि निवेदन दर्ता गर्ने भएकाले यी तथ्याङ्कहरू सूचनाका लागि भरपर्दो ग्रोत हुन सक्छन् ।

१७. विपदजन्य घटनाहरूः भूकम्प, आगजनी

परिचय/ महत्व

यो सूचकले भूकम्प र आगजनी जस्ता विपद्का कारण कर्ति प्रतिशत घरधुरी र खाद्य सञ्चयनिमा क्षति पुग्यो सो वारे सूचना दिन्छ ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अनावश्यक अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोकमरी (अनिकाल वा शोकमरीको अवस्था)
खतराजन्य अवस्था तथा जोखिमता विपद्धत्य घटाहरू भूकम्प, भृत्याजन्ति	१७	भूकम्प वा आगजनी जस्ता विपद्धरू नभएका वा सो विपद्बाट १०% भन्दा कम घरधुरीहरू प्रभावित; घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको;	विपद्बाट १०-२०% घरधुरीहरू प्रभावित; (१०% भन्दा कम घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	विपद्बाट २०-६०% घरधुरीहरू प्रभावित; (२०-४०% घरधुरीहरूले पूर्णरूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	विपद्बाट ४०-६०% घरधुरीहरू प्रभावित; (४०% भन्दा बढी घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	विपद्बाट ६०% भन्दा बढी घरधुरीहरू प्रभावित; (४०% भन्दा बढी घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य झ्रोतहरू

जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी तथा विपतका क्षेत्रमा कार्यरत गैर सरकारी संस्थाहरू र पत्रपत्रिकावाट महत्वपूर्ण तथ्याङ्कहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ । नेपाल रेडक्रस सोसाइटी साथै जिल्लाको कृषि विकास कार्यालयका कृषि सेवा केन्द्रहरू जहाँ मानिसहरूले सहयोगका लागि निवेदन दर्ता गर्ने भएकाले यी तथ्याङ्कहरू सूचनाका लागि भरपर्दो झ्रोत हुन सक्छन् ।

घ. खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिकाको प्रयोग

खाद्य सुरक्षा र मानवीय सहयोगको पहलले थेरै व्यक्तिहरूको जीवनमा प्रभाव पार्ने तथा यस पहलमा थेरै सरोकारवालाहरूको संलग्नता भएकाले, विश्लेषण प्रियिया जरी जटिल भए पनि अन्तिम नतिजा सबैले बुझनसक्ने र टिप्पणी गर्न सहज हुनु पर्दछ । जवाफदेहीता र पारदर्शिताको मूल लक्ष प्राप्त गर्ने मुख्य उपाय भनेको सबै जानकारीहरूलाई सरल रूपमा वस्तुगत तथ्यमा आधारित भई विश्लेषणको सारलाई प्रमाणित गर्ने गरी सरल रूपमा प्रस्तुत गर्नु र प्रभावकारी पहलका लागि थप जानकारी उपलब्ध गराउनु हो ।

विश्लेषण तालिका एक औजार हो जसमा खाद्य सुरक्षाका जानकारीलाई व्यवस्थित रूपमा अभिलेखीकरण गरी खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण गर्न मद्दत गर्दछ ।

- विश्लेषण तालिका जानकारीको पारदर्शिता बढाउन तथा जानकारीहरूलाई सजिलो गरी प्रयोग गर्न र प्रतिवेदन तयार गर्नका लागि तयार गरिएको हो । यसले मुख्य ३ उद्देश्य पुरा गर्दछ :
- १) तथ्यपरक गहिरो विश्लेषण गर्न मार्ग निर्देशन दिन्छ ।
  - २) मुख्य जानकारीको व्यवस्थित अभिलेख गरी जानकारी उपर पहुँचको सुगमताका साथै पारदर्शिता बढाउँछ ।
  - ३) मुख्य जानकारीहरूलाई एकरूपताका साथै तर्कसङ्गत रूपमा प्रस्तुत गरी प्रतिवेदन लेखन सरल बनाउँछ ।

विश्लेषण तालिकाका ४ भाग हुन्छन् :

- १) सन्दर्भ सूचकहरू र परिमाणात्मक सीमा

- २) सूचनाहरूको ग्रोत, विश्वसनीयता र सान्दर्भिक टिप्पणीहरू
- ३) हरेक सूचकको पूर्वानुमान सम्बन्धी सूचनाहरू
- ४) समग्र खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण, समग्र खाद्य सुरक्षा चरण, समग्र पूर्वानुमान र सोको टिप्पणी । यसका साथै खाद्य असुरक्षाको प्रत्यक्ष र आधारभूत कारणहरू ।

सुझाव ७

विश्लेषण तालिका तयार पारी प्रमाण निर्माण गर्ने

विश्लेषण औजारहरूसँग काम गर्नुलाई साधारण कागजी अभ्यासको रूपमा लिनु हुँदैन । यी औजारहरू विश्लेषणका आधारहरू हुन् तसर्थ तथ्यमा आधारित प्रमाणहरूलाई वस्तुगत रूप दिईनु पर्दछ जसले गर्दा केन्द्रीयस्तरका निर्णय कर्ताहरूलाई सम्बन्धित जिल्लाको हालैको अवस्थाबारे बुझाउन सजिलो होस् । सूचकहरूलाई जिति यथार्थ रूपमा प्रयोग गरिन्छ मासिला त्यति नै पत्यारिलो हुन्छ ।

विश्लेषण तालिकामा कसरी चरणबद्ध रूपमा काम गर्ने ?

काम शुरू गर्नु भन्दा पहिले, तपाईंसँग निम्न कुराहरू भएको पक्का गर्नुहोस् ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूले अनुगमनको समयमा सङ्कलन गरेका तथ्याङ्कहरू । यो तथ्याङ्क सदस्यहरूले भरेका खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फाराम र फ्लेक्स वोर्डमा हुनु पर्दछ ।

- खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका
- खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिकाहरूको कम्तिमा प्रत्येक गा.वि.स.हरूको समूहलाई पुग्ने गरी प्रतिहरू

- १) प्रत्येक गा.वि.स.का समूहका लागि एउटा विश्लेषण तालिका भर्ने । जिल्लाको सबभन्दा बढी खाद्य असुरक्षित गा.वि.स.हरूको समूहहरूबाट विश्लेषण तालिका भर्न शुरू गर्ने ।
- २) तालिकाको माथिल्लो भागमा जानकारीहरू भर्ने । जिल्लाको नाम, गा.वि.स. हरूका समूहलाई बुझाउन तोकिएको अक्षर उल्लेख गर्ने र समूहमा पर्ने गा.वि.स.हरूको नाम राख्ने, प्रतिवेदनको समयावधि (साउन-कार्तिक, मसिर-फागुन, चैत-असार), पूर्वानुमान अवधि (मसिर-फागुन, चैत-असार, साउन-कार्तिक), र जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको वैठकको मिति ।
- ३) अब तपाईंले तालिकाको भाग 'क' भर्न शुरू गर्न सक्नुहुन्छ :
  - जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूले अनुगमन चक्रको दौरानमा सङ्कलित तथ्याङ्कको आधारमा विश्लेषण तालिकाको सन्दर्भ सूचकहरू एक एक गरी भर्दै जानुहोस् ।
  - तालिकाको पहिलो ३ वटा प्रभाव सूचक छाडी, त्यसपछिका सूचक वाली उत्पादन अवस्थाबाट शुरू गर्नुहोस् । १४ वटै सूचक बारे जानकारी भरेपछि प्रभाव सूचकमा जानकारी भर्नुहोस् ।
  - सन्दर्भ सूचक वाली १, वाली २, वाली ३ मा विश्लेषण गरिने अवधिमा भएका अन्नवालीको नाम लेख्नुहोस् । जस्तै: धान, मकै, आदि...
  - पहिलो स्तम्भमा (सन्दर्भ सूचकहरू र परिमाणात्मक सीमाहरू) कुन परिमाणात्मक सीमा लागू हुने हो मिल्दो रीडिंगन बक्समा काट्नहोस् (X) ।
- ४) अब तपाईंले तालिकाको भाग 'ख' भर्न शुरू गर्न सक्नुहुन्छ :
  - दोग्रो महल (तथ्याङ्कको ग्रोत) मा ठीक ग्रोत र मिति उल्लेख गर्नुहोस् । (जस्तै: वाली उत्पादन अवस्थाको लागि 'जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको कर्मचारीको वैठक' ग्रोत हुन सक्दछ भने वाल कुपोषणको लागि 'जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको प्रतिवेदन' ग्रोत हुन सक्दछ ।

- तेग्रो महलमा (विश्वसनीयताको स्तर) मा तथ्याङ्क विश्वसनीय भए (✓) र अपुष्ट भएमा (✗) चिन्ह लगाउनुहोस् ।
- चौथो महलमा (टिप्पणी) । यस सूचकको सान्दर्भिक प्रमाणको सूचना उल्लेख गर्नुहोस् । यस महलमा खास गरी तपाईंले उल्लेख गरेको सूचकको परिमाणात्मक सीमाबाटे स्पष्ट गर्नु पर्दछ । जस्तैः यदि बाली उत्पादन / अवस्था १०-३० प्रतिशतले सामान्य भन्दा कम भएमा तपाईंले यसरी ज्ञास हुनाका कारण उल्लेख गर्नु पर्ने हुन्छ ।
- ५) अब तपाईंले तालिकाको भाग 'ग' भर्न शुरू गर्न सक्नुहुन्छ :
- पाँचौं महलमा (हरेक सूचकको पूर्वानुमान) हरेक सूचकको आउंदो तीन महिनाको पूर्वानुमान उल्लेख गर्नुहोस् । यदि अवस्था सुधार हुने देखिएमा ↑ चिन्हले, यदि तपाईंलाई समसामयिक अवस्थामा कुनै पनि परिवर्तन नआउने देख्नुभएमा → चिन्हले र आगामी चार महिनामा अवस्था विग्रंदै जानेछ भन्ने लागेमा ↓ चिन्हले सङ्केत गर्नुहोस् ।
  - छैठौं महलमा (टिप्पणी) मा तपाईंले दिनु भएको पूर्वानुमानको सान्दर्भिक जानकारी लेख्नुहोस् । (तपाईंलाई किन त्यस सूचकले त्यस दिशा तरफ लक्षित गर्दछ भन्ने लाग्दछ ? त्यसको सम्भाव्य कारण दिनुहोस् । जस्तैः यदि तपाईंले घरधुरीको खाद्य सञ्चितिमा ↑ चिन्ह दिनुभएको छ भने, तपाईंले खाद्य सञ्चितिको स्तर वढ्ने सम्भावना देख्नुहुन्छ किनभने आउंदो चक्रमा घरधुरीहरूले वर्षे बाली कटानी गर्नेछन् र त्यसले उनीहरूको खाद्य सञ्चिति बढाउने छ ।)

सुझाव ६

कुनै गा.वि.स.लाई समग्र खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण गर्न निर्देशन

हरेक सूचक र परिमाणात्मक सीमाहरूको स्थितिलाई ध्यानमा राख्दै तपाईंले हरेक गा.वि.स.लाई सुहाउँदो खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण गर्नु पर्दछ ।

सबै सूचकहरूले एकै चरणलाई मात्र सङ्केत नगर्न सक्छन् (जस्तैः कुनै सूचक चरण २ मा पर्न सक्छन् भने कुनै ३ वा १ मा) । समग्र खाद्य सुरक्षा रिथिति कसरी वर्गीकरण गर्ने भन्ने अन्तिम निर्णय छलफलद्वारा प्राविधिक सहमतिमा पुगेपछि मात्र लिनु पर्दछ । निर्क्षर्षमा पुग्न प्रयोग गरिने सामान्य कडी भनेको खास गा.वि.स.का लागि बढी सान्दर्भिक हुने कुनै सूचकहरू माथि ध्यान दिनु हो । (जस्तैः केही समूहहरूमा मानिसहरूको खाद्य सुरक्षा बढी मात्रामा खाद्यान उत्पादन र नगदेबालीको बेचबिखनमा भर पर्दछ भने अन्यमा उपलब्ध ज्यालादारी रोजगारीको अवसर र बसाइ-सराइमा निर्भर गर्न सक्दछ ।

यसको मतलब वर्गीकरण निर्णयको लागि तपाईंले विश्लेषण गरिरहेको चौमासिकको खाद्य सुरक्षामा प्रभाव पार्न सबैभन्दा बढी सान्दर्भिक सूचकलाई बढी महत्व दिनु पर्ने हुन्छ । उदाहरणको लागि, यदि बाली उत्पादन र नगदेबाली बेचबिखन चरण ३ मा पर्दछ र यि सूचक सम्बन्धित गा.वि.स. हरूका लागि मौजुदा चौमासिकको बढी प्रभाव पार्ने सूचकहरू हुन भने तपाईंले चरण ३ लाई त्यस गा.वि.स.को समग्र खाद्य सुरक्षा चरणमा पनि पर्न सक्छ । यस कार्यको लागि उपलब्ध जानकारीको निर्भरतालाई पनि ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । सामान्यतया प्रमाणको संयोजन नै हो जसले कुनै पनि गा.वि.स.को समग्र चरण वर्गीकरण निर्धारण गर्दछ ।

- ६) १७ वटै सूचक बारे जानकारी भरेपछि अब तपाईंले तालिकाको भाग 'घ' भर्न शुरू गर्न सक्नुहुन्छ :
- गा.वि.स.को समूहलाई लागू गरिएका समग्र खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण गर्नुहोस् । यस गा.वि.स. समूहलाई तपाईंले कुन खाद्य सुरक्षा चरण तोक्नु भएको छ सान्दर्भिक रङ्गिन बक्समा काट्नुहोस् । तपाईंको छनौट एकरूप छ भन्ने सुनिश्चित गर्न यस चरणमा सम्पूर्ण पूर्व उल्लेखित सूचनाहरू पुनः समिक्षा गर्नुहोस् । (थप निर्देशनको लागि सुझाव ८ मा हेर्नुहोला ।)

- मानिसको संख्या (मानिसहरूको अनुमानित संख्या उल्लेख गर्नुहोस्, सम्भव भए सम्म कर्ति जना चरण ३, ४ वा ५ को अवस्थामा छन् । (थप निर्देशनको लागि सुभाव :९ मा हेर्नुहोला ।)
  - तालिकाको समग्र खाद्य सुरक्षा चरणबाटे टिप्पणी लेखी किन त्यस गा.वि.स. समूहको लागि खास त्यही खाद्य सुरक्षा चरण तोर्किएको हो खुलस्त पार्नुहोस् ।
  - खाद्य सुरक्षा चरणको समग्र पूर्वानुमान । आउंदो चार महिनाको लागि पूर्वानुमान उल्लेख गर्नुहोस् । यदि अवस्था सुधार हुने देखिएमा ↑ चिन्हले, यदि तपाईंलाई समसामयिक अवस्थामा कुनै पनि परिवर्तन नआउने देख्नुभएमा → चिन्हले र आगामी तीन महिनामा अवस्था विग्रहै जानेछ भन्ने लागेमा ↓ चिन्हले सङ्केत गर्नुहोस् ।
  - समग्र पूर्वानुमानको कैफियत । तपाईंले तोकेको पूर्वानुमानको प्रासाङ्गिक जानकारी लेख्नुहोस् । (तपाईंलाई किन त्यस दिशा तर्फ लक्षित गर्दछ भन्ने लाग्दछ ?) हरेक सूचकको लागि तपाईंले निर्धारण गर्नु भएको पूर्वानुमानको एकरूपता जाँच गर्नुहोस् ।
  - खाद्य असुरक्षाको प्रत्यक्ष कारणहरू । तपाईंले देख्नुभएको खाद्य असुरक्षाको प्रत्यक्ष कारणहरूको लागि मिल्दो वक्समा काट्नुहोस् । आवश्यकता अनुसार टिप्पणी लेख्नुहोस् ।
  - आधारभूत कारणहरू । तपाईंले देख्नुभएको खाद्य असुरक्षाको आधारभूत कारणहरूको लागि मिल्दो वक्समा काट्नुहोस् । आवश्यकता अनुसार टिप्पणी लेख्नुहोस् ।
- ७) एक पटक विश्लेषण तालिका पुरा भएपछि एकरूपताको लागि जाँच गर्नुहोस र कसैलाई तपाईंको तालिका पुनः जाँच गर्न आग्रह गर्नुहोस् । के तपाईंले उल्लेख गरेका सम्पूर्ण वृद्धा र प्रमाणहरू स्पष्ट छन् ?
- ८) तपाईंले परिचान गरेका गा.वि.स.हरूको अर्को समूहका लागि फेरि नयाँ विश्लेषण तालिका भर्न शुरू गर्नुहोस । फेरि चरण दुईबाट शुरू गर्नुहोस् ।

सुभाव १

चरण ३, ४ वा ५ भित्र परेका मानिसहरूको संख्या अनुमान

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागद्वारा प्रकाशित राष्ट्रिय जनगणनाका साथै जिल्ला तथ्याङ्क विवरण (District Profile) ले हरेक गा.वि.स.को जनसंख्या तथ्याङ्क दिने हुनाले लैंड्रिक र घरधुरीको छुट्टाछुट्टै तथ्याङ्कको लागि जिल्लाको वार्षिक लगतलाई आधारको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

- गा.वि.स. हरूमा खाद्य असुरक्षाको चरण ३ वा त्यो भन्दा माथि रहेका मानिसहरूको संख्या अनुमान गर्ने एक विधि**
- ◆ उपलब्ध स्थानीय सूचनाको आधारमा गा.वि.स.को वार्षिक लगत दुरुस्त पार्ने । जस्तै : २०६५ मा गा.वि.स.को वार्षिक लगतले पापुङ्ग गा.वि.स.मा ३१० घरधुरी भएको देखाउँछ भने स्थानीय सूचनाका आधारमा त्यस गा.वि.स.मा घरधुरीहरूको संख्या २५० छ ।
  - ◆ सम्बन्धित घरधुरीहरूको प्रतिशत अनुमान गर्नुहोस् । जस्तै : पापुङ्ग गा.वि.स.का ३०% खाद्य सुरक्षा चरण ३ अर्थात् उच्चतम खाद्य असुरक्षित अवस्थामा छन् ।
  - ◆ संशोधन गरिएको घरधुरी संख्यासँग सम्बन्धित घरधुरी प्रतिशत गुणन गर्नुहोस् । जस्तै : २५० घरधुरी $\times$ ३०% = ७५ प्रभावित घरधुरीहरू ।
  - ◆ अनुमानित प्रभावित घरधुरी संख्यासँग घरधुरीको औसत घरधुरी सदस्य संख्या (गा.वि.स. लगत अनुरूप घरधुरी सदस्य संख्या) गुणन गर्नुहोस् । जस्तै : ७५ प्रभावित घरधुरीहरू $\times$ ५६१ घरधुरी सदस्यहरू = ४२९ मानिसहरू
  - ◆ अन्य उपलब्ध विधिहरू : क्षेत्रिय विधि, डेल्फिक (Delphi) विधि, टि स्क्वायर (T-square) आदि ।

कृपया विश्व खाद्य कार्यक्रमको Emergency Needs Assessment Branch (ODAN) आपत्कालीन अवस्थामा जनसंख्या आकार अनुमान डिसेम्बर २००६ मा हेर्नुहोला ।

चरण वर्गीकरण: २० प्रतिशतको नियम

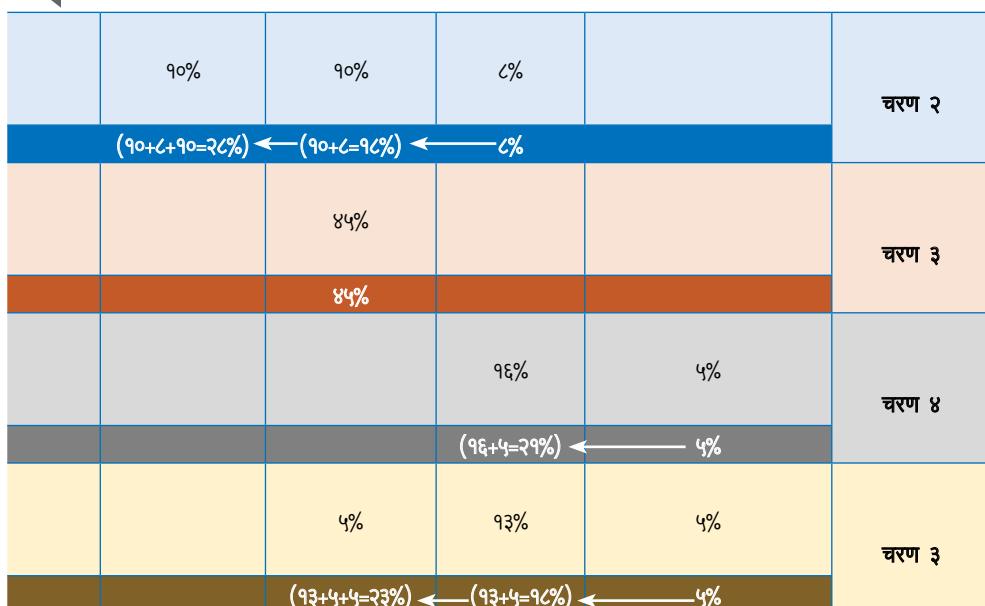
खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रियावाट प्राप्त जानकारीहस्ताई आधार मानी गाविसहस्रको चरण निर्धारण गर्दा कुनै निश्चित चरणमा परेको जनसंख्याको प्रतिशतलाई आधार मानी निर्णय गरिन्छ । हाम्रो सन्दर्भमा २० प्रतिशत वा सो भन्दा बढी जनसंख्या कुनै निश्चित चरणमा भए सोहि अनुरूप निर्धारण गरिन्छ र २० प्रतिशतको गणना दाहिनेबाट देखे तर्फ गरिन्छ । उदाहरणकालागि कुनै गाविसको कुनै चौमासिक अवधिको अनुगमनमा खाद्य सुरक्षा विश्लेषण गर्दा १० प्रतिशत जनसंख्या चरण २ मा, १० प्रतिशत चरण ३ मा, ८ प्रतिशत चरण ४ मा रहेको अवस्थामा पाइँस्मा यो गाविस २० प्रतिशतको नियम अनुसार चरण ३ मा वर्गीकरण हुन्छ किनकि चरण ४ मा ८ प्रतिशत मात्र छ, चरण ३ मा पुगदा जम्मा १८ प्रतिशत भयो र चरण २ मा पुगदा बल्कि २८ प्रतिशत हुनगयो जुन २० प्रतिशत भन्दा बढी हो । (जुन चाँहि २०% भन्दा कम हो) तलको उदाहरणावाट थप प्रष्ट हुन सकिन्छ ।

चित्र ६

२० प्रतिशतको नियम अनुरूप चरण निर्धारण – उदाहरण

चरण १	चरण २	चरण ३	चरण ४	चरण ५	निर्धारित चरण
न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन अवस्था/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)	

प्रतिशतको गणना दाहिनेबाट देखे तर्फ गर्दै जाने जहाँ २०% बढी हुन जान्छ त्यही चरण निर्धारण हुन्छ ।

प्रतिशतको गणना दाहिनेबाट देखे तर्फ गर्दै जाने जुन चरणमा २० प्रतिशत वा सो भन्दा बढी हुन्छ सोहि चरण निर्धारण हुन्छ ।

तालिका ९०

भरिएको खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका

विलो : जुलू
समान खाद्य सुरक्षा विथ भएका गाविसहरू : (समह ग ६ वटा गाविस हरू) हाकु, तातोपानी, लाम्र, तालिउम, कुडारी र राशालीहि |
जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्चालिको बैठक मिति : २८ मसिर २०१० (१३ Dev. '13)

सन्दर्भ सुरक्षकहरू	सूचनाको छोत		विश्लेषनीयता		समय खाद्य सुरक्षा विथाको निवारित छरण
	छोत	निति	(१=विवरसानिय ५=अनुप्रद)	टिप्पणी	
सो केव्रका ८०% भन्ना बढी घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्णि गर्न सखम	कृषि विकास कार्यालय World Vision	४ भाद्र २०१० २८ मसिर २०१०	४ प्रायजसो घरधुरीहरूले रिम्मी र रोटी खाइरहेका प्रम्परागत पद्धति विद्यमान छ, खाद्य असाइनमेन्ट पनि कुनै कटानी अन बाली कटानी नहुने सधै घरधुरीहरूला खाद्यान सञ्चिति तिब रूपमा रितिहै जानेछ	→ आगामी चौमासिक अवधिको अवश्य हालको अवश्या जस्तै अवश्यामा रहने छ । यस अवधि कुनै पनि अन बाली कटानी नहुने सधै घरधुरीहरूला खाद्यान सञ्चिति तिब रूपमा रितिहै जानेछ	१
सो केव्रका ६०-८०% घरधुरीहरू-आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्णि गर्न सखम	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०१०	३		२२,५५७
४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य अवश्यकता परिपूर्णि गर्न सखम	४५ /नेपाल रेडक्रस सो.	२९ असोज २०१०	१		
सो केव्रका ४०-६०% घरधुरीहरू-आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्णि गर्न सखम	निल्ला वन कार्यालय	३ कार्तिक २०१०	४		
सो केव्रका २०% भन्ना कम घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्णि गर्न सखम	निल्ला सञ्जाल	२८ मसिर २०१०	५		

सत्यनामके चौत		विषयसमीक्षा	(/=विषयसमीक्षा अनुपाद)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा विविको निपातित चरण
प्रत्येक सूखकहूक पूर्णतुमान →↑→	→	परधुरीहोंडो खाद्यान्न सचिति रिटिवे एको अवक्षा छ, यद्यपि केही आन्दानिका शोतहरु नगद आर्जन जस्तै विषेषण, गोरकाल बन्नेदावार, कम रुचीकर खाना खाने, नगद तथा खाद्यान्न पैचाँचो गर्न गरेका छन्। परधुरीहोंडो खाद्यान्न उत्तरशक्ता मान बोजिम परिष्टि नभएको अवक्षा छ। किन कि मुख बाली धान उत्तरीनाको कारणले भएर्दे ४५ प्रतिशतले नेवसानी भएको शियो।	(३) समग्र खाद्य सुरक्षा स्थिति निर्धारण सचिन्दी टिप्पणी	यस समूहका छ गाविसहरु समुह 'ग' समयमस्तरीय खाद्य असुरक्षित चरण २ मा रहेका छन्। यस समूहका गाविसहरुका अधिकाश घरपरिवार हरूसे प्रम्परागत खाना रोटी र दाल (अन्न र दलहरू) उपका गरिरहेका छन्। र आहारमा विविधता छेन। जिल्ला खास्त्य कर्तालमा परधुरीहोंडो बजार (DHO) रेकर्ड अनुसार शीघ्र कुपोषणको अस्था को पहुँच छ १० देखि १५ प्रतिशत छ। इन्ता, यो जानकारी स्थान्य सेवा लिन आएका विरामी बन्नाहरुको प्रिपेटमा आधारित छ, यो समग्र जानसंख्याको प्रतिनिधित्व गर्दैन। यो जिल्ला जानसंख्याको प्रिपेट अनुसार शीघ्र कुपोषण उच्चस्तरको हुनको मुख्य कारण सरसफाई कर्मी रहेको देखाएको छ।	घरपरिवारहरूले रिं/सापट तथा बजारबाट उद्धोरण खाद्यावस्तु खरिद गर्ने गरेका छन्। घरको खाद्य संचयिते आपनो आवश्यकाहरू पुरा गर्ने परिवास छेन लिन कि त्वस अवधिमा फेको असिनाले मुख्य रूप बाली धान ४५ प्रतिशत भन्दा बढेले नेवसानी भएको शियो। अधिकाश घरपरिवारहरुमा बढेमा ३ महिनासम्मको खाद्य संचिति छ। मर्के र कोदो (अपिल्लो अवधिमा) कर्ताली भएको अनाजले सचिचिमा केही योगदान पुऱ्याएको छ।
कृषि विकास कार्यालय World Vision	४ भाद्र २०७० २८ मासिर २०७०	१	परधुरीहोंडो खानाको परिमाण घटाउने, कम रुचीकर खाना खाने, नगद तथा खाद्यान्न पैचाँचो गर्न गरेका छन्। परधुरीहोंडो खाद्यान्न उत्तरशक्ता मान बोजिम परिष्टि नभएको अवक्षा छ। किन कि मुख बाली धान उत्तरीनाको कारणले भएर्दे ४५ प्रतिशतले नेवसानी भएको शियो।	परधुरीहोंडो खाद्यान्न सचिति रिटिवे एको अवक्षा छ, यद्यपि केही आन्दानिका शोतहरु नगद आर्जन जस्तै विषेषण, गोरकाल बन्नेदावार, कम रुचीकर खाना खाने, नगद तथा खाद्यान्न पैचाँचो गर्न गरेका छन्। परधुरीहोंडो खाद्यान्न उत्तरशक्ता मान बोजिम परिष्टि नभएको अवक्षा छ। किन कि मुख बाली धान उत्तरीनाको कारणले भएर्दे ४५ प्रतिशतले नेवसानी भएको शियो।	(३) समग्र खाद्य सुरक्षा स्थिति निर्धारण सचिन्दी टिप्पणी
सत्यनामके चौत	विषयसमीक्षा	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा विविको निपातित चरण		

सत्तर्व सूचकांक	सूचनाके स्रोत		विवरसमीक्षा		समग्र खाले त्रुत्या विविक्तो निपाति चरण	
	स्रोत	निपात	विषयाली	विषयाली	प्रत्येक सूचकांक पूँजीमान →↑→↑	विषयाली
जीविकोपार्जनः- पद्धति र साधनहरूको अवश्यक। जीविकोपार्जनका क्षमतामा हीस आएको/निर्वात खानपिण्ठा परिवर्तन। निर्वातः- “निर्विचित वा वीमापद्धति” जस्तै: खानाको परिमाण घटाउने, कम रुचीकर खाना खाने, खाद्यान/ ऐसा ईयार्फौचो गर्ने १ अनुत्पादनहील साधनहरूको बेचबिखन गर्ने २	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०	यो भेडा बाजा पालनको लागि राम्रा सम्भावना भएको क्षेत्र हो, केही घरपरिवार हल्ले यो अवधिमा मुख्य चाड (दर्से २ तिहार)को समय परेकाले भेडा बाजा। विश्वीबाट अर्थपार्जन गरेका छन्। यो क्षेत्रमा यस अवधिमा पशुनामा ढूलो हानी भएको थिए, लाप्सा रु २४ करोड ४५ लाख बराबरको नोक्सानी भएको थिए। सरकारी र अन्य विकास निकायहरूबाट विकास कार्यक्रमको कार्यालयन ढिले शुरू भएकाले रोजगारिका अवसर मध्यम छन्।	यो भेडा बाजा पालनको लागि राम्रा सम्भावना भएको क्षेत्र हो, केही घरपरिवार हल्ले यो अवधिमा मुख्य चाड (दर्से २ तिहार)को समय परेकाले भेडा बाजा। विश्वीबाट अर्थपार्जन गरेका छन्। यो क्षेत्रमा यस अवधिमा पशुनामा ढूलो हानी भएको थिए, लाप्सा रु २४ करोड ४५ लाख बराबरको नोक्सानी भएको थिए। सरकारी र अन्य विकास निकायहरूबाट विकास कार्यक्रमको कार्यालयन ढिले शुरू भएकाले रोजगारिका अवसर मध्यम छन्।		
जीविकोपार्जनः- पद्धति र साधनहरू दूत गतिमा सकिदै गएको जसले उच्चतम खाद्य उपभोगको अभावको अवधारणा तर्फ लेउने। निर्वातः- “अभावको पद्धति” जस्तै: उत्पादनहील साधनहरू पशुहरू, जग्गा जमीन, वीठ-दिजन आदि बेचबिखन गर्ने १ छाक बिरउने।	जिविस	२९ असोज २०७०	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	जिल्ला खाली विविक्त अवधिमा को अनुगमन अवधिमा रु १० लाख प्रात भएको छ। यस अवधिमा केही वरपरिवारहरूले ऐसकाट बनाएवारावाट जस्तै यासर्नुमा, जटासामि, कुड्की र अतिस सडकलन तथा विश्वीबाट केही आन्दानी गरेका छन्।
जीविकोपार्जनः- पद्धति र साधनहरू- अति दूत गतिमा सकिदै गएको अवधारणा जसले अति उच्च खाद्य उपभोग अभाव तर्फ लेउने। निर्वातः- “कठिन तथा कष्टकर पद्धति” जस्तै: उत्पादनहील साधनहरूको बेचबिखनमा बुद्धि हुटपाट र जगली कन्दपुङ्गा उच्च निर्वरता।	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	यो भेडा बाजा पालनको लागि राम्रा सम्भावना भएको क्षेत्र हो, केही घरपरिवार हल्ले यो अवधिमा मुख्य चाड (दर्से २ तिहार)को समय परेकाले भेडा बाजा। विश्वीबाट अर्थपार्जन गरेका छन्। यो क्षेत्रमा यस अवधिमा पशुनामा ढूलो हानी भएको थिए, लाप्सा रु २४ करोड ४५ लाख बराबरको नोक्सानी भएको थिए। सरकारी र अन्य विकास निकायहरूबाट विकास कार्यक्रमको कार्यालयन ढिले शुरू भएकाले रोजगारिका अवसर मध्यम छन्।	यो भेडा बाजा पालनको लागि राम्रा सम्भावना भएको क्षेत्र हो, केही घरपरिवार हल्ले यो अवधिमा मुख्य चाड (दर्से २ तिहार)को समय परेकाले भेडा बाजा। विश्वीबाट अर्थपार्जन गरेका छन्। यो क्षेत्रमा यस अवधिमा पशुनामा ढूलो हानी भएको थिए, लाप्सा रु २४ करोड ४५ लाख बराबरको नोक्सानी भएको थिए। सरकारी र अन्य विकास निकायहरूबाट विकास कार्यक्रमको कार्यालयन ढिले शुरू भएकाले रोजगारिका अवसर मध्यम छन्।			
जीविकोपार्जनः- पद्धति र साधनहरू पूर्ण रूपमा हास दुन लागेको। निर्वातः- निर्वाहका लागि कुनै पनि प्रमावकारी पद्धति नभएको। उच्च सख्तमा भेकमर्जी, मृत्यु, हुटपाट र हिसाका घटाहारू।	जिल्ला खाली सख्ताल	२८ मंसिर २०७०	जिल्ला खाली सख्ताल	जिल्ला खाली विविक्त अवधिमा को अनुगमन अवधिमा रु १० लाख प्रात भएको छ। यस अवधिमा केही वरपरिवारहरूले ऐसकाट बनाएवारावाट जस्तै यासर्नुमा, जटासामि, कुड्की र अतिस सडकलन तथा विश्वीबाट केही आन्दानी गरेका छन्।	बजारमा खालीवरस्तु उपलब्ध छ, मुल्य निश्चिर छ जसले गर्दा खरीद गर्न सक्ने घरपरिवारहरू सहजता भएको र खाले सुरक्षा बत्तमान अवस्थामा यथावत रहन सहयोग पुऱ्यो देखिन्छ।	

सत्तर्व सूचकांक		विषयसीमिता		समग्र खाद्य सुरक्षा विधिको निपालित चरण	
सूचनाको छोट	बोत	विषयसीमिता (/=विषयसीमिय म=पार्द)	विषय	प्रत्येक सूचकांको पूँजीमात्र →↑→	टिप्पणी
५% भन्दा कम	कुषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	१	जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालयको तथाङ्गुङ्गे अनुसार शीघ्र कुप्रण १० देखि १५ प्रतिशत छ जुन स्वास्थ्य केन्द्रमा उपचारको लागि आएका बच्चाहरूको उपचारको सञ्चालन निकायहरू संचालन मर्न तयारी भएको छ नेपाल	जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालयले पोषणयुक्त मिशन प्रिंटे छ बैच भन्दा मुनिका बच्चाहरूलाई वितरण गर्न तय गरेको छ पोषण जनरितनाहरू, सरसफाई तथा तापिमहरू संचालन मर्न तयारी भएको छ नेपाल
५-१०%	पशु सेवा	३० भाद्र २०७०	१९	जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय	जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालयको तथाङ्गुङ्गे अनुसार शीघ्र कुप्रण १० देखि १५ प्रतिशत छ जुन स्वास्थ्य केन्द्रमा उपचारको लागि आएका बच्चाहरूको उपचारको सञ्चालन निकायहरू संचालन मर्न तयारी भएको छ नेपाल
१०-१५%	कार्यालय	२९	असरौज २०७०	INF जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्चालन	३ कार्यिक २०७०
१५-३०%	रेडक्रस सो.	३५	२०७०	२८ मसिर २०७०	३ कार्यिक २०७०
३०% भन्दा बढी र निम्नलिखित कुनै एक गम्भीर कारक सहित, जस्तै: सामान्य खाद्य रामन औसत आवश्यक शारीर भन्दा कम भएको, उच्च मात्रामा भाडापछालालाको सड़कपाण, द्व्युत्कृष्ट रो माहामरी, मानव दा खाद्यानन दा पशुहरूको शक्ति हुने चालक प्रयोगिक प्रक्रियाहरू, सशब्द द्वच, घरधुरीको खाद्य असुख, उच्च मूल्यदर जस्ता जटिल मानवय अवस्था	३०% भन्दा बढी र निम्नलिखित कुनै एक गम्भीर कारक सहित, जस्तै: सामान्य खाद्य रामन औसत आवश्यक शारीर भन्दा कम भएको, उच्च मात्रामा भाडापछालालाको सड़कपाण, द्व्युत्कृष्ट रो माहामरी, मानव दा खाद्यानन दा पशुहरूको शक्ति हुने चालक प्रयोगिक प्रक्रियाहरू, सशब्द द्वच, घरधुरीको खाद्य असुख, उच्च मूल्यदर जस्ता जटिल मानवय अवस्था				

सत्यन् सूचकाल	सूचनाके स्रोत		विवरसमीक्षा		समग्र खात त्रुत्वा विद्युतिको निपातित चरण	
	स्रोत	निपात	विषयालिय (/=विषयसमिय x=विषयालिय)	प्रत्येक सूचकाल पूर्णतमान →↑→↑	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकाल पूर्णतमान →↑→↑
(प्रिया द्वितीय अधिकारी का लिए उपलब्ध हैं) ६ अप्रैल २०१७	कृषि विकास कार्यालय World Vision	४ भाद्र २०७० २८ मसिर २०७०	/	ये गविसको समूहको मुख्य बैर्स बाली धन उपसिनाको कारण भएवै ४५ प्रतिशतते नावसारी पुन्याएको शियो ।		
तः आधार वर्षको भन्दा १० - २०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०				
तः आधार वर्षको भन्दा १०-४०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;	४५ /नेपाल रेडक्रस सो.	२१ असोज २०७०				
तः आधार वर्षको भन्दा १०-८०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ५०-१००% कम;	जिल्ला वन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०	→ खेतको जो बाटी अशातित रूपमा समाचार रहने छ । यदि समयमा हिँडे तथा पानी परेको खण्डमा पाखोबरिमा पाने सामान्य उत्पादन हुनेछ ।			
तः आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;	पशु सेवा कार्यालय World Vision	३० भाद्र २०७०				
तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;	४५ /नेपाल रेडक्रस सो.	२९ असोज २०७०				
तः आधार वर्षको भन्दा १०-८०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;	जिल्ला वन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०				
तः आधार वर्षको भन्दा ५०-६०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;	जिल्ला वन कार्यालय	२८ मसिर २०७०				
तः आधार वर्षको भन्दा १०-८०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ७०% सम्म कम;	जिल्ला वन कार्यालय	३० भाद्र २०७०				

सम्बन्ध सूचकहरू	सूचनाके छोट		विवरसमीक्षा		समग्र खात त्रुत्या विविको निपातित चरण	
	छोट	निर्दि	टिप्पणी (/=विवरसमीक्षा क्षेत्रपृष्ठ)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णतयान →↑↑	समग्र खात त्रुत्या विविको निपातित चरण
त: आधार वर्षको भन्ना १०-३०% कम; हि + प: आधार वर्षको भन्ना १०% सम्म कम;	कृषि विकास कार्यालय World Vision	४ भाद्र २०७० २८ मसिर २०७०	वारी तथा छेत्रमा गँडु बाली छन् काम भएको छ जुन सामान्य रहने छ ।	यदि समयमा हिँडे तथा पानी प्रको खण्डमा खेत तथा पालेबाटीको गँडु बाली सामान्य रहने छ ।	→	
त: आधार वर्षको भन्ना २०-५०% कम; हि + प: आधार वर्षको भन्ना १०-३०% कम;	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०				
त: आधार वर्षको भन्ना ४०-६०% कम; हि + प: आधार वर्षको भन्ना ३०-५०% कम;	४५ / नेपाल रेडक्रस सो.	२१ असोज २०७०				
त: आधार वर्षको भन्ना ६०-८०% कम; हि + प: आधार वर्षको भन्ना ५०-६०% कम;	लिल्ला वन कार्यालय	३ कात्तिक २०७०				
त: आधार वर्षको भन्ना ८०% कम; हि + प: आधार वर्षको भन्ना ७०% कम;	लिल्ला खाद्य सुख्ता सञ्चाल	२८ मसिर २०७०				

अग्र लिए लिए लिए लिए लिए लिए

सन्दर्भ सूचकांक	सूचनाके स्रोत		विवरसमीक्षा		समग्र खाद्य सुरक्षा विधिको निपातन चरण
	स्रोत	निरी	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकांक पूँछमान >↑>	
५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ४ महिना भन्दा बढीका...लागि खाद्य सञ्चिति; त: ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग २-४ महिना का लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ३-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; त: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग २-३ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; त: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १ महिना भन्दा कमका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	कुषि विकास कार्यालय पशु सेवा कार्यालय	४ भाद्र २०७०	घरधुरीहरूमा चार महिनाका लागि पुग्ने गरी पर्याप्त खाद्य सञ्चिति नभएको अवधा, प्रय: ३ महिना अवधिको लागि मात्र खाद्य सञ्चित रहको अवधा। मुख्य बाली धान उत्पाताले ४५ प्रतिशत नवासानीले गर्दा यस्तो अवधामा पुगेको हो। मर्के उ कोटो समान्य उत्पादन छ जसले गर्दा घरधुरीहरूमा खाद्य सुरक्षा केहि योगदान पुऱ्याएको छ।	अगामी चौमासिक अवधिमा घरधुरीहरूमा खाद्यान रिटेन जानेछ। खाद्य सञ्चयको अवधा घरधुरीहरूको क्रयशक्ति र तिनको आवधीनामा भर पर्नेछ।	
५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ४ महिना भन्दा बढीका...लागि खाद्य सञ्चिति; त: ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग २-४ महिना का लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ३-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; त: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग २-३ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; त: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १ महिना भन्दा कमका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	जिल्ला वन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०	जिल्ला वन कार्यालय	२८ मंसिर २०७०	५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूमा खाद्य सञ्चिति रिटिएको अवधा, सञ्चिति तिनिएको अवधा,

सन्दर्भ सूचकांक	सूचनाको छोट		विवरणीयता		प्रतेक सूचकांके पूर्णामान →↑↑	विषयी	सम्बन्धित चुक्ति विवरणीयता (संभितो निर्दिष्ट चुक्ति)
	छोट	मिति	(/-विवरणीय x=मात्र)	विषयी			
सञ्चिति-समाजः स्तरमा रहेको: (भण्डैरण स्तर रामा रहेको: र याग पुरा गर्नका लागि प्रयत्न आपूर्ति भएको);	दृष्टि विकास कार्यालय	४ मार्च २०७०	✓	बाधामा खाद्य सञ्चिति पर्यात छ १०० देखि १५० मे. टन सञ्चिति रहेको छ । नेपाल खाद्य संस्थानले पनि मौज्जत बढन सक्ने जसको करण घरेउनीको मान सहज रूपमा पुर्ति दुन सक्ने ।	→	आगामी चौमासिक अवधिमा उर्से अवस्था रहने, कण्ठली राजमार्ग सुचारू रहनुका साथै राजमार्गको कोरिडोरका बाजारमा खाद्य मौज्जत बढन सक्ने जसको करण घरेउनीको मान सहज रूपमा पुर्ति दुन सक्ने ।	सम्बन्धित चुक्ति विवरणीयता (संभितो निर्दिष्ट चुक्ति)
सञ्चिति घटेको तर अर्के पनि याग पुरा गर्नका लागि सञ्चिति रहेको तर अर्के पनि याग पुरा गर्न आशिक रूपमा मात्र पर्यात;	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०					
सञ्चिति स्तर धेरै कम, याग पुरा गर्न आशिक रूपमा मात्र पर्यात;	४५ /नेपाल रेडक्रस सो.	२०७०	✓				
सञ्चिति शितेको; नरहेको;	नेपाल खाद्य संस्थान	३ कार्तिक २०७०					
(प्राचिल्हिक रूपमा रहेको) नरहेको;	उद्योग वाणीज्य संघ	२८ मार्च २०७०					

सतर्क सूचकांक	सूचकांक स्रोत		विवरसंगीता		प्रत्येक सूचकांक पूर्णानुमान →↑↑	विषया	सम्प्र. खात सुखा स्थितिको निश्चालि चरण
	स्रोत	निति	(/=विवरसंगीत अनुभूत)	विषया			
रोजगारीको संरक्षण-समाजसत्त्व (आधाररखेबा स्तरमा)। वा.. ५०% सेम कंपनी आएको; आधाररखेको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा १०-३०% ले कमी भएको; आधाररखेको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ३०-५०% ले कमी आएको। आधाररखेको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ५०% भन्ना बढीका दरले कमी आएको;	कृषि विकास कार्यालय	४ मार्च २०७०	रोजगारीका अवस्था मध्यम अवस्थाको नापुँ छ । किन कि सरकारी तथा गरेसरकारी निकायहरूबाट विकासका कामहरू कामहरू दिला गरी शुरू भएको । यद्यपि नोसमि कृषि रोजगारी तथा कर्णली सडक राजमार्ग सडक सुधार निर्माण काम र केही उद्यमीका सदस्यहरूले निजी घर निर्माणका कामहरूमा अवसर पाएका छ ।	→	यस चौमासिक अवधिमा तुलनात्मक स्पमा रोजगारीको अवसर प्राप्त हुन् किन कि सरकारी तथा सरकारी निकायहरूबाट विकासका कामहरू तुलनामा ५०% ले कमी आएको; आधाररखेको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा १०-३०% ले कमी भएको; आधाररखेको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ३०-५०% ले कमी आएको। आधाररखेको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ५०% भन्ना बढीका दरले कमी आएको;	प्रत्येक सूचकांक पूर्णानुमान →↑↑	सम्प्र. खात सुखा स्थितिको निश्चालि चरण
जिल्ला खात सुखा सञ्चाल	जिल्ला खात सुखा सञ्चाल	२८ मार्च २०७०	रोजगारीका अवसरहरू कार्यालय निकायहरूले निजी घर निर्माणका कामहरूमा अवसर पाएका छ ।	→	रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध नभएका;	प्रत्येक सूचकांक पूर्णानुमान →↑↑	सम्प्र. खात सुखा स्थितिको निश्चालि चरण

सन्दर्भ सूचकांक	सूचनाके छोट		विवरणीयता		समय खाले सुरक्षा विधियों निर्धारित चरण	
	छोट	मिति	(/-विवरणीय x=सामूहिक)	विधाणी	प्रत्येक सूचकांक पूर्णमान →↑↑	विधाणी
आगामीको सत्र-समाप्ति-खस्का चाँचा आधाररेखामा रहेको;	कृषि विकास कार्यालय	४ मार्च २०७०	✓	एस अधिमा लमभान ४४८ घरपरिवारहरूले ५ केजी चारपाईगुच्छा संवर्गनबाट आदानी गरेका छन् त्यसै गरी प्रयः घरशुरुहरू भएकाल बनपैदावार जस्तै जटामसी, कुटुकी, पदमचाल अतिथि संकलन तथा विशेषज्ञ कोहे आयआर्जन गरेका छन्।	यो अवधि नैरकाल बन पैदावारका लागि बेमोसमी समय हो । तर पनि केही गाविसहस्त्रा घरशुरुहरूले जटामसी, पदमचाल, अतिथि संकलनबाट बेना विशेषज्ञ आदानी गरेका छन् त्यसै गरी प्रयः घरशुरुहरू भएकाल बनपैदावार जस्तै जटामसी, कुटुकी, पदमचाल अतिथि संकलन तथा विशेषज्ञ कोहे आयआर्जन गरेका छन्।	
सम्म कमी आएको;	आगामीरेखाको तुलनामा आदानीमा ३०% आगामीरेखाको तुलनामा आदानीमा ३०-४०% कमी आएको;	पशु सेवा ३० भाद्र २०७० जिविस २९ असौंज २०७०	✓	जिल्ला वन कार्यालय भन्दा बढीका दरते कमी आएको; आगामीरेखाको तुलनामा आदानीमा ६०% भन्दा बढीका दरते कमी आएको;	जिल्ला वन कार्यालय जिल्ला २८ मार्च २०७० खाल सुरक्षा सञ्चाल	यो अवधि नैरकाल बन पैदावारका लागि बेमोसमी समय हो । तर पनि केही गाविसहस्त्रा घरशुरुहरूले जटामसी, पदमचाल, अतिथि संकलनबाट बेना विशेषज्ञ आदानी गरेका छन् त्यसै गरी प्रयः घरशुरुहरू भएकाल बनपैदावार जस्तै जटामसी, कुटुकी, पदमचाल अतिथि संकलन तथा विशेषज्ञ कोहे आयआर्जन गरेका छन्।
बेचिखन नभएको/आम्दानी नभएको;						

२०७०/०१/०१

प्राप्ति: श्री श. श. श. श. श. श. श. श. श. श.

सत्यन सूचकांक		सूचनाको चोत	विश्वसनीयता	(/ $=$ विश्वसनीय $\times=$ अपुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकांक पूँजीमात्र $\rightarrow\downarrow\uparrow\rightarrow$	समग्र खात सुरक्षा विभिन्नको निपालित चरण
आद्यनाको स्तर-समान्य-उत्सवाः आधार रेखामा ठेको;	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	१	यस क्षेत्रका सम्बन्धित भेजा वाञ्छा र खसी पालुका साथी सदरमुकाममा विक्री गर्दछन् । यो मुख्य चाहाउपको बेल भएकाले केही घरघुरीहरू भेज बाहेको विक्रिबाट आद्यानी गरेका छन् । यस क्षेत्रका घरघुरीले उत्रदेशी ज्येष्ठ महिनाको अंधी-हुरीका कारण तुले सञ्चामा पशुजन्य थाति सहनु पन्यो । घोडा ३४२, भेजा ४५५, वाञ्छा २१५ र गाइगार्क ११ तेकमानी भएको छियो जसको अनुमतित मुल्य क २४ करोड ४५ लाख रियो ।	✓	(४) समग्र विश्वसनीयताको छिण्ठि $\checkmark=$ विश्वसनीय $\times=$ अपुष्ट	प्रत्येक समग्र विश्वसनीयताको छिण्ठि $\checkmark=$ विश्वसनीय $\times=$ अपुष्ट
आधाररेखाको तुलनामा आद्यनीमा ३०% सम्म कर्मी आएको;	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०		यस क्षेत्रका सम्बन्धित भेजा वाञ्छा र खसी पालुका साथी सदरमुकाममा विक्री गर्दछन् । यो मुख्य चाहाउपको बेल भएकाले केही घरघुरीहरू भेज बाहेको विक्रिबाट आद्यानी गरेका छन् । यस क्षेत्रका घरघुरीले उत्रदेशी ज्येष्ठ महिनाको अंधी-हुरीका कारण तुले सञ्चामा पशुजन्य थाति सहनु पन्यो । घोडा ३४२, भेजा ४५५, वाञ्छा २१५ र गाइगार्क ११ तेकमानी भएको छियो जसको अनुमतित मुल्य क २४ करोड ४५ लाख रियो ।	✓	प्रत्येक सूचकांक समग्र विश्वसनीयताको छिण्ठि $\checkmark=$ विश्वसनीय $\times=$ अपुष्ट	प्रत्येक सूचकांक समग्र विश्वसनीयताको छिण्ठि $\checkmark=$ विश्वसनीय $\times=$ अपुष्ट
आधाररेखाको तुलनामा आद्यनीमा ३०-४०% कर्मी आएको;	जिविस	२९ असौ ज २०७०		यस क्षेत्रका सम्बन्धित भेजा वाञ्छा र खसी पालुका साथी सदरमुकाममा विक्री गर्दछन् । यो मुख्य चाहाउपको बेल भएकाले केही घरघुरीहरू भेज बाहेको विक्रिबाट आद्यानी गरेका छन् । यस क्षेत्रका घरघुरीले उत्रदेशी ज्येष्ठ महिनाको अंधी-हुरीका कारण तुले सञ्चामा पशुजन्य थाति सहनु पन्यो । घोडा ३४२, भेजा ४५५, वाञ्छा २१५ र गाइगार्क ११ तेकमानी भएको छियो जसको अनुमतित मुल्य क २४ करोड ४५ लाख रियो ।	✓	प्रत्येक सूचकांक समग्र विश्वसनीयताको छिण्ठि $\checkmark=$ विश्वसनीय $\times=$ अपुष्ट	प्रत्येक सूचकांक समग्र विश्वसनीयताको छिण्ठि $\checkmark=$ विश्वसनीय $\times=$ अपुष्ट
आधाररेखाको तुलनामा आद्यनीमा ३०% भन्दा बढीका दरले कर्मी आएको;	उद्योग वाणिज्य सघ	३ कार्तिक २०७०		यस क्षेत्रका सम्बन्धित भेजा वाञ्छा र खसी पालुका साथी सदरमुकाममा विक्री गर्दछन् । यो मुख्य चाहाउपको बेल भएकाले केही घरघुरीहरू भेज बाहेको विक्रिबाट आद्यानी गरेका छन् । यस क्षेत्रका घरघुरीले उत्रदेशी ज्येष्ठ महिनाको अंधी-हुरीका कारण तुले सञ्चामा पशुजन्य थाति सहनु पन्यो । घोडा ३४२, भेजा ४५५, वाञ्छा २१५ र गाइगार्क ११ तेकमानी भएको छियो जसको अनुमतित मुल्य क २४ करोड ४५ लाख रियो ।	✓	प्रत्येक सूचकांक समग्र विश्वसनीयताको छिण्ठि $\checkmark=$ विश्वसनीय $\times=$ अपुष्ट	प्रत्येक सूचकांक समग्र विश्वसनीयताको छिण्ठि $\checkmark=$ विश्वसनीय $\times=$ अपुष्ट
जिल्ला खात सुरक्षा सञ्चाल	२८ मसिर २०७०			यस क्षेत्रका सम्बन्धित भेजा वाञ्छा र खसी पालुका साथी सदरमुकाममा विक्री गर्दछन् । यो मुख्य चाहाउपको बेल भएकाले केही घरघुरीहरू भेज बाहेको विक्रिबाट आद्यानी गरेका छन् । यस क्षेत्रका घरघुरीले उत्रदेशी ज्येष्ठ महिनाको अंधी-हुरीका कारण तुले सञ्चामा पशुजन्य थाति सहनु पन्यो । घोडा ३४२, भेजा ४५५, वाञ्छा २१५ र गाइगार्क ११ तेकमानी भएको छियो जसको अनुमतित मुल्य क २४ करोड ४५ लाख रियो ।	✓	प्रत्येक सूचकांक समग्र विश्वसनीयताको छिण्ठि $\checkmark=$ विश्वसनीय $\times=$ अपुष्ट	प्रत्येक सूचकांक समग्र विश्वसनीयताको छिण्ठि $\checkmark=$ विश्वसनीय $\times=$ अपुष्ट

बेचविधिन नभएको|आद्यनीमा नभएको|

लाई लाई लाई लाई लाई लाई लाई लाई लाई

सन्दर्भ सूचकांक	सूचनाके शोत		विवरणीयपा		समग्र खाद्य सुरक्षा विधियों निर्धारित करणा	
	शोत	निर्दि	(/-विवरणीय असंपूर्ण)	विवरणीय	दिपाणी	प्रतेक सूचकांक पूर्वानुसार →↑→
सामान्य अवध्यामा गा.आधाररेखा को तुलनामा मुख्यमा संरक्षण १०% ज्ञात आदेव; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा १०-०% बुद्धि; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा २०-४०% बुद्धि; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा ४०-८०% बुद्धि; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा ८०% भन्ना बढिले बुद्धि;	कृषि विकास ४ भाद २०७० कायालय	४ भाद २०७०	अग्रवा चामल र गाँड़को पिठोको मुख्य ५ देखि १० प्रतिशतले बुद्धि भएको छ । यो मुख्य बुद्धि तुवानी भाडा बुद्धिको कारणले भएका हो ।	बजार मुल्य यथावत रहने छ । सडक तथा घोडेटो बाट समाच्य रहने छ ।	(५) समग्र खाद्य सुरक्षा विधियों पूर्वानुसार (→↑→)	
सामान्य अवध्यामा गा.आधाररेखा को तुलनामा मुख्यमा संरक्षण १०% ज्ञात आदेव; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा १०-०% बुद्धि; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा २०-४०% बुद्धि; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा ४०-८०% बुद्धि; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा ८०% भन्ना बढिले बुद्धि;	पशु सेवा ३० भाद कायालय	३० भाद २०७०	जिविष २१ असौज २०७०	उद्योग वाणिज्य संघ	तिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्चाल	→
सामान्य अवध्यामा गा.आधाररेखा को तुलनामा मुख्यमा संरक्षण १०% ज्ञात आदेव; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा १०-०% बुद्धि; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा २०-४०% बुद्धि; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा ४०-८०% बुद्धि; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा ८०% भन्ना बढिले बुद्धि;	जिविष २१ असौज २०७०	३ कार्तिक २०७०	उद्योग वाणिज्य संघ	तिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्चाल	→	(५) समग्र खाद्य सुरक्षा विधियों पूर्वानुसार (→↑→)

सन्दर्भ सूचकांक	सूचनाके स्रोत	विवरसमीक्षा		विधिको निपाति चरण
		विधार्णी (/=विवरसमीक्षा क्षेत्रपृष्ठ)	टिप्पणी	
सामाजिक अक्षयम्, या, आधारसेवको तुलनामा विप्रेषण, नवाहमा संराद १०% उत्तरारचढ़वा... आधारसेवको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहसा ३०% ले कमी; आधारसेवको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहसा ३०-६०% ले कमी. आधारसेवको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहसा ६०% भन्दा बढिले कमी;	कृषि विकास ४ भाद्र २०७० कार्यालय IME NIB BoK गाविस सामिवहरू जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	विप्रेषणको प्रवाह सामाज्य छ। यो समय विशेषण गिरिने समय हेइन यद्यपि मरसमी बसाई सराई गएका सदस्यहरूबाट घरफिरीका बेलामा केही एकम लिए आउने गर्दछन। आइर्समई र वैद्युत उत्तरासर यो गाविसको समझमा करिब कू १ करोड विप्रेषण प्राप्त भएको छ।	प्रत्येक सूचकांक पूँजीमान >↑>	प्रसंग खाद्य सुरक्षा विधिको निपाति चरण

सत्यन् सूक्ष्महरू	सूक्ष्माके छोट		विश्वसीमीयता		समग्र खात त्रुत्वा विदिको निपाति चरण	
	खोट	निरि	विष्णा (/=विश्वसीमीय क्षेत्रपद्ध)	विष्णा	प्रत्येक सूक्ष्मको पूर्णत्वात >↑↑	विष्णा
रोगव्याधिका-घटनाहरू उल्लेख्या-संख्याभी देखा-ज्ञप्रेक्षा	कृषि विकास ४ भाद्र २०७० कार्यालय	पशु सेवा ३० भाद्र २०७०	यस अवधिमा कुनै उल्लेख्यनिय रोग व्याधिका घटनाहरू नभएका ।	प्रत्येक सूक्ष्मको पूर्णत्वात >↑↑	यस समय अवधिमा यथाअवस्था रहने । सामान्यतया विसोको कारण कृचाखेको आदिका कहि घटनाहरू रहने छन् ।	→
रोगव्याधिका केही घटनाहरू देखा परेको तर स्थानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवस्था; केही रोगव्याधिहरू माहानरीका रूपमा फैलिएका जसको नियन्त्रण लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;	जिविस. २०७०	जिल्ला ३ कार्तिक २०७०	जिल्ला प्रशासन कार्यालय			
केही आम रोगव्याधिहरूले सर्वव्यापी माहानरीका रूप लिएको, जसको नियन्त्रण लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;	रुपणता वा मृत्युदर वृहत संख्यामा देखा परेको, विशेषजडहरूको टोली सञ्जन विशेष स्थानस्थ सेवाको आवश्यकता;	जिल्ला जन स्वास्थ्य कार्यालय	जिल्ला जन २८ मंसिर २०७०			

अप्रैल-मेरि २५ त्रुत्वात्मका

सन्दर्भ सूचकांक	सूचनाके छोट		विवरसमीक्षा		समग्र खात सुरक्षा विधिको निपालित चरण	
	छोट	नियत	(/=विवरसमीक्षा क्षेत्रपद्धति)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकांक पूँजीमान >↑→	टिप्पणी
कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	५	यस हिउँदै नेपालमा प्रायः घरेहरिहरूलाई मेरमी बसाइसराई लापारसमा जाने चलन छ जुन प्रथमरात चलन हो । यद्यपि यस समय अवधिमा बाह्य बसाई सराई जाने ऋम केही मात्रामा बढेको छ किन की मुख्य बाटी धान असिनाबाट र चर्पिले समय हावहाही ४ पनीको कारण पञ्च चौपायामा निवासनी भयो ।	एस चौमासिको अन्त्यबाट बाह्य बसाई भएर जाने ऋम बढेने छ ।		
मोरसमी बसाइ-सराइमा १०-२०% शिन्नता;	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०	लिविस.	२१ असौ ज २०७०
मोरसमी बसाइ-सराइमा २०-३०% शिन्नता;	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०	मोरसमी बसाइ-पश्चिमा ४०% भन्दा बढिले शिन्नता;	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	२८ मसिर २०७०	दुलो संख्यामा बाह्य बसाइ-सराइ भएको;
(माना गाउँपालिका) भाग-भाग निवासनी	खाता सुरक्षा सञ्चाल					

सत्यन् सूचकाल	सूचनाके दोत		विवरसमीक्षा		प्रत्येक सूचकाके पूछतान →↑↑	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा विविको नियमित चरण
	क्रांति	नियति	टिप्पणी (/=विवरसमीक्षा केप्रयुक्ति)				
सामान्यतया, शान्तिपूर्ण अवश्या .झाड़ा सुरक्षाका अवश्यकतासर्व प्रियप्रतिका लगि बजार में संताहर क्षेत्र अवश्यमा एहोको; सुरक्षा अवश्य बिग्रिएको बजार र सेवाहर प्रभावित भएका; ४ महिना भित्र १०-२० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;	कुषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	४ यस अवधिमा शान्ति शान्ति अमन चयन सामान्य इहोये राजनीतिक पर्टीहरूसँग समिधान समा कुनावको बेला १० दिने बद हुड्तालोके आहान गरे तर यसबाट खाद्य सुरक्षाको अवश्यमा कुनै पनि नकारात्मक उसर परेन	प्रत्येक सूचकाके पूछतान →↑↑	→	यस अवधिमा शान्ति सुरक्षा सामान्य रहने माशा गरिएको छ	(७) खाद्य असुरक्षाको तत्कालीन कारणहरू : क. खोडेरी ख. बाढी ग. असेजा घ. दिलो/ठिठो वारको ड. पहिरो च. अनन्बलीमा रोग छ. अस्तरास्त बजार / महांगे बजार भाउ
(प्राप्ति/प्राप्ति कानूनामा) प्राप्ति कानूनामा चरम द्रव्यको स्थिति, मानव विष्यापनको अवस्था;	लिल्ला प्रशासन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०	लिल्ला प्रशासन कार्यालय	२८ मसिर २०७०	ज. सामाजिक प्रश्ना सङ्क्रमण ज. उत्तरामार्दी ट. अन्य	ज. सामाजिक प्रश्ना सङ्क्रमण ज. उत्तरामार्दी ट. अन्य	
	लिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्चाल	२८ मसिर २०७०					

सूचनाको छात		विवरणीयता		टिप्पणी	प्रलेक सुनको प्रवृत्तिनाम →↑→	समय खाले कुरा स्थितिको निर्धारित चरण
सूचनाको छात	सूचनाको छात	स्थिति	(1=विश्वसनीय x=अप्रैष)			
जलवायुको जोखिमका घटनाहस्त रूपको या सो घटनाबाट 20% भएका तरुण खाद्य सञ्जिति र सम्पति नोक्सानी;	कृषि विकास कारबल्य	४ भाद्र २०७०	✓	यस क्षेत्रको मध्य वर्षे बाली धान बाली, नोक्सानीको कारण घरधुरीहलको खाद्य पुरुषाङ्को अवधा कट्टकर रहने छ । वातावरण अनुकूलन कार्यक्रम यस क्षेत्रमा प्राथमिकरण भएको छ जसबाट खाद्य अपुर्णा नुनिकरण गर्नमा सहयोग पुर्नेछ । कृषि विकास कार्यलयबाट अनुदानमा विश्वासनीय वातावरण अनुकूलन कार्यक्रम लहित गर्न तय भएको छ ।	धान बाली, नोक्सानीको कारण घरधुरीहलको खाद्य पुरुषाङ्को अवधा कट्टकर रहने छ । वातावरण अनुकूलन कार्यक्रम यस क्षेत्रमा प्राथमिकरण भएको छ जसबाट खाद्य अपुर्णा नुनिकरण गर्नमा सहयोग पुर्नेछ । कृषि विकास कार्यलयबाट अनुदानमा विश्वासनीय वातावरण अनुकूलन कार्यक्रम लहित गर्न तय भएको छ ।	समय खाले कुरा स्थितिको निर्धारित चरण
जलवायुको जोखिमका घटनाहस्त रूपको या सो घटनाबाट 20-30% खाद्य सञ्जिति र सम्पति नोक्सानी;	पशु सेवा कारबल्य	३० भाद्र २०७०				
जलवायुको जोखिमका घटनाहस्त 30-40% खाद्य सञ्जिति सम्पति नोक्सानी इनाका साथै मानव हताहतका घटनाहस्त रूपको;	जिविस.	२१ असौंज २०७०				
जलवायुको जोखिमका घटनाहस्त 40% खद्य सञ्जिति सम्पति नोक्सानी मानव हताहतका घटनाहस्त रूपको;	घिल्ला प्रशस्ति कारबल्य	३ कार्तिक २०७०				
जलवायुको जोखिमका घटनाहस्त 50% खद्य सञ्जिति सम्पति नोक्सानी मानव हताहतका घटनाहस्त रूपको;	घिल्ला सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०				

सत्यन् सूचकांक	सूचनाको चोत	विवरसमीक्षा		(टिप्पणी क्रमानुसार) प्रत्येक सूचकांक पूर्णतयान ->↑>	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा विविक्तो निपाति चरण	
		क्र.	निपात			समग्र अधिकारीहित कारणहरू	
मुकेम्ब-वा. अगाजीनी जस्ता विपद्धतिकृत नभएका वा सो विपद्धतिकृत ५०% भन्दा कम घरधुरीहरू प्रभावित;	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	४ यस अवधिमा खासे कुनै महामारी तथा भुक्तम् आदिका घटना नभएका ।	→	यस अवधिमा सुख्ता नैसम्मको कारणले बन्ना आगजीनी हुन सक्ने अस्त्रक्षा सामान्य रहने ।	८) खाद्य अधिकारीहित कारणहरू क. स्तिंचाई सुविधा नहुन ख. बाटोको सुविधा नहुन ग. खेतीयोग्य जमीनको उपलब्धता	
विपद्धति १०-२०% घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०	उपर्युक्त जग्गा जननेताना/शिक्षा उच्च-	→	यस अवधिमा खासे कुनै महामारी तथा भुक्तम् आदिका घटना नहुन खात्र जग्गा जननेताना/शिक्षा उच्च-	क. स्तिंचाई सुविधा नहुन ख. बाटोको सुविधा नहुन ग. खेतीयोग्य जमीनको उपलब्धता	
विपद्धति २०-४५% घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	जिविस.	२९ असौंज २०७०	उपर्युक्त जग्गा जननेताना/शिक्षा उच्च-	→	यस अवधिमा सुख्ता नैसम्मको कारणले बन्ना आगजीनी हुन सक्ने अस्त्रक्षा सामान्य रहने ।	क. स्तिंचाई सुविधा नहुन ख. बाटोको सुविधा नहुन ग. खेतीयोग्य जमीनको उपलब्धता	
विपद्धति ४० - ३०% घरधुरीहरू प्रभावित; (२०-४५% घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	३ कातिक २०७०	उपर्युक्त जग्गा जननेताना/शिक्षा उच्च-	→	यस अवधिमा सुख्ता नैसम्मको कारणले बन्ना आगजीनी हुन सक्ने अस्त्रक्षा सामान्य रहने ।	क. स्तिंचाई सुविधा नहुन ख. बाटोको सुविधा नहुन ग. खेतीयोग्य जमीनको उपलब्धता	
विपद्धति ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरू प्रभावित; (४०% भन्दा बढी घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पति गुमाएको);	जिल्ला सञ्चाल	२८ मार्स २०७०	उपर्युक्त जग्गा जननेताना/शिक्षा उच्च-	→	यस अवधिमा सुख्ता नैसम्मको कारणले बन्ना आगजीनी हुन सक्ने अस्त्रक्षा सामान्य रहने ।	क. स्तिंचाई सुविधा नहुन ख. बाटोको सुविधा नहुन ग. खेतीयोग्य जमीनको उपलब्धता	

डः जिल्ला खाद्य सुरक्षा अवस्थाको जानकारी संश्लेषण गर्न खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिकाको प्रयोग

खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिकाले विद्यमान खाद्य सुरक्षा स्थिति सोको कारण र पूर्वानुमान सम्बन्धी प्रत्येक गा.वि.स.का समूहको जानकारी प्रस्तुत गर्दछ । यसले जिल्लाको समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको समीक्षा गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

यस तालिकाको पहिलो महलले गा.वि.स. समूहको खाद्य सुरक्षाको चरणलाई समावेश गर्न स्थान प्रदान गर्दछ ।

दोस्रो महलले गा.वि.स.को समूहहरूलाई तोकिएको अक्षर उल्लेख गर्ने स्थान (क, ख, ग, घ ...) प्रदान गर्दछ ।

तेस्रो महलले सम्बन्धित गा.वि.स.का समूहको अवस्था विश्लेषण प्रदान गर्दछ । तसर्थ खाद्य सुरक्षा स्थिति वर्णन गर्ने मुख्य सूचकहरूलाई यस भागमा संश्लेषण गरिनु गर्दछ । (जस्तै : घरधुरीको खाद्य सञ्चयन, वर्माइ-सराइ, निर्वाह पद्धति, बाल कुपोषण आदि)

चौथो महलमा कारणहरू (प्रत्यक्ष र आधारभूत दुवै) जसले खास खाद्य सुरक्षा स्थितिसम्म पुऱ्याएको छ । ती कारणहरूसँग सम्बन्धित मुख्य सूचकहरू उल्लेख गर्नुहोस् (प्रत्यक्ष कारण : वाली उत्पादन, प्राकृतिक प्रकोप, नागरिक सुरक्षा, गैर काष्ठ वन पैदावार र कृषिजन्य उत्पादनको बेचविखन । आधारभूत कारणहरू : दूर्गम, कम जग्गा आदि)

पाँचौ र छैठौ महलमा क्रमशः पूर्वानुमान (आउँदो अनुगमन चक्रमा सम्बन्धित गा.वि.स. समूहको सम्भाव्य खाद्य सुरक्षा स्थिति बताउने) र पूर्वानुमान निर्धारण गर्ने कारणहरू उल्लेख गर्नुहोस् ।

अन्तिम महलमा गएको अनुगमन चक्रको तुलनामा यी गा.वि.स. को समूहको खाद्य सुरक्षा स्थितिमा के परिवर्तन आएको छ, परिवर्तन निर्धारण गर्ने कारकहरूलाई उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै : वाली भिन्नाउने, वर्षा यामको अन्त्य जसले राप्रो सडकको पहुँच जनाउँछ, मानवीय/विकास सहयोग आदि ...) । यदि खाद्य सुरक्षा चरणमा परिवर्तन आएको भएमा मात्र यो भागलाई भर्ने ।

तालिका ७९

भरिएको खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका

जिल्ला : रोल्पा

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको बैठक मिति : ३० डिसेम्बर २००८

पूर्वनुमान अवधि : जनवरी-मार्च २००९

प्रतिवेदन अवधि : डिसेम्बर २००८

खाद्य समूह अवस्था विश्लेषण (कृपया मुख्य सुरक्षा क्र., सूचकहरूसँग उल्लेख गर्नुहोस् । चरण ख, बाली उत्पादन र स्थिति, घरमा (१, २, ग, -) अनाजको सञ्चिति, मुख्य खाद्य पदार्थको वर्णाली सञ्चय, खाले र अन्य रोजगारीका अवसरहरू आदि)	कारणहरू (कृपया सञ्चितिक कारणहरू उल्लेख गर्नुहोस् जस्तै अनाजको विवर, प्राकृतिक प्रकौप, रोजगारी, मुख्य वृद्धि आदि)	पूर्वनुमान (↑↓) कारणहरू (बाली उत्पादनले घरको अनाज सञ्चयमा असर, बजारको मुख्य, मानवीय सहयोग आदि)	गत चौमासिकको सन्दर्भमा के उत्पादनले घरको अनाज परिवर्तन भएको छ ।	
क	घरधुरीसँग पर्याप्त खाद्य सञ्चिति (२ देखि ३ महिनासम्म), जीविकापार्जनका परम्परागत रणनीतिहरू अपनाइएको ।	मकैको उत्पादन राम्रो भयो, रोजगारीका अवसर राम्रो छ, शान्ति सुरक्षाको रिथिति सामान्य छ ।	→ रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध भई नै रहने देखिन्छ, खाद्य सञ्चिति पर्याप्त रहने छ ।	
१	घरधुरीसँग २ महिनाको खाद्य सञ्चिति छ, जीविकापार्जनका परम्परागत रणनीतिहरू अपनाइएको ।	मकैको उत्पादन मध्यम भयो, रोजगारीका अवसर राम्रो (खासगरी जि.वि.स.को सङ्क निर्माण तथा अन्य विकासका कार्यक्रमले) छ, शान्ति सुरक्षाको रिथिति सामान्य छ ।	→ रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध भइन्ने रहने देखिन्छ, खाद्य सञ्चिति पर्याप्त रहने छ ।	
ख	घरधुरीसँग खाद्य सञ्चिति १ देखि महिना सम्पर्को लागि छ, खाद्यान्त तथा पैसा सापाट लिन थालिएको छ । बसाइ-सराइ ९० देखि २० प्रतिशतले बढको छ ।	हावाहुरी तथा कीराको आक्रमणले मकैको उत्पादन घट्यो, गैरकाल वन पैदावारको आम्दानी खाद्यान्त किन नपुऱ्ये गरी कम भयो । रोजगारीका अवसर न्यून छन ।	→ रोजगारीका अवसरहरू उस्तैनै रहने देखिन्छ, बाहिरबाट (बसाइ-सराइबाट) केही आम्दानी आउने छ ।	
२	ग	घरधुरीसँग खाद्य सञ्चिति १ महिनाभन्दा कमका लागि छ, दिगो नुहने खालका जीविकापार्जनका रणनीतिहरू अपनाइएको छ । बसाइ-सराइ ९० देखि २० प्रतिशतले बढेको छ ।	हावाहुरी तथा कीराको आक्रमणले वर्षबाली एकदम नराम्रो भयो, रोजगारी छैन, सङ्कको पहुँच छैन । खतीयोग्य जमीन सीमान्त खालको छ ।	→ रोजगारीका अवसरहरू उस्तै नै रहने देखिन्छ, बाहिरबाट (बसाइ-सराइबाट) केही आम्दानी आउने छ ।
३	घ	घरधुरीसँग खाद्य सञ्चिति १ महिनाभन्दा कमका लागि छ, दिगो नुहने खालका जीविकापार्जनका रणनीतिहरू अपनाइएको छ । बसाइ-सराइ ९० देखि २० प्रतिशतले बढेको छ ।	हावाहुरी तथा कीराको आक्रमणले वर्षबाली एकदम नराम्रो भयो, रोजगारी छैन, सङ्कको पहुँच छैन । खतीयोग्य जमीन सीमान्त खालको छ ।	→ रोजगारीका अवसरहरू उस्तै नै रहने देखिन्छ, बाहिरबाट (बसाइ-सराइबाट) केही आम्दानी आउने छ ।
४				
५				

समान खाद्य सुरक्षाको चरणमा रहेका गा.वि.स.को समूह:

च. खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्साले बृहत जटिल सूचनाहरू सरल रूपमा प्रस्तुत गरी निर्णयमा पुग्न र आवश्यक कार्यक्रम निर्धारण गर्न सक्षम बनाउँदछ । यिनीहरू चरण वर्गीकरणको साथ साथै विद्यमान अवस्था विश्लेषणको महत्वपूर्ण तत्वहरूको सञ्चार गर्न मुख्य रूपले तयार गरिएको हुन्छ । चरण वर्गीकरण नक्साको नियमित प्रयोगको माथ्यमबाट प्रयोगकर्ताले जटिल सूचनाको तुरन्तै व्याख्या गर्न सक्छन् ।

खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा दुई किसिमका छन् :

- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालद्वारा तयार पारिने जिल्ला खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा ।
- काठमाडौंको केन्द्रीय विश्लेषण इकाइद्वारा तयार पारिने राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा ।

दुवैले निम्न जानकारीहरू उपलब्ध गराउँछन् :

- खाद्य सुरक्षा चरणहरूको भौगोलिक वितरण : फरक फरक ५ रङ्गहरूको प्रयोगले नक्सामा खाद्य सुरक्षाको विभिन्न चरणमा रहेको क्षेत्रहरूलाई देखाउँछ ।
- पूर्वानुमान : खाद्य सुरक्षा नक्साले विभिन्न समुहको पूर्वानुमान दिन्छ । (अ) विग्रदो (आ) सुधारोन्मुख र (इ) स्थिर रहन्छ । यी दोषितकोणहरू विश्लेषण तालिका र संश्लेषण तालिका द्वारा प्राप्त सूचनाहरूमा आधारित हुन्छ ।
- राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्साले विशिष्ट कोष्ठक (call out box), जिल्लाको भौगोलिक आधारमा खाद्य सुरक्षाका कारणको सूचना (जस्तै : कर्णाली, पैश्चमी तराई आदि), चरण ३ र ४ मा परेका मानिसहरूको संख्या र खाद्य असुरक्षा स्थितिको गहिराइ (विभिन्न चरणमा परेका मानिसहरूको प्रतिशत)^{११} ।

चित्र ७

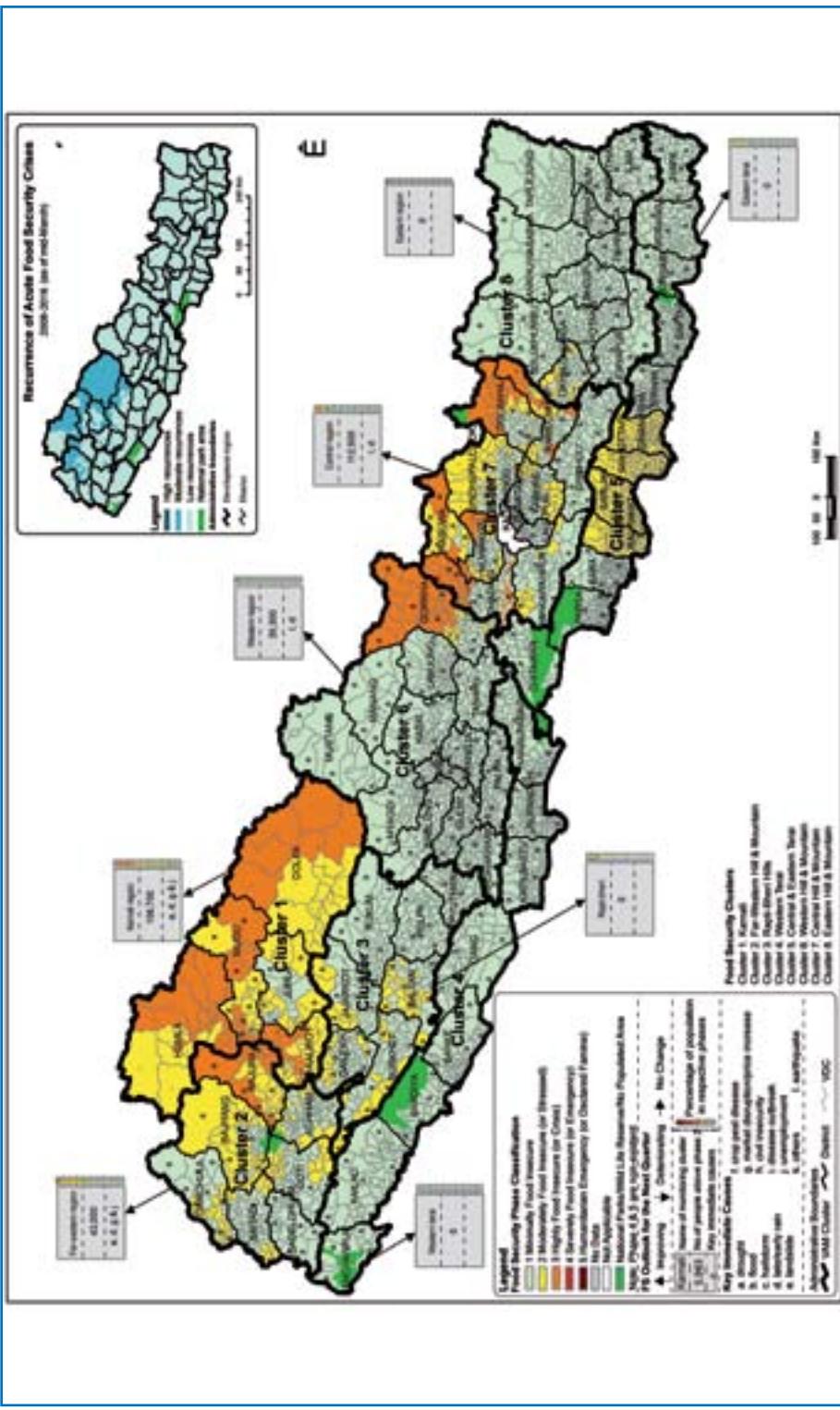
पुरा गरिएको जिल्ला खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

^{११} 'खाद्य सङ्कटको गहिराइ' प्रतिशत काठमाडौंको केन्द्रीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन तथा विश्लेषण इकाइद्वारा अन्वोरिदम् (algorithm) प्रयोग गरी गणना गरिन्छ । अन्वोरिदममा जनसंख्याको लगत, दरिद्र आम्दानीको घटना र गम्भीरता, कुपोषणको घटना र गम्भीरता र चरण वर्गीकरण समावेश गर्दछ । जस्तै : चरण १ मा वर्गीकृत गा.वि.मा (न्यूनतम खाद्य असुरक्षित) तर अन्ति गरिबीको घटना र गम्भीरताका कारण चरण ५ खाद्य असुरक्षा भोगेका थेरै घरशुरीहरू हुनसक्छ । यसको ठीक उल्टो चरण ४ तोकिएको गा.वि.मा थेरै कम गरिबीका घटनाहरू भएका कारण खाद्य सुरक्षित मानिसहरूको प्रतिशत पनि हुन सक्छ ।

चित्र C

पुरा गणिको राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

2.3 सहभागितात्मक पुनरावलोकन सञ्चालन

खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका भर्ने काम सीकिएपछि र सम्पूर्ण सान्दर्भिक तालिकाहरू भरिसकेपछि, त्यसको समीक्षा अन्तिम अनुमोदनका लागि जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्चालका सदस्यहरू समक्ष प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । यी सूचनाहरूलाई पुनः एक पटक जाँच गर्ने र विश्लेषणमा एकरूपता र स्पष्ट रहेको सुनिश्चित गर्ने अवसर हो ।

छलफल नितान्त प्राविधिक हुनुपर्दछ र पुरा गरिएका तालिकाहरू माथि केन्द्रित हुनु पर्दछ ।

सहजकर्ताले सहभागीहरूको छलफललाई खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण र सन्दर्भ तालिका र विशेषत: विभिन्न परिमाणात्मक सीमाहरूको बारेमा केन्द्रित गर्नु पर्दछ ।

२.४ विश्लेषणको नतिजाहरूको सञ्चार

खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउनको लागि सबै सहभागीहरूले समयावधि र उपयुक्त सञ्चार माध्यमहरूलाई थानमा राख्नु पर्दछ । सबै आवश्यक सूचनाहरू सही रूपमा र समयमा नै जिल्लातह (जिल्लाखाद्य सुरक्षा सञ्जाल) बाट केन्द्रीय तहसम्म पुऱ्याउने कुरामा निश्चित हुनु एउटा चुनौति हो ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्य सचिव तथा सम्पर्क व्यक्तिले खाद्य सुरक्षाको अवस्था विश्लेषण तथा अभिलेख गर्न खाद्य सुरक्षा अनुगमनका औजारहर उपयुक्त रूपमा प्रयोग गर्नुका साथै जिल्लास्तरीय अनुगमन र विश्लेषण तथा अनुगमन कार्य चौमासिक अनुगमन चक्रको समायावधि भित्रे गरिएको पनि सुनिश्चित गर्दछन् ।

हरेक चार महिनामा, जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन तथा विश्लेषण प्रक्रिया पुरा भएपछि, जिल्लाखाद्य सुरक्षा सञ्जालले (विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका, चरण वर्गीकरण नक्सा प्रयोग गरी) आफ्नो विश्लेषणको नतिजा केन्द्रीय विश्लेषण इकाइ, काठमाडौंमा पठाउँछ । यो कार्य अनुगमन चक्रको अन्तिम हप्ता भित्र वा अर्को चौमासिकको पहिलो हप्ता सकेसम्म चाँडै गरिनु पर्छ ।

केन्द्रीय विश्लेषण इकाइले सबै जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालबाट प्राप्त जानकारीहरूलाई राष्ट्रिय रूपमा सम्पादन र विश्लेषण गर्दछ र आवश्यक प्रष्टताका लागि जिल्लासँग आग्रह गर्न सक्दछ ।

- नेपाल सरकार, संयुक्त राष्ट्र संघका निकायहरू, (अन्तर्राष्ट्रिय) गैर सरकारी संस्थाहरू, शैक्षिक तथा अनुसन्धानका क्षेत्रमा कार्यरत जस्ता मुख्य निकायहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी गठित नेक्स्याप (NeKSAP) राष्ट्रिय प्राविधिक समन्वय समिति (NeKSAP National Technical Coordination Committee) ले आवश्यकता अनुरूप राष्ट्रिय स्तरको विश्लेषण प्रमाणीकरण गर्दछ ।
- केन्द्रीय विश्लेषण इकाइले राष्ट्रियस्तरको चरण वर्गीकरण नक्सा सहितको प्रतिवेदन (खाद्य सुरक्षा वुलेटिन) तयार पार्दछ र सरोकारबालाहरू बीच आदानप्रदान गर्दछ ।
- खाद्य सरकारको समग्र अवस्थाबारे जानकारी सम्प्रेषण गर्न प्रेस विज्ञप्ती जारी गरिन्छ । त्यसैगरी यी जानकारीको व्यापक प्रसारका लागि NeKSAP को website मा पनि उपलब्ध गराइन्छ ।
- खाद्य सुरक्षाको अवस्थाबारे उच्चस्तरको नीतिगत तहमा जानकारी गराउन आवश्यकता अनुरूप पोषण तथा खाद्य सुरक्षा समन्वय समिति र निर्देशक समितिका बैठकहरूमा पनि प्रस्तुत गरिन्छ ।

NeKSAP द्वारा खाद्य सुरक्षाको विश्लेषण गरी सम्पादित जानकारी निम्न प्रकाशन तथा प्रक्रियाद्वारा विभिन्न निकायमा सम्प्रेषण गरिन्छ ।

१. प्रेस विज्ञप्ती-हेरेक चौमासिकमा देशभरीको खाद्य सुरक्षाको अवस्था बारेको विश्लेषण भैसकेपछि, प्रारम्भिक नतिजा प्रेस विज्ञप्ती मार्फत कृषि विकास मन्त्रालयले सम्प्रेषण गर्दछ ।

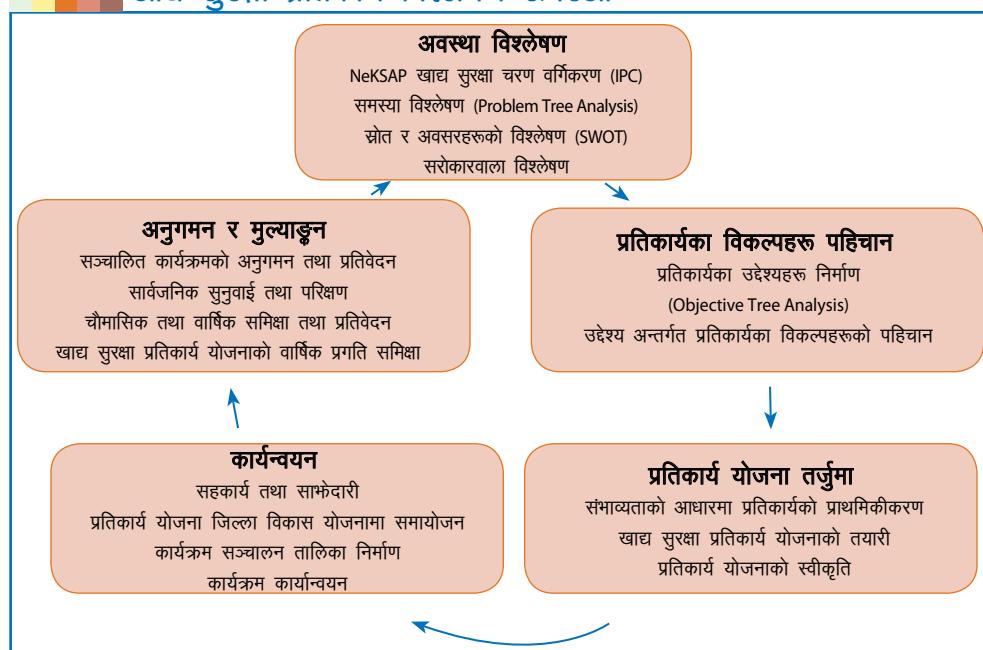
२. खाद्य सुरक्षा बुलेटिन-यी बुलेटिन २ प्रकारका हुन्छन् । एउटा जिल्लाले प्रकाशन गर्ने जिल्ला खाद्य सुरक्षा बुलेटिन र अर्को ७४ वटै जिल्लावाट खाद्य सुरक्षाको अवस्था विश्लेषणवाट प्राप्त जानकारीलाई सम्पादन, रूजु तथा थप विश्लेषण गरी खाद्य सुरक्षा बुलेटिन कृषि विकास मन्त्रालयवाट प्रकाशित गरिन्छ ।
  ३. NeKSAP अन्तर्गत Crop Situation update, Market Watch जस्ता बालीनालीको उत्पादन तथा खाद्यवस्तुको मुल्यका अवस्था जानकारी उपलब्ध गराउने प्रकाशनहरू पनि प्रकाशित हुने गरेका छन् । Crop Situation update हिउंदे तथा वर्षे बालीको अवस्थावारे जानकारी दिन प्रत्येक छ-छ महिनामा र Market Watch प्रत्येक महिना प्रकाशित हुने गर्दछन् ।
  ४. कृषि विकास मन्त्रालयमा सचिवज्यूको अध्यक्षतामा कार्यरत उच्चस्तरीय नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली निर्देशक समिति र मन्त्रालयका सहसचिवको अध्यक्षतामा कार्यरत NeKSAP राष्ट्रिय प्राविधिक समन्वय समितिले नीतिगत निर्देशन तथा सुभावहरू उपलब्ध गराउँछ । त्यसैगरी जानकारीहरूलाई आवश्यकता अनुसार उच्चस्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समिति र समन्वय समितिमा पनि खाद्य सुरक्षा वारेको जानकारी प्रस्तुत गर्ने कार्य गरिन्छ ।
- (विस्तृत जानकारीका लागि नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली कार्याविधि २०७२ हेर्नुहोला ।)

खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीबाट प्राप्त नतिजाहरूको प्रयोग

नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीबाट प्राप्त हुने खाद्य सुरक्षाका जानकारी जिल्लास्तरदेखि केन्द्रियस्तरसम्म खाद्य सुरक्षाका विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमको तर्जुमा कार्यान्वयन र अनुगमन मुल्याङ्कनमा प्रयोग भई रहेका छन्। यी जानकारीलाई अभ बढी प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्न र सोको प्रयोगलाई संस्थागत गर्न खाद्य सुरक्षा प्रतिकार्य विश्लेषण विधिको विकास र कार्यान्वयन गरिएको छ। यस विधिले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्य तथा अन्य सरोकारवालालाई जिल्लाको खाद्य सुरक्षाको अवस्था बारेका जानकारीमा आधारित भई जिल्लाको खाद्य सुरक्षा प्रतिकार्य योजना निर्माणमा मद्दत गर्दछ। यसरी विकसित खाद्य सुरक्षा प्रतिकार्य योजना जिल्लाको वार्षिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा संयोजन गरी कार्यान्वयनमा लैजाने प्रक्रिया रहेको छ।

चित्र ९

खाद्य सुरक्षा प्रतिकार्य विश्लेषण रूपरेखा

यस विधिको विस्तृत जानकारीकालागि नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीद्वारा प्रकाशित खाद्य सुरक्षा प्रतिकार्य विश्लेषण स्रोत पुस्तिका र तालिम निर्देशिका हेर्नुहोस्।

२.६ बारम्बार सोधिने प्रश्नहरू

① यदि मसँग सम्पूर्ण सूचकहरूको लागि चाहिने तथ्याङ्क छैन भने के मैले खाद्य सुरक्षा र चरण वर्गीकरण विश्लेषण पुरा गर्न सक्छु ?

सकिन्छ । गा.वि.स.को खाद्य सुरक्षा स्थितिको पहिचान गर्न सकेसम्म १७ वटै सूचकहरूबाटे जानकारी हुन आवश्यक छ वा कम्तिमा पनि उक्त अनुगमन अवधिको त्यस गा.वि.स.का महत्वपूर्ण सूचकहरूको बारेमा जानकारी उपलब्ध हुन अनिवार्य छ । तर कतिपय संकटको अवस्थामा सबै सूचकहरूबाटे जानकारी प्राप्त नभए पनि मुख्य सूचकको आधारमा चरण वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यो निर्णय खाद्य सुरक्षा सञ्जालले प्राविधिक तबरमा गर्नु पर्दछ । अपूर्ण जानकारी संकलनको योजना पनि बनाउनु पर्दछ ।

② सूचकको आधारमा परिमाणात्मक सीमाहरू (*Threshold*) फरक भएमा त्यस गा.वि.स.लाई मैले कुन चरणमा राख्नुपर्छ ?

गा.वि.स.को चरण निर्धारण प्रक्रिया एक विवेकशिल र सहभागीमूलक र तथ्यमा आधारित विश्लेषण प्रक्रिया हुन आवश्यक छ । विभिन्न सूचकहरूको खाद्य सुरक्षामा कुन सूचक बढी हावी हुन सक्छ, कुन बढी निर्णायिक छ त्यसलाई मथ्यनजर गर्दै सहभागितात्मक रूपमा उपयुक्त विवेकको प्रयोग गरी खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण गर्नु पर्दछ । साथै यस अवस्थामा उक्त गा.वि.स.लाई आवश्यक भए विभाजित गरी खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । थप जानकारीका लागि सुभाव ट पनि हेर्नुहोस् ।

③ जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालद्वारा सङ्कलित बिचार विमर्शको कस्तो कानुनी मान्यता छ ?

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको एक महत्वपूर्ण अङ्ग हो र नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन, नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, कृषि विकास मन्त्रालय र विश्व खाद्य कार्यक्रमको एक संयुक्त प्रयासमा सञ्चालित भएकोले यसबाट नै यसको वैधानिकता भल्कन्त । हाल नेपाल सरकारका विभिन्न महत्वपूर्ण दस्तावेज चालु तीन वर्षीय योजना, कृषि विकास रणनीति, बहुपक्षीय पोषण कार्यक्रम लगायत नेपालको अन्तर्रिम संविधानमा पनि खाद्य सम्पूर्णताबाटे उल्लेख रहेको र यो कार्यक्रम खाद्य सुरक्षा सञ्जाल पनि सम्बन्धित भएकोले कानुनी मान्यताको स्थितिबाटे जानकारी दिन्छ । त्यसै गरी तीन वर्षीय तेह्रौं योजनाले “नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गरी प्रभावकारी रूपमा संचालन गरिने छ । त्यसैगरी प्रत्येक जिल्लामा IPC को आधारमा खाद्य तथा पोषण सुरक्षा योजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि खाद्य तथा पोषण सुरक्षा जिल्ला समन्वय समिति एवं जिल्ला स्तरीय खाद्य सुरक्षा सञ्जाललाई परिचालन गरिनेछ” भन्ने उल्लेखित वाक्यांशले पनि थप

आधिकारिता प्रदान गर्दछ । मुख्यतः हालै स्वीकृत नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली कार्य सञ्चालन निर्दोशिका २०७३ खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको आधिकारिता बारेको एक महत्वपूर्ण दस्तावेज हो ।

४) यदि जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालले माग गरेमा स्वतः सहायता आउँदछ ? यदि होइन भने त्यस्ता सञ्जालको उद्देश्य के हो ?

खाद्य सुरक्षा सञ्जालले जिल्लाको खाद्य सुरक्षा स्थितिवारे अनुगमन गर्ने एक महत्वपूर्ण संरचना हो । सहायताको निर्णय विभिन्न सरोकारवालाहरूको सहभागितामा निर्धारित हुने हुनाले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल ले निर्णय गर्दैमा प्राप्त हुने होइन । तर यो निर्णय सहायता प्राप्त गर्न का लागि एक वरियो आधार भने अवश्य नै हो ।

५) अनुगमन किन गर्ने जब हामीसँग कृषि विकास मन्त्रालयद्वारा प्रकाशित वार्षिक कृषि उत्पादन प्रतिवेदन छ भने ?

यस अध्ययनले वार्षिक रूपमा खाद्य उपलब्धता र खाद्य कमी वा पर्याप्त (Food Deficit/surplus) बारे जानकारी दिन्छ तर खाद्य सुरक्षाको स्थिति छोटो समयमा नै फरक पर्ने हुनाले कम्तिमा पनि ४ महिनाको अनुगमन चक्र अनुरूप जानकारी सङ्कलन गरी विश्लेषण गर्दा खाद्य सुरक्षाका अनुगमनको कार्यक्रम प्रभावकारी हुन्छन् । अर्को महत्वपूर्ण पक्ष भनेको खाद्य सुरक्षा अनुगमन भनेको उपलब्धता मात्र नभई खाद्य सुरक्षा अन्य तीन पक्ष पहुँच, उपयोगिता र स्थिरताको बारेमा पनि जानकारी उपलब्ध गराउँछ ।

६) के राजनैतिक दलहरू जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको अंश हुन सक्छन् ?

प्रत्यक्ष रूपमा खाद्य स्वास्थ्य सुरक्षा बारेका जानकारी सङ्कलन प्रक्रियामा राजनैतिक दलहरू नियमित रूपमा संलग्न हुन सक्ने स्थिति नरहेकाले राजनैतिक दलहरू सञ्जालका सदस्य बन्नु व्यवहारिक हुँदैन तर खाद्य सुरक्षा सञ्जाल बाट सङ्कलित जानकारीका आधारमा खाद्य सुरक्षा स्थिति बारे राजनैतिक दलहरूलाई उपयुक्त विधि र समयमा जानकारी आदान प्रदान गर्नु र निर्णय प्रक्रियामा सहभागी गराउनु भने महत्वपूर्ण हुन्छ ।

७) के जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूले तलब/प्रोत्साहन पाउँछन ? के जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालसँग आबद्ध हुन कुनै मुल्य जोडिएको छ ?

यस कार्यक्रममा संलग्न भए बापत कुनैपनि तलब उपलब्ध हुँदैन । त्यसै गरी यो सञ्जालमा सहभागी हुन पनि कुनै मुल्य तिर्नु पर्दैन, मूल रूपमा सरोकारवालाहरूको अमुल्य समय र आफूसँग भएका उपयुक्त जानकारीहरूको आदान प्रदान नै खाद्य सुरक्षा सञ्जालका लागि महत्वपूर्ण योगदान हो ।

२.६ सन्दर्भ सामाग्रीहरू

1. United Nations World Food Program, Food Security Bulletin–21, November 2008
2. United Nations World Food Program, Food Security Bulletin–22, January 2009
3. Government of Nepal, National Planning Commission, Three Year Interim Plan, 2007
4. Integrated Food Security Phase Classification (IPC), User Guide, Version 1.0, October 2008
5. Strengthening the Food Security Phase Classification Approach in Nepal", (SENAC project–Nepal component), FINAL REPORT, December 2008
6. Research for Development, A practical guide, Sophie et al, Save the Children, 2003
7. अभ्यास खेलहरूको सङ्गालो, केएर नेपाल
8. नेपालको संविधान २०७२
9. KIT/IDRC 2003, Designing and Conducting Health Systems Research Projects: Volume 1, Proposal Development and Fieldwork, Corlien M. Varkevisser, Indra Pathmanathan, and Ann Brownlee
10. Nepal 2011 Demographic and Health Survey , Key Findings
11. Performance Monitoring and Evaluation, USAID, Centre for Development Information and Evalution
12. नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग २०७१, तेह्रौं योजना (आर्थिक वर्ष २०७०/७१–२०७२/७३), सिंहदरबार, काठमाडौं ।
13. CBS, Nepal Living Standard Survey 2010/11, Kathmandu
14. Nepal Thematic Report on Food Security and Nutrition 2013, CBS/WFP/AusAid/Unicef
15. Crop Situation Update, A Joint Assessment of 2014/15 Winter Crops
16. नेपाल बहुसूचक सर्वेक्षण २०७०/७१, केन्द्रीय तथाङ्क विभाग, युनिसेफ

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल
फोन : ९७७-१-४२९१९०५, ४२९१८०८
फ्याक्स : ९७७-१-४२९१९३५
वेबसाइट : www.moad.gov.np